

BOER EN COÖPERATIE IN ZELHEM

Een sociografische studie

door

E. ABMA, D. H. FRANSSENS
EN PROF. DR. E. W. HOFSTEE

Toegepast Sociaal Onderzoek Nr. D 6

ASSEN - MCMLVI

VAN GORCUM & COMP. N.V. - G. A. HAK & DR. H. J. PRAKKE

WOORD VOORAF

In het begin van 1951 ontving de Afdeling voor Sociologie en Sociografie van de Landbouwhogeschool van het Bestuur van de Nationale Coöperatieve Raad het verzoek een onderzoek in te stellen naar de plaats en de betekenis van de coöperaties op het Nederlandse platteland. In het bijzonder ging daarbij de belangstelling uit naar de vraag in hoeverre de verschillende coöperaties nog een levend deel vormen van de agrarische gemeenschap, waarbinnen zij tot ontwikkeling zijn gekomen.

Er werd overeengekomen dat wij een „pilot-study" zouden maken in één gemeente, waarna op grond van de uitkomsten de wenselijkheid en de mogelijkheid van een uitbreiding van het onderzoek zou worden nagegaan. Hier worden thans de uitkomsten gepubliceerd van ons onderzoek in Zelhem, welke gemeente op verschillende gronden, ten dele van praktische aard, voor de „pilot-study" werd uitgekozen. In Zelhem, gelegen in de Gelderse Achterhoek, bestaat een grote verscheidenheid van coöperaties. Verschillende van deze verkeren in bloeiende toestand, doch daarnaast bestaat in Zelhem een zeer actieve middenstand. Het vraagstuk van de verhouding van particulier bedrijf en coöperatie is in deze gemeente dus van reële betekenis. In hoeverre de in Zelhem aangetroffen verhoudingen als representatief kunnen worden beschouwd voor de verhoudingen in Nederland in het algemeen kan natuurlijk moeilijk worden gezegd, maar wel mag worden aangenomen dat zij ons enige aanwijzingen geven omtrent problemen die zich ook elders in Nederland voordoen en in zoverre mag aan dit onderzoek dus enige algemene betekenis worden toegekend.

Ter vermijding van misverstand moge er met nadruk op worden gewezen dat dit rapport niet treedt in de strijdvraag: coöperatie of vrije handel. Hier wordt slechts een sociologische studie gemaakt van het verschijnsel coöperatie, waarbij het in het bijzonder gaat om de verhouding van de leden tot hun coöperaties. Wel komen in dit rapport zinsneden voor over de voordelen van coöperatie of vrije handel, doch dit zijn steeds uitlatingen van Zelhemse boeren.

De voornaamste gegevens voor het onderzoek werden verkregen door middel van een enquête, welke in de zomer van 1951 werd gehouden met behulp van een twintigtal studenten van de Landbouwhogeschool. Van de door de Plaatselijk Bureauhouder beschikbaar gestelde lijst met de namen van alle grondgebruikers werden boeren, gerangschikt volgens adres, om de ander geënuquêtéerd, zodat we de zekerheid

hadden dat we een betrouwbare en representatieve steekproef van de Zelhense boerenbevolking hadden.

Voor het feit dat wij bijna allen die wij daarom vroegen, bereid vonden de vragen te beantwoorden, past op deze plaats een woord van hartelijke dank aan de Zelhense boeren. Ook het gastvrije onderdak dat de enquêteurs bij de Zelhense bevolking vonden, stemt ons tot grote erkentelijkheid.

De uitwerking van de enquêtes en de verzameling van verdere gegevens werd verricht door mijn medewerkers E. Abma en D. H. Franssens, die ook het schrijven van de tekst voor het grootste deel voor hun rekening namen.

E. W. HOFSTEE

INHOUD

WOORD VOORAF	5
HOOFDSTUK I - SCHETS VAN DE SOCIALE EN ECONOMISCHE VEEHOUDINGEN IN ZELHEM	9
§ 1 - De verschillende bestaansmiddelen in hun relatieve betekenis	10
§ 2 - De structuur van de landbouw	12
§ 3 - Het onderwijs en de ontwikkeling van de agrarische bevolking	13
§ 4 - De religieuze en politieke verhoudingen	16
§ 5 - De aarden de ontwikkeling van het landbouworganisatiewezen	21
§ 6 - De betrekkingen tussen de verschillende groepen onderling	26
HOOFDSTUK II - DE COÖPERATIEVE ZUIVELFABRIEK	28
§ 1 - Inleiding	28
§ 2 - De enquête-resultaten	31
HOOFDSTUK III - DE COÖPERATIEVE BOERENLEENBANK	35
§ 1 - Inleiding	35
§ 2 - De enquête-resultaten	36
HOOFDSTUK IV - DE AANKOOPCOÖPERATIE	42
§ 1 - Inleiding	42
§ 2 - Opmerkingen aangaande de uitwerking van de enquête-resultaten	46
§ 3 - Deelneming in andere coöperaties	47
§ 4 - Deelneming in standsorganisaties	50
§ 5 - Functionarissen in het landbouworganisatiewezen	52
§ 6 - Landbouwonderwijs en landbouwbladen	52
§ 7 - De bedrijfs grootte	54
§ 8 - De leeftijd	56
§ 9 - De godsdienst en de politieke gezindheid	57
§ 10 - Het nevenberoep	58
§ 11 - De afstand	60
§ 12 - De traditie	61
§ 13 - Motieven voor het al of niet lid zijn van een aankoopcoöperatie	62
§ 14 - Tevredenheid met de aankoopcoöperatie	75

HOOFDSTUK V - DE COÖPERATIEVE AANKOOP VAN HUISHOUELIJKE BE- NODIGDHEDEN	. 77
§ 1 - Inleiding	. 77
§ 2 - De enquête-resultaten	. 77
HOOFDSTUK VI - DE COÖPERATIEVE AFZET VAN EIERN.	. 82
§ 1 - Inleiding	. 82
§ 2 - De enquête-resultaten	. 82
HOOFDSTUK VII - DE COÖPERATIEVE AFZET VAN VEE	. 3 . 86
§ 1 - Inleiding	. 86
§ 2 - De enquête-resultaten	. 86
HOOFDSTUK VIII - DORS- EN WERKTUIGENVERENIGINGEN.	. 91
§ 1 - Inleiding	. 91
§ 2 - Werktuigenverenigingen	. 94
§ 3 - Dorsverenigingen	. 101
§ 4 - De enquête-resultaten	. 105
HOOFDSTUK IX - DE TOPCOÖPERATIES.	. 111
HOOFDSTUK X - COÖPERATIE IN HET ALGEMEEN.	. 115
SAMENVATTING EN NABESCHOUWING.	. 120
BIJLAGEN EN CARTOGRAMMEN	

HOOFDSTUK I

SCHETS VAN DE SOCIALE EN ECONOMISCHE VERHOUDINGEN IN ZELHEM

Enig inzicht in de economische en sociale structuur van de gemeente moet noodzakelijk worden geacht voor een goed begrip van de plaats van de verschillende coöperaties in de Zelhemse dorpsgemeenschap. Daarom gaat aan de bespreking van de afzonderlijke coöperaties een hoofdstuk vooraf, waarin aan de economische en sociale structuur enige aandacht wordt besteed. Gegevens konden worden geput uit een welvaartsrapport van het Economisch Technologisch Instituut voor de Provincie Gelderland, uitgebracht in opdracht van de gemeente Zelhem, en uit een ongepubliceerde plattelandsmonografie, welke in opdracht van het Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandse Volk werd samengesteld door de heren Dr. Nillesen en Dr. Vermooten. Zelhem was ook één van de gemeenten die betrokken waren in het onderzoek naar het kleine-boerenvraagstuk, zodat ook aan de rapporten van het Landbouw-Economisch Instituut over het Kleine-boerenvraagstuk kon worden ontleend. Bovendien is dankbaar gebruik gemaakt van de gegevens uit de Volks- en Beroepstelling 1947 en de Landbouwtelling 1950.

Ook de enquête leverde interessante gegevens ten aanzien van sociale structuur. Van de 969 grondgebruikers met minstens 1 ha grond werden er 468, d.i. ruim 48 % geënuquêteerd. De betrouwbaarheid van de steekproef blijkt, wanneer wij de bedrijfs grootte van de geënuquêteerden vergelijken met die van alle grondgebruikers:

	1/5 ha	5/10 ha	10/20 ha	20 ha e.m.	Tot.
alle grondgebruikers	513	290	140	36	969
alle geënuquêteerden	252	138	64	14	468

in procenten

alle grondgebruikers	52.9	29.9	13.4	3.7	100.0
alle geënuquêteerden	53.8	29.5	13.7	3.0	100.0

Een representatieve spreiding over de gemeente is bereikt door de grondgebruikers om het andere huisnummer te enquêteren.

§ 1. DE VERSCHILLENDE BESTAANSMIDDELEN IN HUN RELATIEVE BETEKENIS

Wat betreft de verschillende bestaansmiddelen in hun relatieve betekenis, kan allereerst worden gezegd, dat Zelhem een uitgesproken agrarische gemeente is. Volgens de Volkstelling van 1947 werken er van de totale manlijke beroepsbevolking (2491 personen) 1565 of ruim 65 % in de landbouw. Van de rest zijn 121 mannen werkzaam in een andere stuwende bedrijfstak in Zelhem, terwijl er 330 elders werkzaam zijn. Samen zijn dat 451 of bijna 19% van de totale manlijke beroepsbevolking. Er resten nu nog slechts 385 mannen voor de verschillende plaatselijk verzorgende beroepen, d.i. 16%. Personen of bedrijven met een regionaal verzorgende functie zijn in Zelhem niet aanwezig.

Wat bij deze cijfers het meest opvalt, is het bijzonder lage percentage plaatselijke verzorgers. Vele plattelandsgemeenten komen tot een percentage verzorgers van 25 a 30. De verdeling van de *totale* Zelhemse beroepsbevolking, dus van mannen en vrouwen samen, is als volgt:

Werkzaam in de landbouw	2673	= 70,2 %
„ in een. andere primaire bedrijfstak	121	~ 12,9 %
forensen	369	~ 16,9 %
Verzorgende beroepen	642	= 16,9 %
Totale beroepsbevolking	3805	= 100.0%

Het lage percentage verzorgenden in Zelhem mag, althans gedeeltelijk, worden gezien als een indicatie van een relatief laag gemiddeld welvaartspeil^hoe meer de plaatselijke bevolking over koopkracht beschikt hoe meer zij ook voor dagelijks gebruik kan kopen, dus hoe meer plaatselijk verzorgende middenstanders e.d. in een bepaalde gemeenschap kunnen bestaan. Daarnaast dient men er echter rekening mee te houden, dat de nabijheid van een regionaal centrum als Doetinchem meebrengt, dat verschillende verzorgende functies, die bij een grotere afstand van een centrum ter plaatse worden uitgeoefend, in dit geval aan Doetinchem toevallen. Het lage welvaartspeil van het gros der bevolking,-waarvan de boeren weer verreweg het grootste deel uitmaken, valt ook af te leiden uit onderstaande tabel:

	aantal bedrijven	tot. opp.	gem. opp.
1 - 5 ha	513	1501,95	2,93
5 - 10 ha	290	2054,34	7,08
10 - 15 ha	89	1066,76	11,99
15 - 20 ha	41	718,27	17,52
20 - 30 ha	29	682,62	23,54
30-50 ha	7	237,60	33,94
Totaal	969	6261,54	6,41

TABEL I

Aantal bedrijven en oppervlakte cultuurgrond per grootteklasse volgens de landbouwtelling 1950

De lage gemiddelde bedrijfsgrootte beïnvloedt in sterke mate het arbeidseffect, d.i. de verhouding tussen arbeidsbehoefte en arbeidsaanbod, en daarmee het arbeidsinkomen. Het arbeidseffect, uitgedrukt in standaarduren per volwaardige arbeidskracht, bedroeg in 1952 voor bedrijven van 1-3 ha 1828, voor bedrijven van 15-20 ha 3125.¹ Waar zoals in Zelhem het aantal kleine bedrijven zo groot is, wordt bij dergelijke verhoudingen het gemiddelde welvaartspeil aanzienlijk gedrukt. Resumerend kan dus wel gezegd worden, dat Zelhem wordt bewoond door een overwegend agrarische bevolking met een relatief laag welvaartspeil. Zonder in deze beschouwing de historische ontwikkeling te betrekken, zou het beeld echter te somber worden. Doen we dit, dan is het eerste wat opvalt de geweldige opbloei, die deze gemeente in de laatste 75 jaar heeft doorgemaakt, juist in de agrarische sector. De landbouwcrisis van 1880 dwong de boeren over te gaan tot het gemengde bedrijfstype, dat werd ingeschakeld in het marktverkeer. Daarvóór werkte de boer hoofdzakelijk voor eigen behoefte. Gewassen als vlas en raapzaad werden in die tijd veelvuldig verbouwd, niet omdat de grond er zich zo goed voor leende, maar omdat men het voor zijn gezin nodig had. Dit alles moest zich na 1880 wijzigen. Het grote succes van deze wijziging moet men vooral zoeken in de invoering van de kunstmest. Dit was noodzakelijk om de vicieuze cirkel van mest voor het bouwland - akkerbouwgewassen - vee-om-de-mest te doorbreken. De landbouwproductie kon sterk toenemen. Veeteeltproducten werden de hoofdzaak. De opbrengst van het bouwland kwam via het vee als een veredeld product op de markt.

Ook konden door middel van de kunstmest uitgestrekte heidevelden worden ontgonnen. Een goede vijftig jaar geleden moest men, om van het hoofddorp Zelhem in het Westelijker gelegen dorpje Halle te komen meer dan een uur door de heide lopen. Nu ziet men tussen deze dorpen vrijwel geen woeste grond meer, doch een afwisselend landschap van akker- en weiland, het eerste op de hoge, het laatste op de lage delen. Ook het N.W. deel van de gemeente bestaat vrijwel geheel uit ontginningen. Toch had, ondanks de kunstmest, de welvaart in Zelhem nooit zo'n vlucht kunnen nemen zonder de zuivelfabriek. Vóór deze werd opgericht, werd, zoals overal, de boter op de bedrijven zelf gekarnd. Vooral door de kleine hoeveelheden melk op het allergrootste deel der bedrijven, was deze boter meestal van bedroevend slechte kwaliteit. De oprichting van de zuivelfabriek bracht hier de uitkomst. Nu deed het er niet meer toe of een boer één of tien koeien had. Van alle melk kon goede boter worden gemaakt. De toegenomen welvaart van de agrarische bevolking is ook de verzorgende middenstand ten goede gekomen. Het steeds meer verlaten van het zelfverzorgende bedrijfstype bracht nieuwe mogelijkheden voor deze groep met zich

¹ LEI-Rapport: De ontwikkeling van het Kleine-Boerenvraagstuk op de zandgronden, p. 36.

mee, die naar het ons voorkomt behoorlijk zijn benut. Het is dan ook te verklaren, dat van de meest felle tegenstanders van de coöperatie, die we onder de middenstand aantreffen, er niemand is die de coöperatieve zuivelfabriek een kwaad hart toedraagt. Te goed weet men, dat het juist deze fabriek is geweest, die de koopkracht van de Zelhemse boerenstand zo deed toenemen. Als voorbeeld moge hier dienen, dat in 1950 voor meer dan 2,4 miljoen gulden aan melkgeld werd uitgekeerd. Dat is f 326.- per hoofd van de totale bevolking.

§ 2. DE STRUCTUUR VAN DE LANDBOUW

In de gemeente Zelhem overweegt zeer sterk het gemengde bedrijfstype. Volgens de landbouwtelling van 1950 was er op 950 van de 969 bedrijven boven de 1 ha rundvee aanwezig. Verder beschikt men op 957 bedrijven over bouwland en op 964 over grasland. Hieruit volgt, dat er dus slechts 5 bedrijven alleen uit bouwland bestaan en slechts 12 alleen uit grasland.

Dat het aantal bedrijven met grasland iets groter is dan dat met rundvee, lijkt op het eerste gezicht wat vreemd, maar er zijn een paar bedrijfjes, die alleen inscharen, zodat hier de oorzaak van het overigens zeer kleine verschil kan liggen,

In de Bijlagen I en II worden per grootteklasse de oppervlakten bouwland en weiland en de veebezetting vermeld. We zien er uit, dat op vrijwel alle bedrijven koeien, varkens en lappen aanwezig zijn. De schapenhouderij is in Zelhem als geheel van geringe betekenis. Eens is dat anders geweest, maar met de heidevelden zijn ook de schapen grotendeels uit Zelhem verdwenen.

Uit Bijlage II blijkt verder, dat onder de ruim 500 bedrijven tussen 1 en 5 ha er nog 138 zijn, waarop een paard voorkomt. Vier boeren uit deze groep moeten er zelfs twee hebben. Uit een economisch oogpunt lijkt dit wel zeer onvoordelig. Men dient echter te bedenken, dat onder deze groep vele mensen voorkomen, die met hun paard werk voor anderen verrichten. Daar zijn b.v. de vele melkrijders', die nodig zijn om het geweldig uitgestrekte net van zandwegen te bestrijken. Dit zijn bijna allen kleine boertjes, die zo een paard rendabel kunnen maken. Verder zijn er ook vele kleine boeren, die hun paard productief maken door bij hun collega's zonder paard te gaan werken. Vaak is dit betaald loonwerk, maar het komt toch ook nog veelvuldig voor, dat als wederdienst de bezitter van het paard geholpen wordt met arbeidskrachten. Dit laatste kan dan gebeuren met gesloten beurzen, maar ook worden beide diensten gewoon in geld beloond, waarbij de „weerhulp" dan nog bestaat uit het feit, dat men op eikaars diensten kan rekenen.

Bij het paardenbezit mag men ook niet vergeten, dat een paard zijn eigenaar sociaal aanzien verschafft. Zo bleek het ons duidelijk, dat het bezit van een paard wel de meest concrete maatstaf is voor een verdeling in „grote" en „kleine" boeren. Dit zal echter bij de behandeling van

de betrekkingen tussen de verschillende sociale groepen nog nader ter sprake komen.

Over het algemene peil van de agrarische bedrijfsvoering kan men zeggen, dat het in Zelhem op een redelijke hoogte staat. Als gevolg van de zeer geringe bedrijfsgrootte staat, zoals we reeds zagen, een zeer laag arbeidseffect een hoger welvaartspeil in de weg, doch de opbrengst per ha mag bevredigend worden geacht, hetgeen natuurlijk niet wil zeggen, dat deze niet meer voor verbetering vatbaar zou zijn.

Wat betreft de arbeidsvoorziening, overweegt in Zelhem, zoals overal op onze zandgronden, het gezinsbedrijf. Volgens de Volkstelling van 1947 zijn er in Zelhem 355 landarbeiders, waarvan 63 elders werken. Het resterende aantal lijkt ons toch nog rijkelijk hoog om op ruim 900 bedrijven van gemiddeld ruim 6.50 ha emplooi te vinden, temeer daar er bij de landbouwtelling van 1950 slechts 26 landarbeiders met een eigen bedrijfje zijn geteld. Wel dient men natuurlijk in aanmerking te nemen dat onder de landarbeiders van de volkstelling ook de inwonende knechts vallen.

§ 3. HET ONDERWIJS EN DE ONTWIKKELING VAN DE AGRARISCHE BEVOLKING

Zoals we in het vorige hoofdstuk reeds zagen, zijn de toestanden in Zelhem in de laatste 100 jaar op een revolutionaire wijze veranderd. In hun ongepubliceerde Isonvo-rapport halen Nillesen en Vermooten verschillende voorbeelden aan, die een duidelijke illustratie vormen van de toestanden in de gemeente in de vorige eeuw. Toestanden, die door de term traditioneel gebonden landbouw alleen, voor de lezer in onze tijd lang niet voldoende verduidelijkt zijn.

In het tweede kwartaal van de negentiende eeuw was de Zelhemse gemeenschap nog in zo grote mate geïsoleerd en stond de bevolking nog zo vreemd tegenover mensen uit de „buitenwereld", dat de bewoners van Halle zich voor de nieuw benoemde "schoolmeester verborgen hielden. Eigenlijk pas sinds het einde der vorige eeuw zette de snelle ontwikkeling, als in het vorige hoofdstuk beschreven, in. Daarvoor heerste nog de traditie, zowel op het gebied van de landbouw als op dat van de algemene maatschappijbeschouwing. Het was een tijd, die we ons vooral niet te romantisch moeten voorstellen. De armoede was groot en vermoedelijk alleen maar te dragen, omdat men geen betere toestanden kende. Nog omstreeks 1900 moesten soms de koeien in het voorjaar met hulp van de burens naar buiten worden gesleept, omdat ze van de ellende niet meer konden lopen. De moderne landbouw was dan ook een bijna niet te vatten verbetering. Deze kon slechts in een zo snel tempo tot stand komen door een enorme vermeerdering van kennis bij de boerenbevolking. De daarmee gepaard gaande maatschappelijke veranderingen vereisten een grote geestelijke aanpassing en doen dit nog, want de Zelhemse gemeenschap heeft o.i. nog steeds niet het definitieve evenwichtspunt bereikt.

Het onderwijs heeft in de ontwikkeling een belangrijke rol vervuld.

Sommige, ook niet-landbouw onderwijzers, hebben zich zelfs direct actief betoond, zoals b.v. bij de oprichting van de coöperatieve boterfabriek. Vooral had het onderwijs echter de taak om de boeren te onderrichten in de nieuwe methoden. In 1902 werd de eerste algemene landbouwcursus gegeven, georganiseerd door de plaatselijke afdeling van de Gelders-Overijsselse Maatschappij van Landbouw. Vele speciale landbouwcursussen werden ook gegeven, terwijl in 1931 door een afdeling van de C.B.T.B. een lagere landbouwschool werd gesticht, in 1942 gevolgd door een lagere landbouwhuishoudschool. Deze laatste kwam voort uit een in 1938 opgerichte naaicursus van de afdeling Zelhem van de C.B.T.B. De landbouwschool mag zich in een grote bloei verheugen; vele leerlingen komen echter uit andere gemeenten. Zo waren volgens Nillesen en Vermooten in 1942 slechts 42 van de 167 leerlingen woonachtig binnen de gemeente Zelhem.

Ook uit de bij de enquête verkregen gegevens blijkt dat het met het door de geënquêteerden genoten landbouwonderwijs niet zo best gesteld is. 63% heeft na het verlaten van de lagere school in het geheel geen onderwijs meer genoten, 36% heeft enig landbouwonderwijs genoten. In Tabel 2 wordt een overzicht gegeven van het soort van onderwijs.

	abs.	In %
alleen l.s.	295	63.0
alg. lb. cursus	123	26.3
bijz. cursussen	15	3.2
lb. winterschool	9	1.9
lagere lb. school	21	4.5
niet-agr. onderwijs	4	0.9
onbekend	1	0.2
Totaal	468	100.0

TABEL 2

Aantal en percentage grondgebruikers naar genoten onderwijs

Er zij hierbij opgemerkt, dat in de verschillende tabellen steeds de hoogste vorm van onderwijs staat vermeld, zodat dus iemand, die de l.l.s. heeft bezocht en ook de algemene cursus en/of één of meer bijzondere, alleen vermeld is bij de l.l.s. Duidelijk blijkt, dat de belangstelling voor bijzondere cursussen van de zijde van hen, die geen hogere graad van onderwijs genoten hebben, minimaal is. Toch zijn er vrij velen, die een of meer van dergelijke cursussen hebben gevolgd, in totaal 56, waarvan 25 twee of meer. Het algemeen landbouwonderwijs stimuleert dus blijkbaar de belangstelling voor bijzondere cursussen.

Bij nadere analyse blijkt dat het volgen van verder onderwijs duidelijk samenhangt met bedrijfsgrootte en leeftijd. (Tabellen 3 en 4).

In de bedrijfsklasse van 1 - 5 ha bevindt zich het hoogste percen-

tage zonder enig verder onderwijs na de lagere school (75.8%). Dat percentage vermindert dan geleidelijk. Door het geringe aantal lijkt het beter de groep boven 10 ha als geheel te nemen. 37.3% heeft hiervan niet meer gehad dan alleen lager onderwijs. We stellen hier opzettelijk degenen met alleen l.o. tegenover allen met meer onderwijs. Behalve voor de groep met een algemene landbouwcursus zijn de groepen n.l. te klein om er met enige grond verdere statistische conclusies op te baseren. Zo zijn er onder de geënquêteerden slechts 9, die een landbouwwinterschool hebben bezocht, terwijl voor slechts 21 de lagere landbouwschool de bekroning van hun landbouwkundige opleiding mocht vormen. Ook bij de verdere bespreking aangaande de gegevens over het ontvangen onderwijs willen we ons aan deze tweedeling houden. De juiste cijfers zal met uit de bijgevoegde tabellen kunnen vernemen.

	1-5 ha	5-10 ha	10 ha e.m.	totaal
alleen lagere school	75.8	54.4	37.2	63.0
met landbouwonderwijs	23.0	44.2	62.8	35.9
overige of onbekend	1.2	1.2		1.1
Totaal	100.0	100.0	100.0	100.0

TABEL 3

Percentage grondgebruikers per grootteklasse naar genoten onderwijs

Wat de correlatie met de leeftijd betreft blijkt uit tabel 4 duidelijk dat de jongere boeren meer onderwijs genoten hebben. Van degenen die na 1915 geboren zijn heeft meer dan de helft landbouwonderwijs ontvangen.

	GEBORTE JAAR					totaal
	vóór 1885	'85/'90	'00/'15	in '15 o.l	onbekend	
alleen lagere school	79.6	72.8	57.8	45.2	78.3	63.0
met landb. ond.	18.4	27.2	39.6	54.8	21.7	35.9
overige of onbekend	2.0	-.-	2.6	-.-	-.-	1.1
Totaal	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Aantal	49	162	192	42	23	468

TABEL 4

Percentage grondgebruikers per geboorteaarklasse naar genoten onderwijs

Opgemerkt dient te worden dat niet alleen het aantal grondgebruikers met landbouwonderwijs in de loop der jaren is toegenomen, maar dat ook een verschuiving valt waar te nemen in het soort van onderwijs. Van de 21 geënquêteerden met lagere landbouwschool zijn er 9 geboren in of na 1915.

Een ander verschijnsel waarvan men mag aannemen dat het nauw met het volgen van landbouwonderwijs zal samenhangen is het al of niet hebben van een nevenberoep, dan wel van een hoofdberoep dat

buiten de landbouw valt. Het blijkt inderdaad duidelijk, dat het percentage uitsluitend-landbouwers met alleen lager onderwijs verreweg het kleinst is, n.l. 56,2%, tegen resp. 72,4% en 82,2% voor landbouwers met een nevenberoep en beoefenaren van een ander beroep met landbouw als nevenberoep. Het blijkt echter ook, dat van de uitsluitend-landbouwers nog altijd meer dan de helft geen enkele vorm van landbouwonderwijs heeft genoten. Ander voortgezet onderwijs is door de Zelhense landbouwers vrijwel niet ontvangen.

	zuivere lb.	lb. + nevenb.	niet-lb.	renteniers	Totaal
alleen lagere school met landbouwonderw.	56.2	72.4	82.2	90.0	63.0
overige of onbekend	42.8	27.6	13.3	10.0	35.9
Totaal	1.0	-.-	4.5	-.-	1.1
Aantal	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
	315	98	45	10	468

TABEL 5

Percentage grondgebruikers per beroepsgroep naar genoten onderwijs

Resumerend kan dus gezegd worden, dat aan de vakopleiding van de Zelhense landbouwers nog veel ontbreekt. De komende generatie bezoekt echter voor een groot gedeelte de lagere landbouwschool, hetgeen een verblijvend teken genoemd mag worden, evenals het drukke bezoek aan de landbouwhuishoudschool. Nog lang niet de gehele agrarische jeugd wordt echter door deze twee onderwijsinstellingen bereikt, zodat er nog veel werk zal moeten worden verricht alvorens de grote meerderheid van Zelhems boeren en boerinnen de voor hun taak benodigde opleiding zullen hebben ontvangen. Deze grotere kennis en ontwikkeling is niet alleen noodzakelijk om het bedrijf naar de eisen des tijds te kunnen leiden, maar ook om als een zelfbewust mens een plaats te kunnen innemen in de wereld, waarin de Zelhense gemeenschap sedert het einde der vorige eeuw is komen te staan.

§ 4. DE RELIGIEUZE EN POLITIEKE VERHOUDINGEN

A. Religieuze verhoudingen

Bij de Volkstelling van 1947 was de samenstelling van de bevolking naar kerkelijke gezindte als volgt:

	M	V	Totaal	%
R.K.	450	438	888	12.0
N.H.	3062	2760	5822	78.5
Ger.	172	161	333	4.5
Overige	98	104	202	2.7
Geen	99	75	174	2.3
Totaal	3881	3538	7419	100.0

TABEL 6

Samenstelling van de bevolking naar kerkgenootschap

Het percentage Protestanten is in Zelhem zeer hoog. Alleen de N. Hervormden maken volgens de bovenstaande gegeven 78.5% van de gehele bevolking uit. Deze behoren overwegend tot de rechtzinnige richtingen. Op de N.H. volgen de R.K.; 12% van de bevolking maakt deel uit van dit kerkgenootschap. Verder is 4.5 % Gereformeerd, 2.3 % onkerkelijk, terwijl de rest (2.7 %) verdeeld is over verschillende kleinere kerkgenootschappen. Het percentage Hervormden is reeds lange tijd op dezelfde hoogte. Sinds 1879 schommelt dat cijfer rond de 80. Het aantal R.K. is echter sinds 1879 afgenomen van 19.3% tot 12.-% in 1947, met als laagtepunt 1930 met 11.2%. Het percentage Gereformeerden nam gestadig toe (tot 4.5% in 1947), evenals het percentage zonder kerkgenootschap, dat steeg van 0.1% in 1899 tot 2.3% in 1947.

Onder de door ons geënquêteerde grondgebruikers bleek de samenstelling naar godsdienstige gezindte weinig af te wijken van die van de bevolking als geheel. Uit onderstaande Tabel blijkt dat van de 449 geënquêteerden die de vraag naar hun kerkgenootschap beantwoordden, de kleinere, niet met name genoemde kerkgenootschappen, een weinig beneden het gemiddelde voor de gemeente blijven. Hervormden, Rooms-Katholieken en Gereformeerden treffen we daarentegen onder de boeren wat meer aan. De verschillen zijn echter zeer gering.

	aantal	percentage
R.K.	56	12.5
N.H.	361	80.4
Ger.	24	5.3
Overige	6	1.3
Geen	2	0.4
Totaal	449	100.0

TABEL 7

Aantal en percentage geënquêteerden naar kerkgenootschap

Slechts 24 van de 361 N.H. zeiden vrijzinnig te zijn of te behoren tot de Protestantenbond. Van de overigen behoorden 3 tot de Vergadering van Gelovigen, 43 tot de Getuigen van Jehova. De N.H. kerk telt twee gemeenten, n.1. Zelhem en Halle. In Zelhem is naast de predikant nog een hulpprediker aangesteld. Alle drie de predikanten zijn rechtzinnig. In het ongepubliceerde Isonovo-rapport halen Nülesen en Vermooten over het godsdienstig leven der Zelhemmers het volgende aan:¹

„In het algemeen gesproken is de Zelhemmer alleszins godsdienstig. Ook al bemoeit hij zich persoonlijk niet zo heel veel met het kerkelijk leven, toch zou hij de kerk als instituut in de samenleving niet gaarne

¹ Ds. R. C. C. Troelstra in het maandblad van de N. H. Gemeenten Zelhem en Halle. 2. 3. 1941, geciteerd in het Rapport Isonovo.

missen" en verder: „Ook de aard van de mensen neigt hier tot het godsdienstige. Bewust ongeloof komt weinig voor, wel slapheid in het vervullen van de kerkeijke plichten. Maar het echte godsdienstige besef ontbreekt, m.n. bij de bevolking van de buurtschappen bijna nooit".

In hoeverre Ds. Troelstra gelijk heeft door te zeggen, dat de aard van de mensen naar het religieuze neigt, zullen wij hier in dit verband moeilijk kunnen uitmaken, maar een feit is het, dat de binding aan de kerk nog groot is. Van godsdienstig fanatisme is in Zelhem geen sprake. Nillesen en Vermooten merkten dan ook op: „dat men een afkeer heeft van drijfverij en dat de verdraagzaamheid groot is. Anderzijds is men ook weinig principieel. Het gehele leven, ook het godsdienstige, wordt collectief geleefd. Men doet het liefst wat een ander ook doet en wijkt niet graag af van het gebruikelijke en gangbare".

Over het algemeen klopt dit wel met de uit de aard der zaak summierere indrukken, die wij kregen over deze zaken, hoewel natuurlijk het collectivisme in godsdienstige zaken ook weer niet overdreven dient te worden. De collectiviteit duldt wel degelijk afwijkende meningen, hetgeen wel blijkt uit de grote verdraagzaamheid, ook ten aanzien van individuen in de buurtgemeenschappen, die andere denkbeelden zijn toegedaan.

Dat, in het algemeen, de Zelhemmer niet zo bang is voor van het gangbare afwijkende meningen, zal bij de beschouwing over de politieke verhoudingen eveneens blijken. Naast de N.H. bestaat in Zelhem een groep Gereformeerden, terwijl er ook een afdeling van de Protestantenvbond is gevestigd, met, in 1940, 65 leden.

De grootste godsdienstige minderheid vormen de Rooms-Katholieken die overwegend gevestigd zijn op twee plaatsen aan de rand van de gemeente. In het Oosten is Zieuwent, dat voor een deel in Zelhem ligt en voor de rest in Ruurlo en Lichtenvoorde, een R.K. buurtschap, terwijl in het N.W. vele R.K. wonen in dat deel van het buurtschap de Velswijk, dat grenst aan het overwegend katholieke buurtschap Keijenburg in de gemeente Hengelo, waar ook de parochiekerk is gevestigd. Ook in andere opzichten is Keijenburg een centrum voor de laatstgenoemde groep Zelhemse Katholieken. O.m. zijn daar de R.K. coöperatieve aankoopvereniging en de R.K. coöperatieve boerenleenbank gevestigd.

Volgens Nillesen en Vermooten waren de beide pastoors (ook voor Zieuwent woont de pastoor buiten de gemeente Zelhem) over hun parochianen veel beter te spreken dan in het algemeen de predikanten over hun lidmaten. De schrijvers vinden dit begrijpelijk, daar: „de Achterhoekers nu eenmaal meer ontvankelijk zijn voor de vorm van Christendom, die levend wordt in een geloofsgemeenschap". De R.K. kerk sluit zich huns inziens beter aan bij de collectivistische inslag van de Achterhoekers dan de Protestantse kerkgenootschappen. In hoeverre dit juist is, zij hier buiten beschouwing gelaten. In ieder geval

schijnt zich die grotere gebondenheid aan de R.K. kerk niet uit te strekken buiten het gebied van het kerkelijk leven in engere zin, daar de kassier van de R.K. boerenleenbank te Keijenburg, die vroeger ook reeds jaren werkzaam was als zaakvoerder van de R.K. aankoopvereniging aldaar, ons op een vraag dienaangaande mededeelde, dat ondanks de bemoeiingen van de geestelijkheid de Katholieken rond Keijenburg zich zeker niet idealistischer ten aanzien van de R.K. coöperaties gedroegen dan de Protestantse boeren ten aanzien van de coöperaties in Zelhem en Hengelo. Volgens ons is in het algemeen gezien het verschil tussen Protestanten en Katholieken in Zelhem niet groot. Beide groepen bezitten een grote verdraagzaamheid, ook jegens elkaar, terwijl godsdienstig fanatisme of enige vorm van bekeringsijver ontbreekt.

B. Politieke verhoudingen

Politiek vertoont de gemeente Zelhem een beeld, dat vrij goed klopt met de verwachtingen, die men dienaangaande krijgt bij de bestudering van de religieuze verhoudingen. Men zie hiervoor de Bijlage III en Tabel 8.

	AR	CHU	SGP	Prot. Chr.	RKSP KVP	SDAP PvdA	VB W D	VDB	JMS _B	Totaal
1931	5	1	1	7	-	1	1	2	-	11
1935	2	3	1	6	1	2	1	1	-	11
1939	3	2	1	6	1	1	1	1	1	11
1946	-	-	-	5	2	4	2	-	-	13
1949	3	3	-	6	1	4	2	-	-	13

TABEL 8

Samenstelling van de gemeenteraad 1931 - 1950

Tussen 1930 en 1940 hebben de gezamenlijke Protestants Christelijke groeperingen steeds een absolute meerderheid in de raad weten te behalen. Wat betreft het stemmental wisten deze groepen meestal wel iets meer dan 50 % op hun lijsten te verzamelen, ook na de oorlog, toen hun meerderheid in de raad verloren ging. Uitzonderingen hierop vormen de Gemeenteraadsverkiezingen in 1931 (48,3%), de verkiezingen voor de Provinciale Staten in 1935 (49%) en de Gemeenteraadsverkiezingen in 1946 (45,7%). Het gezamenlijk aantal stemmen op deze groeperingen uitgebracht, is in de beschouwde 20 jaar vrij constant, met als uitersten 59,4% bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten in 1946 en 45,7% bij de Gemeenteraadsverkiezingen in hetzelfde jaar. Tussen de Protestants Christelijke partijen onderling trad echter een grote verschuiving op ten gunste van de C.H.U. en ten kosten van de A.R. Het eerste grote succes van de C.H.U. was bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1935, waar de oorzaak vermoedelijk gezocht moet worden in de grote verdraagzaamheid van de Zelhemmers. Vóór dat jaar hadden n.l. de A.R. en de S.G.P. samen de absolute

meerderheid in de raad, waardoor zij een zondagssluiting voor de cafés konden invoeren. Volgens Nillesen en Vermooten verwekte dit grote beroering in de gemeente en waarschijnlijk is dit de reden, dat vele Hervormden hun stem gaven aan de C.H.U. Hoewel de C.H.U. bij de volgende Tweede Kamer verkiezingen weer heel wat stemmen verloor en ook bij de Gemeenteraadsverkiezingen van 1939 weer één zetel aan de A.R. moest afstaan, zette na de oorlog haar groei opnieuw in, zodat zij bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten in 1950 weer bijna haar percentage stemmen van 1935 bereikte, terwijl in 1949 in de raad de A.R. en de C.H.U. weer beide over drie zetels beschikten. In de jaren dertig werd in Zelhem ook een groot percentage NSB-stemmen uitgebracht. Voor de Provinciale Staten-verkiezingen van 1935 was dit zelfs 16.7 %. Voornamelijk kwamen deze stemmen uit de vrijzinnige hoek, doch ook de Protestants Christelijke partijen verloren nogal wat stemmen. Globaal kan worden aangenomen, dat de Vrijheidsbond ongeveer de helft van deze stemmen leverde en de Protestants Christelijke partijen en de Vrijzinnig Democratische Bond ieder een kwart. Bij de Tweede Kamer-verkiezingen van 1937 wonnen de Protestants Christelijke partijen hun deel terug, terwijl de vrijzinnige partijen zich zo ongeveer wisten te handhaven. Toen wij zoeven waarschuwden om het collectivisme van de Zelhemmers niet te overschatten, doelden we o.m. op de grote vlucht, die het Nationaal Socialisme in korte tijd in de gemeente Zelhem kon nemen. Was dat collectivisme inderdaad zo groot geweest als sommigen aannemen, dan had de groep zich tegen deze extremistische partij ongetwijfeld met meer succes te weer kunnen stellen, ook al gaf de slechte economische toestand nóg zo veel reden tot ontevredenheid. Over het algemeen mogen we wel zeggen, dat de verhoudingen op kerkelijk en politiek gebied waarschijnlijk minder geconsolideerd zijn als ze lijken. Men blijft bij het oude als er geen positieve aanleiding tot verandering is. In zoverre is men nog traditioneel gebonden, doch het evenwicht is vrij labiel. Is er iets bijzonders, dan komt de actie. Op politiek terrein was dat bijzondere er in de dertiger jaren; de economische toestand was ellendig en een ieder, die verbetering bood kreeg zijn kans, welke bedoelingen hij verder ook mocht hebben. Ook de plotselinge omzwaai van A.R. naar C.H.U. in 1935 is een aanwijzing, dat men niet zo vast zit aan een eenmaal ingeslagen weg als door sommigen gedacht wordt. En hier ging het zelfs om een, ook in vele andere plattelandsgemeenten, belangrijke principiële kwestie. Wat betreft zijn eigen, plaatselijke, problemen laat men in Zelhem dan ook wel degelijk zijn mening gelden, zij het dan alleen wanneer de zaken anders gaan dan men wenst. Zo is het waarschijnlijk ook met meer algemene vraagstukken. Maar ten aanzien van de laatste is de kennis vaak onvoldoende om de problemen in hun juiste proporties te kunnen onderscheiden. Scholing in deze problemen is dan ook een vereiste om de Zelhemmers te wapenen tegen vele vormen van demagogie, die, als de tijden zich daartoe lenen,

zeker weer op hen zullen afkomen. Men zal namelijk niet mogen-vergeten, dat 75 jaar geleden Zelhem nog een vrijwel gesloten dorps-gemeenschap was, waar al de huidige vraagstukken niet of nauwelijks een rol speelden. In dit verband komt ook het z.g. collectivisme, wij zouden liever zeggen traditionalisme, in een ander Hcht te staan. Het is dan niet meer een kracht, die een volgzaame, maar vrij onpersoonlijke massa in het gareel houdt en het persoonlijk initiatief te zeer verdrukt, doch een gunstig werkende rem op alle te plotselinge evenwichts-verstoringsen in een gemeenschap, die zich in 75 jaar moest aanpassen, vanuit een vrijwel gesloten dorpsgemeenschap, aan onze moderne wereld.

Ook aan de geënquêteerden werd gevraagd op welke partij zij hun stem uitbrachten. Zoals men mag verwachten blijkt het agrarische deel van de bevolking sterker protestants-christelijk te zijn georiën-teerd dan de bevolking als geheel. Ruim 70% stemt C.H.U. of A.R., waarvan 9% nu eens de ene, dan weer de andere partij. De V.V.D., de P.v.d.A. en de S.G.P. blijven aanzienlijk bij de gemiddelden voor de gemeente als geheel ten achter. Opgemerkt moet echter worden dat van slechts 299, d.i. 63,9% van de geënquêteerden een antwoord werd verkregen. (Zie onderstaande Tabel).

C.H.U.	92	30.8
A.R.	91	30.4
CHU/AR	27	9.0
S.G.P.	4	1.4
K.V.P.	39	13.0
P.v.d.A.	27	9.0
V.V.D.	18	6.1
Overige	1	0.3
Totaal	299	100.0

TABEL 9

Aantal en •percentage geënquêteerden naar politieke gezindheid

§ 5. DE AARD EN ONTWIKKELING VAN HET LANDBOUWORGANISATIEWEZEN

De afdeling Zelhem van de Gelderse Maatschappij van Landbouw, vroeger Gelders-Overijsselse Maatschappij van Landbouw, werd, als eerste plaatselijke afdeling van een landbouworganisatie in de gemeente, opgericht op 22 Januari 1891. Bij de oprichting telde de afdeling 30 leden. In het begin was het doel de gezamenlijke aankoop van stieren, kunstmest en voederartikelen. In 1902 werd overgegaan tot het organiseren van de eerste landbouw cursus. In datzelfde jaar was de afdeling in positieve zin betrokken bij de oprichting van de coöpe-ratieve boerenleenbank te Zelhem, doch de in hetzelfde jaar opgerichte coöperatieve zuivelfabriek kwam zonder haar medewerking tot stand. Zoals we bij de bespreking van deze coöperatie nog zullen zien, heeft de afdeling op dit punt in haar inzicht gefaald, Sinds die tijd deed de

afdeling nog veel verdienstelijk werk. Ze organiseerde o.m. vele cursussen op het gebied van paarden- en rundveekennis, electriciteit, boekhouden, enz.

In 1928 werd met medewerking van het hoofdbestuur een proefmesterij van varkens opgericht, o.l.v. Dr. Grashuis, die in die jaren veearts was te Zelhem. Deze mesterij bleek een grote waarde te hebben, ook in de ogen van de boeren. Tijdens de enquête bleek duidelijk, dat er in Zelhem nog steeds een grote bewondering voor werk en persoon van deze veevoederspecialist wordt gekoesterd. De heer Grashuis heeft, als groot voorstander van de coöperatie, veel bijgedragen tot de bloei van de coöperatieve aankoop van veevoeder. Deze aankoop werd n.l. door de door hem beproefde en aanbevolen mengvoeders in veel grotere mate dan voorheen een vertrouwenskwestie.

In 1930 kwam een kentering in de opgaande lijn van de afdeling. Of hier sprake was van oorzaak of aanleiding is ons niet geheel duidelijk geworden, maar de plannen van de afdeling tot oprichting van een neutrale lagere landbouwschool werden doorkruist door die van een groep orthodox protestantse boeren, hetgeen aanleiding werd tot de oprichting van een afdeling van de C.B.T.B., die de school onder haar beheer kreeg. Deze Christelijke landbouwschool kwam tot grote bloei, maar van deze tijd af verliest de afdeling der Gelderse Mij. op onderwijsgebied snel aan betekenis. Er werden met moeite enige cursussen voor haar behouden, maar ook de plannen voor neutraal landbouwhuishoudonderwijs moesten worden opgegeven. Een Christelijke school van dit type kwam tot stand, die zich evenals de landbouwschool in een grote bloei mag verheugen.

In 1948 volgde een andere splitsing. De afdeling Halle werd opgericht, hetgeen aan Zelhem opnieuw een aantal leden kostte. De afdeling Zelhem, die vóór de oprichting der C.B.T.B. 150 leden telde, had er na de afsplitsing van de afdeling Halle nog plm. 100. Op 1 Januari 1951 was dit aantal precies aanwezig. Sindsdien is het aantal echter nog iets verminderd. Op 1 Januari 1952 waren er nog 94. De afdeling van de C.B.T.B. telde ten tijde van de enquête ± 150 leden. Naast de hier besproken landbouworganisaties bestaat in Keijenburg (gem. Hengelo) nog een afdeling van de A.B.T.B., waarvan vele Zelhemse Katholieken, die grotendeels wonen in de aan Keijenburg grenzende buurtschap Velswijk, lid zijn.

Wat betreft de activiteit van de leden der verschillende organisaties ontlopen de oordelen van onze zegslieden elkaar weinig of niets. Zowel het bezoek aan de ledenvergaderingen van de G.M.v.L. als van de C.B.T.B. is over het algemeen gering. Twintig bezoekers op zo'n vergadering is voor beide al gunstig. Kort na de oorlog was het iets beter, maar nu „geloven ze 't wel", zoals onze zegsman van de C.B.T.B. het mtdrukte. Uit de gegevens blijkt, dat het bezoek bij de G.M.v.L. relatief iets gunstiger is, maar over het geheel genomen leek ons ook daar de activiteit zeer matig. „In de tijd van de Landbouwcrisis was

de opkomst groter, toen was er wel een hoop oppositie. Als alles rustig is, dan komt men niet. Dit is toch eigenlijk wel een gebrek aan belangstelling", hoorden we in kringen van de G.M.v.L.

Op lezingen, vooral die met wat sensatie, is de opkomst groter. Zo trok b.v. een lezing van Ir. Cleveringa, voor de afdelingen van C.B.T.B en G.M.v.L. gezamenlijk ± 150 toehoorders. Na afloop hoorde men dan veelvuldig opmerkingen als : „Wat ken die kerel proaten". Ook blijkt, dat zaken, vooral technische, die buiten de dagelijkse gezichtskring liggen, nogal belangstelling trekken. Zo had b.v. een spreker van Organon ± 100 toehoorders van beide verenigingen. Aan de andere kant trok zo'n gecombineerde lezing over de P.B.O. slechts ± 25 bezoekers. Nu is, voor zover ons bekend, de belangstelling voor deze organisaties ook in andere plaatsen gering, hetgeen wel toegeschreven wordt aan een wel enigszins begrijpelijke organisatie-moeheid, maar het hier aanwezige geringe aantal lijkt ons hiermee niet afdoende verklaard. We menen dan ook, dat de geringe bewustheid t.a.v. economische en sociale vraagstukken hier een rol speelt. Dat wil niet zeggen, dat men altijd even tevreden is over de toestand op deze gebieden, maar wel, dat men een te geringe scholing heeft om de problemen te doorzien, of zelfs om de belangstelling voor dat doorzicht op te brengen. De opbloei van de landbouw sinds de eeuwwisseling had dan ook voor de Nederlandse boer een uitgesproken technisch karakter. De stuwende economische krachten daarachter drongen niet door tot vele van onze plattelandsgemeenschappen. Het wekken van meer sociaal-economische belangstelling is dan ook een terrein, waarop in de naoorlogse constellatie de standsorganisaties een grote taak wacht. Die taak zal althans in Zelhem, niet eenvoudig zijn, daar eerst de daarvoor noodzakelijke denkwijze tot ontwikkeling zal moeten worden gebracht en hiervoor zal in de geest van de Zelhemse bevolking een omschakeling van dezelfde orde van grootte als 50 jaar geleden bij de technische ontwikkeling moeten plaatsvinden, zonder dat, zoals toen, gemakkelijk zichtbare resultaten van het nieuwe getoond kunnen worden.

Van de geënquêteerde personen bleken er 166 of 35.5 % lid te zijn van een standsorganisatie. Zoals uit onderstaande tabel blijkt, is de C.B.T.B. de grootste, de A.B.T.B. de kleinste organisatie. Eén geënquêteerde is lid, zowel van de C.B.T.B. als van de G.M.v.L. Behalve genoemde organisaties heeft ook de Vereniging voor Bedrijfsvrijheid in de Landbouw enige leden in Zelhem. (Zie onderstaande tabel.)

Voor een gemeente als Zelhem is het interessant de vraag op te werpen, hoe de leden van de verschillende kerkgenootschappen over de drie standsorganisaties zijn verdeeld. Het blijkt nu dat van de 57 geënquêteerde leden van de Gelderse Maatschappij van Landbouw 53 Hervormd zijn, van wie slechts 12 expliciet vermelden vrijzinnig te zijn. Van drie leden is de godsdienst onbekend, één behoorde tot de Vergadering van Gelovigen. Ook de C.B.T.B. bestaat voornamelijk uit

	aantal	percentage
leden standsorganisatie	164	35.1
waarvan: C.B.T.B.	78	16.7
G.M.v.X.	58	12.4
A.B.T.B.	29	6.2
niet-leden st. org.	304	64.9
Totaal	468	100.0

TABEL 10

Aantal en percentage geënquêteerden naar lidmaatschap standsorganisatie

Ned. Hervormden (65 van de 78), maar vrijzinnigen zijn er niet bij. Van de dertien overige leden behoren 12 tot de Gereformeerde Kerk, één is Oud Gereformeerd. De A.B.T.B. heeft alleen katholieke leden, terwijl omgekeerd de Katholieken alleen lid van de A.B.T.B. zijn. Mede gezien het feit, dat onder de leden van de C.B.T.B. het percentage A.R.-aanhangers aanzienlijk hoger is dan onder de leden van de Gelderse Maatschappij van Landbouw, menen we te mogen concluderen, dat ook in Zelhem de orthodox protestantse boeren overwegend bij de C.B.T.B. een onderkomen hebben gevonden. Dit echter - naar het ons voorkomt - in mindere mate dan elders, waar de scheiding tussen de algemene organisatie en C.B.T.B. op het punt van religie veelal aanzienlijk scherper is. Waarschijnlijk heeft in Zelhem de grote verdraagzaamheid, ook op godsdienstig gebied, gezorgd, dat de tegenstellingen met overmatig scherp zijn geworden. Het gezamenlijk organiseren van lezingen mag wel als een bewijs hiervoor gezien worden, i

in de bedrijfsgrootte van de leden blijkt duidelijk uit tabel 11, dat van de boeren met minder dan vijf hectare relatief weinigen tot een landbouworganisatie behoren. Slechts bij de A.B.T.B. is deze groep relatief groot, maar in de Velswijk, waar de Zelhemse Katholieken overwegend wonen, zijn de kleine bedrijven naar verhouding dan ook groot in aantal. Overigens laat het kleine aantal ABTB-ers eigenlijk geen statistisch betrouwbare conclusie toe

	1 - 5	5 - 10	10 - 15	15 ha e.m.	Totaal
G.M.v.L.	19.0	51.7	8.6	20.7	100.0
C.B.T.B.	25.6	29.5	28.2	16.7	100.0
A.B.T.B.	62.1	27.6	6.9	3.4	100.0
Diet-leden	66.9	25.8	5.0	2.3	100.0
Totaal	53.8	29.5	9.6	7.1	100.0

TABEL 11

Percentage leden en niet-leden- van standsorganisaties naar grootteklasse

De bestuursleden behoren in het algemeen wel tot de grotere boeren. De indeling is de volgende:

	GMvL.i (Zelhem + Halle)	C.B.T.B.	Samen
1 - 5 ha	5		5
3 - 10 ha	2	2	4
10 - 15 ha	2	5	7
15 - 20 ha	2		2
20 - 30 ha	1		1
30 , 50 ha	1		1
Totaal	13	7	20

¹ incl. 1 adv. lid van de B.O.G.

TABEL 12

Bestuursleden van de standsorganisaties naar bedrijfsgrootte

Vooraf bij de C.B.T.B. is de spreiding gering; alle bestuursleden exploiteren tussen de 9 en 15 ha grond. Bij de G.M.v.L. zijn meer alle bedrijfsklassen vertegenwoordigd. Voor de afdeling Halle hebben zelfs drie van de vijf bestuursleden een bedrijf van minder dan vijf ha.

Wat betreft de leeftijd van de bestuursleden valt ook weinig opmerkelijks op. De bestuursleden van de C.B.T.B. zijn het oudste, maar het verschil is gering. Zes van de zeven zijn geboren tussen 1889 en 1896, de zevende in 1914.

Bij de G.M.v.L. Zelhem is de spreiding groter, maar de gemiddelde leeftijd ligt lager. Laten we het toegevoegde lid van de B.O.G. even buiten beschouwing dan zijn er van de zeven bestuursleden slechts twee geboren vóór 1900, n.l. resp. in 1887 en 1896, drie tussen 1900 en 1905 en één in 1918. Van het zevende lid is geen leeftijd bekend. De vijf bestuursleden van de afdeling Halle zijn allen geboren tussen 1903 en 1913. Van een te hoge ouderdom van de bestuursleden is dus nergens sprake. Een boer van 64 jaar (de leeftijd van het oudste bestuurslid ten tijde van de enquête) hoeft zeker niet te oud te zijn voor een afdelingsbestuur van een landbouworganisatie en dat zeker niet als hij zitting heeft tezamen met iemand van 33. Over een bewind van grijsaards in het landbouwverenigingsleven, zoals men dat in andere plaatsen soms aantreft, heeft Zelhem dus zeker niet te klagen.

§ 6. DE BETREKKINGEN TUSSEN DE VERSCHILLENDE SOCIALE GROEPEN ONDERLING

Klassetegenstellingen vindt men in de gemeente Zelhem weinig, hetgeen ook wel te verwachten is in deze nog niet bijzonder gedifferentieerde gemeenschap, waar vele manlijke beroepspersonen een klein, zelfstandig bedrijf hebben en het agrarische, zowel als het industriële grootbedrijf ontbreken.

Voor zover de boeren vreemde arbeidskrachten in dienst hebben, is ook daar de verhouding heel goed. De, vooral voor de oorlog, veel voorkomende inwonende knechts, worden in het dagelijks leven als gezinslid behandeld en spreken gewoonlijk de boer bij zijn voornaam aan.

Na de oorlog is weliswaar hun aantal verminderd, maar de verhouding boer - arbeider is nog steeds goed.

Toch bestaan er in de Zelhemse dorpsgemeenschap wel degelijk verschillen. Typerend is in dit opzicht, dat tijdens de enquête vele kleine grondgebruikers spraken van „de boeren”, vooral in een verband, waarin werd uitgelegd, dat iets niets voor hen was, maar veel meer geschikt voor „de boeren”. Veel van deze kleine grondgebruikers hadden echter van te voren als hun hoofdberoep landbouwer opgegeven. Hiermede is in zekere zin in overeenstemming de opmerking van Nillesen en Vermooten, die vermelden, dat de naam landarbeider niet bestaat en dat iedere agrariër zich boer of landbouwer noemt. De bewering, dat het begrip landarbeider niet bestaat is echter overdreven. Velen geven het op als nevenberoep, sommigen als hoofdberoep.

Spreekt men echter over „de boeren”, soms onder toevoeging van „groot”, dan bedoelt men de groep van meer gezeten landbouwers, met wat meer grond en één of meer paarden. Als hier sprake is van een gemakkelijk meetbaar criterium, dan is het wel het bezit van een paard voor agrarische doeleinden, dat als zodanig zou kunnen gelden. Het moet echter betwijfeld worden of dit in alle gevallen op zal gaan; vermoedelijk verloopt de grens vager en spelen ook afkomst, verondersteld bezit e.d. een rol. Hoe het ook zij, er is onder de grondgebruikers wel degelijk standsverschil aan te wijzen, hetgeen duidelijk blijkt als men langer met ze spreekt. Ook bij de huwelijkskeuze treedt een af scheiding in standen duidelijk naar voren.²

Over het algemeen mag dan ook worden aangenomen, dat het standsverschil in Zelhem groter is dan op het oog wel eens schijnt. In het dagelijks leven valt er echter niet zoveel van te bespeuren en de verhoudingen worden door de verschillende partijen, als geheel, wel aanvaard. We zouden dan ook willen zeggen, dat men in Zelhem overwegend kan spreken van een standenstructuur.⁸

¹ Nillesen en Vermooten, blz. 148

^a Nillesen en Vermooten

⁸ F. van Heek „Klassen en standenstructuur als sociologische begrippen”. Rede Leiden 1948.

Ook de verhouding tussen de boeren en de middenstand is gunstig. Veel onderlinge verwantschap komt voor en, zoals we nog nader zullen zien, vrijwel niemand, hoe coöperatief gezind hij ook is, wil de middenstand zien verdwijnen. Verreweg de meeste boeren waren zelfs niet in staat zich een dorp zonder middenstand voor te stellen, zo vormt deze groep een integrerend deel van de doopsgemeenschap.

Zoals reeds in de paragraaf over de religieuze verhoudingen is besproken, zijn ook religieuze tegenstellingen niet in staat om in Zelhem de onderlinge verhoudingen te verstoren, zodat de gemeente gekenmerkt wordt door harmonische betrekkingen tussen de verschillende bevolkingsgroepen, die weliswaar niet gelijk zijn, maar die elkaar wederzijds in hun status respecteren. Sociale spanningen van enige omvang komen in de gemeente niet voor.

DE COÖPERATIEVE ZUIVELFABRIEK

§ 1. INLEIDING

De notulen van de Gelderse Maatschappij van Landbouw, afdeling Zelhem, van de vergadering op 17 Januari 1902, vermelden het volgende:

„Een Inspecteur van de Centrale Bank in Utrecht zal worden uitgenodigd om een lezing te houden over het nut van boerenleenbanken, daar men zulk een bank een nuttige zaak vindt. Het wordt niet nodig geacht een spreker uit te nodigen over een coöperatieve zuivelfabriek, daar de pogingen om tot een oprichting van een fabriek in aansluiting met de ondernemers in Halle te komen als mislukt moeten worden beschouwd." Hiermede was de zuivelfabriek echter niet, zoals men zou denken, van de baan.

Het plan tot oprichting van zo'n fabriek was ontstaan in Halle, waar enkele boeren al een paar jaar hun melk leverden aan een fabriekje in Varsseveld. De daar opgedane ervaringen vormden een krachtige stimulans om in Halle zelf een handkrachtfabriekje te stichten. Er werd een vergadering belegd, waarop een voorlopige commissie werd benoemd, die tot taak kreeg pogingen in het werk te stellen om tot de oprichting van zo'n fabriekje te komen. Toen men in Zelhem van deze plannen op de hoogte geraakte, werd daar de mogelijkheid geopperd om gezamenlijk een stoomfabriek op te richten. Deze zou dan moeten komen tussen de dorpen Zelhem en Halle. Hoewel de ledenvergadering van de G.M.v.L. zich begin 1902 uitsprak in de geest, dat de tijd nog niet rijp was voor zo'n fabriek, werd onder leiding van de heren G. J. Venderbosch en H. A. Bruggink, respectievelijk hoofdonderwijzer en landbouwer, toch doorgezet. Er werden handtekeningen verzameld en op een vergadering in het café Berendsen werd op 9 Juli 1902 door 67 aanwezigen besloten tot de oprichting van een stoomzuivelfabriek.

Het is nu, achteraf, moeilijk te zeggen of de oprichters in volle omvang de waarde van hun initiatief voor de toekomst hebben gezien; vermoedelijkslechtstendele. De oprichting van de zuivelfabriek betekende voor Zelhem, zoals trouwens voor vele van dergelijke gemeenschappen, het begin van een nieuw tijdperk. De waarde van de melk was nu plotseling niet meer afhankelijk van de hoeveelheid, waarin zij per

bedrijf werd voortgebracht, iets wat in de tijd van de eigen boterbereiding van het grootste belang was. Nu kreeg iedere liter een waarde, nog slechts afhankelijk van de samenstelling. Het deed er nu niet langer toe of de boer beschikte over de melk van twee of van twintig koeien; de fabriek maakte in het vervolg van alle melk precies dezelfde goede boter. Het gevolg is geweest, dat, naast andere oorzaken, zoals de opkomst van het gebruik van kunstmest en een algemeen stijgend technisch peil, de coöperatieve zuivelfabriek „Erica" zeer veel heeft bijgedragen tot het welvaartspeil van de bevolking in Zelhem. In het bijzonder ook tot de ontplooiingsmogelijkheden van het agrarische kleinbedrijf.

Nadat verschillende kinderziekten waren overwonnen en het financieringsprobleem, mede met hulp van de, in dezelfde tijd opgerichte, coöperatieve boerenleenbank was opgelost, is de fabriek snel gegroeid. Zij is in de vijftig jaar van haar bestaan geworden tot een integrerend deel van de Zelhemse samenleving.

Vrijwel alle melkveehouders in de gemeente zijn lid geworden, sinds losse leveranciers niet meer worden toegelaten. Afhankelijk van de melkritten zijn er alleen aan de grenzen der gemeente enige uitzonderingen.

geen, lid omdat hij geen koeien bezit		6
lid van de coöp. zuivelfabriek „Erica" te Zelhem		416
> „ „ „ „ „	„ Hengelo	5
« » „ „ „ „	„ Doetinchem	7
„ „ „ „ „ „	„ Varsseveld	17
„ „ „ „ „ „	„ Lichtenvoorde	10
» „ „ „ „ „	> Ruurlo	3
onbekend		4

TABEL 13

Lidmaatschap van zuivelfabrieken onder de geënquêteerden

Deze ontwikkeling heeft echter ten gevolge gehad, dat de fabriek onder de boeren sterk „geïnstitutionaüiseerd" is, hetgeen wil zeggen, dat zij tegenwoordig minder een door de leden zelf gedragen, levend geheel is, dan wel een „organization of a public or semi-public character involving a directive body and (usually) a building or physical establishment of some sort, designated to serve some socially recognized and authorized end".¹

De zuivelfabriek werd dus steeds meer tot een lichaam, dat de erkende belangen van de boeren verdedigt, zonder dat deze er zich 'm belangrijke mate medeverantwoordelijk voor gevoelen. Vrijwel niemand denkt er aan, dat alles in het geheel niet zo vanzelfsprekend is, dat de fabriek, historisch gezien, nog maar even bestaat, dat zij evengoed een

¹ H. Pratt Fairchild: Dictionary of Sociology blz. 157 „Institution (2)", Philosophical Library N.Y. 1944.

particuliere onderneming had kunnen zijn.

De coöperatieve zuivelfabriek wordt als een vanzelfsprekend deel van de samenleving aanvaard. Zij behoort er te zijn en haar aanwezigheid wordt algemeen als juist gezien, maar zij is niet meer zo zeer een organisatie, opgebouwd en beheerd door de samenwerkende boeren, maar veel meer een „Ding an sich", dat er is en moet zijn voor de verwerking van de plaatselijk geproduceerde melk, waaraan echter de boeren als persoon nauwelijks nog deel hebben. Men ziet deze coöperatie heel vaak niet meer als een bedrijf van de boeren zelf. De dorpsmiddenstand staat in het algemeen op soortgelijke wijze tegenover de zuivelfabriek. Daar de boterfabricage de middenstand geen schade berokkende en de vermeerderde koopkracht van de boer ook deze groep sterk ten goede is gekomen, wordt de zuivelfabriek ook hier volkomen geaccepteerd en als een nuttig instituut in de Zelhemse samenleving beschouwd. Evenmin als onder de agrarische bevolking leeft onder de middenstand echter het algemene besef, dat hier sprake is van een onderneming van de gezamenlijke boeren. Het voorgaande doet aan het grote belang van de zuivelfabriek voor Zelhem echter geen afbreuk. In 1951 waren er niet minder dan 1020 leden, bijna allen veehouders uit de gemeente, met, zoals reeds werd opgemerkt, slechts aan de grenzen kleine afwijkingen door de werkgebieden van naburige fabrieken. Slechts 42, of 9.1% van de 464 antwoorden, verkregen door middel van de enquête, gaven een lidmaatschap van een andere fabriek dan die in Zelhem.

Zonder rekening te houden met de aftrek voor teruggeleverde karnemelk en ondermelk (samen / 375.373.44) werd in 1950 aan de leden uitbetaald f2.419.122,24 of wel / 2.371,68 per lid. Hoewel dit tevens alle netto-baten zijn, daar er met het oog op de belastingen geen reserveringen worden gemaakt, is het zeker een bedrag, dat respect afdwingt. De belangstelling van de leden is echter aan deze bedragen wel zeer slecht aangepast. Slechts \pm 60 van de ruim 1.000 leden bezoeken de vergaderingen. Volgens een schatting van de directeur zijn deze bezoekers gemiddeld boven de 50 jaar. Het zijn vaak ouderen, die in feite als bedrijfshoofd al door hun zoon zijn opgevolgd, die daardoor weinig te doen hebben, maar die het lidmaatschap van de fabriek nog op hun naam hebben staan. De gulden presentiegeld en de borrel, die op elke vergadering gratis verstrekt wordt, schijnen voor deze groep een welkome attractie te vormen.

Hoofdzakelijk moet men deze geringe belangstelling toeschrijven aan het feit, dat men bestuur en directeur voldoende vertrouwt en verder de zaak wel „gelooft". Hierbij mag echter niet worden vergeten, dat de gewone boer zich niet deskundig, maar ook niet belangrijk genoeg vindt om als individu critiek te leveren op een vergadering. Worden er door de leiding werkelijk grove fouten gemaakt, zoals dit b.v. vroeger eens bij de , eveneens sterk geïnstitutionaliseerde boerenleenbank is gebeurd, dan ziet men eerst buiten de vergadering het verzet alge-

meen worden. Pas wanneer er in het dorp en in de buurtschappen een opinie gevormd is, worden er op de vergadering de nodige stappen genomen.

De aandachtige lezer zal wellicht menen dat het bovenstaande betoog een tegenstrijdigheid inhoudt. Als de zuivelfabriek zo'n belangrijke plaats in de Zelhense samenleving inneemt dat zij er niet meer uit weggedacht kon worden, als bovendien, mocht er iets mis gaan, de leden in verzet zullen komen, hoe kan men dan spreken van een geringe belangstelling, hoe kan men dan beweren dat de zuivelfabriek geen sterk in het bewustzijn levend element meer is?

Voor de socioloog is hier echter geenszins een tegenspraak aanwezig. Met de term „instituut" worden al die instellingen, organisatievormen en gedragspatronen aangeduid die als het ware hun bestaansrecht hebben bewezen, die ingeburgerd zijn, die zo zeer vanzelfsprekend zijn geworden dat men zich niet kan voorstellen dat het ook anders zou kunnen. En omdat het een verworven goed is dat door het voorgeslacht is overgeleverd, zal het nageslacht in het algemeen de bewogenheid van de oprichters en initiatiefnemers niet meer kunnen navoelen. Pas wanneer de geïnstitutionaliseerde coöperatie van buiten af bedreigd wordt, zal men zich weer realiseren waarom de coöperaties zijn ontstaan en zal men de oorspronkelijke bewogenheid weer kunnen navoelen.

§ 2. DE ENQUÊTE-RESULTATEN

Zoals we reeds zagen werd de indruk verkregen, dat de leden over het algemeen wel tevreden waren met de gang van zaken op hun zuivelfabriek. Dit kwam ook tot uiting bij de enquête, waarbij o.a. een vraag werd gesteld aangaande de tevredenheid ten aanzien van organisatie en werkwijze van de fabriek, waarbij de ondervraagden waren betrokken.

Van 6 geënquêteerden is op deze tevredenheidsvraag geen antwoord bekend, terwijl van 4 niet bekend is van welke fabriek zij lid zijn.

Van de 462 geënquêteerden, waarvan een antwoord omtrent hun tevredenheid over de zuivelfabriek werd verkregen, waren er 414 lid van „Erica". Van deze waren er 259 (62.6%) zonder voorbehoud tevreden, terwijl van 34 (8.2%) geen uitspraak werd verkregen. Vrij veel werd er geklaagd over prijs en hoeveelheid van de teruggeleverde ondermelk (door 56 leden of 13.5%). Door velen werden de moeilijkheden, die de fabriek in dit opzicht door de consumptiemelkvoorziening ondervindt zeer wel ingezien, doch tegen de fabriek bleef bij velen het bezwaar bestaan, dat de prijs te hoog was en dat bovendien een zekere regelmaat in de aflevering te veel ontbrak. Vooral dit laatste punt lijkt ons van groot belang, daar het de boeren in hun bedrijfsvoering veel ongemak kan geven. Ook ten aanzien van de melkprijs werd nogal eens kritiek gehoord (37 maal of 8.9%). Vaak was de kritiek hier vooral gericht tegen de overheid, doch niet altijd. Bij een

	Totaal aantal antwoorden	Waarvan antwoorden van leden van een andere fa- briek dan „Erica"
geen oordeel	8	
tevreden	326	29
bezwaren ten aanzien van de teruggeleverde ondermelk	29	
te weinig teruggeleverde ondermelk	15	
teruggeleverde ondermelk te duur	14	2
bezwaren tegen de organisatie van het bedrijf	1	
bezwaren tegen de organisatie van de vereniging {•w.o. ook te grote macht van de leiding)	21	2
te lage melkprijs	35	5
te veel gekort op de melkprijs	7	
overige bezwaren (w.o. ook bezwaren tegen de organisatie van de t.b.c.-bestrijding	19	6
bezwaren tegen de bouw van de poederfabriek	31	1

TABEL 14

Mate van tevredenheid met de zuivelfabriek (462 geënquêteerde leden, waarvan verschillende een meervoudig antwoord gaven).

te lage prijs werd n.l. veelal bedoeld op een te lage netto uitbetaling, waarbij vaak de prijs van de ondermelk in het geding was, maar ook wel de verschillende andere kortingen, waarbij het de ondervraagden vaak niet geheel duidelijk bleek te zijn in hoeverre de fabriek in staat is hierop invloed uit te oefenen. Vooral de heffing voor de t.b.c. bestrijding ondervond hier en daar nogal weerstand, n.l. bij die boeren, die reeds lange tijd aan t.b.c. bestrijding hebben gedaan en die hun stal vrij van deze ziekte hebben gemaakt. Het bleek ons, dat de verplichting voor deze groep bij te dragen in de kosten voor de vrijmaking van andere stallen, nogal streed met het heersende rechtsgevoel. Ook hier gaat het echter nog steeds om bezwaren, die niet rechtstreeks tegen de coöperatie zijn gericht, maar tegen het overheidsbeleid.

Bezwaren tegen het bedrijf en zijn leiding werden weinig gehoord. Wel vond men vaak de invloed van bestuur en directeurs groot, maar bezwaar hiertegen bestond meestal niet, omdat de leiding wel tegen haar taak opgewassen bleek te zijn. Negentien leden (4.5%) echter hadden wel meer of minder bezwaar tegen de organisatie van de vereniging. Vier hiervan vonden speciaal de invloed van de kleine boeren te gering. Ook vond men soms de bestuursmacht te groot, hetgeen wel eens in verband werd gebracht met de bouwplannen voor een poederfabriek (waartegen 30 leden, of 7.2% bezwaren hadden), die volgens deze leden teveel door het bestuur zou zijn doorgedreven. Als bezwaar tegen de nieuwe poederfabriek werd, naast de te hoge kosten, ook naar voren gebracht de vrees, dat men na het in werking

stellen van deze nieuwe afdeling, nog weer aanzienlijk krappier in de ondermelk zou komen te zitten.

Verder werd erin de rubriek over de zuivelcoöperatie de vraag gesteld of de fabriek, waarvan men lid was, het dichtst bij het bedrijf was gelegen en zo neen, waarom men dan lid was van die fabriek. Van de 414 leden beantwoordden er 263 (63.5 %) bevestigend, terwijl ons van 131 (31.6%) geen antwoord bekend is. Van de overige 22 leden wonen er 15 weliswaar niet het dichtst bij de fabriek in Zelhem, maar toch aan één van haar ophaalroutes. De overige zeven gaven verschillende andere redenen, die echter de reeds genoemde in het geheel niet behoeven uit te sluiten.

Een onderzoek naar de correlatie met andere, door middel van de enquête verkregen gegevens, heeft weinig zin, daar vrijwel alle geënuquëterden lid zijn van een coöperatieve zuivelfabriek. Dit laatste is weer een uitvloeisel van het feit, dat in de wijde omgeving van Zelhem geen enkele particuliere fabriek bestaat, terwijl de coöperaties geen losse leveranciers toelaten.

De leeftijden van bestuursleden en commissarissen van de zuivel-fabriek zijn niet bijzonder hoog. De oudste, tevens het oudste bestuurslid, is geboren in 1889. De jongste, ook een bestuurslid, in 1911. Alle anderen zijn geboren tussen 1890 en 1910. Men kan dus niet zeggen, dat de genoemde colleges te sterk verouderd zijn.

Bij de bedrijfsgrootte is de afwijking van het gemiddelde veel groter:

	bestuursleden (in abs. aantallen)	commissarissen (in abs. aantallen)	totaal geënuquë- terden (in %)
1 - 5 ha	—	—	53.8
5 - 10 ha	—	6	29.5
10 - 15 ha	—	4	9.6
15 - 20 ha	4	—	4.1
20 - 30 ha	1	1	2.1
30 - 50 ha	-	-	0.9

TABEL 15

Bestuursleden van „Erica" naar bedrijfsgrootte

De grote boeren zijn in de top van de zuivelcoöperatie dus wel zeer sterk vertegenwoordigd, vooral in het bestuur. Opvallend is ook, dat vier van de vijf bestuursleden vertegenwoordigers zijn van oude gezeten boerenfamilies met een groot sociaal prestige, terwijl de vijfde van elders is gekomen, maar zich door zijn activiteit een belangrijke plaats in Zelhem heeft verworven.

Als blijk van de reeds geconstateerde verdraagzaamheid op religieus gebied zij hier verder nog opgemerkt, dat de voorzitter van het bestuur van de „Erica" en een der commissarissen katholiek zijn. Behalve het dorp zelf en het buurtschap Wassinkbrink zijn alle delen van de gemeente in de leiding vertegenwoordigd. Naar men ons mededeelde, wordt hier ook zoveel mogelijk naar gestreefd.

. Bekijken we tot slot nog de andere functies, dan blijkt, dat, voor zover het betreft de coöperatieve verenigingen, er niet veel functies in dezelfde personen verenigd zijn. Slechts één bestuurslid van de zuivel-fabriek is ook bestuurslid van een andere coöperatie, m.n. van de boerenleenbank, terwijl een ander voorzitter is van de raad van commissarissen van de R.K. boerenleenbank te Keyenburg. Overigens is de activiteit van de bestuursleden vrij groot. Zo treffen we b.v. zowel de voorzitter van de afdeling Zelhem, als van de afdeling Halle der G.M.v.L. onder hen aan. Verder is een der bestuursleden tevens voorzitter van de marktvereniging Zelhem en een ander is bestuurslid van het Groene Kruis.

Van de commissarissen zijn er twee ook commissaris van de coöperatieve aankoopvereniging en een ander is secretaris van de plaatselijke afdeling van de C.B.T.B. Hoewel er dus in totaal nogal wat functies verzameld zijn bij deze kleine groepen mensen, lijkt dit ons hier toch zeker niet onrustbarend. Zekere contactpunten in organisaties, vooral ook in de standsorganisaties kunnen integendeel juist een gunstige uitwerking hebben.

HOOFDSTUK III

DE COÖPERATIEVE BOERENLEENBANK

§ 1. INLEIDING

Zoals aan het begin van het hoofdstuk over de zuivelfabriek al werd vermeld, bestond er in 1902 ook reeds belangstelling voor de oprichting van een coöperatieve boerenleenbank in Zelhem. Mede door aanmoediging van de Coöperatieve Centrale Raiffeisenbank kwam een boerenleenbank nog in hetzelfde jaar tot stand en, evenals de coöperatieve zuivelfabriek, groeide de boerenleenbank uit tot een hecht instituut in de Zelhemse gemeenschap, met alle, reeds genoemde, voor- en nadelen, die aan zo'n institutionalisering zijn verbonden.

Nog minder spectaculair dan de Zuivelfabriek, gevestigd als zij is in een oud herenhuis, verricht de Boerenleenbank haar belangrijke werk onder de boeren, die haar hulp behoeven. Naast het geven van crediet, vervult ze tegenwoordig vooral een belangrijke rol als spaarbank. Daar men geen lid van deze coöperatie behoeft te zijn, als men er geen crediet opneemt, gaat haar betekenis nog ver uit boven die voor de 551 leden. Het zijn niet alleen boeren, die van de diensten van de bank gebruik maken. Ook vele middenstanders komen er hun spaargelden deponeren, hoewel de boeren wel het grootste deel der clientèle vormen.

Om een indruk te geven van de activiteiten der bank worden in Bijlage IV en V enkele cijfers gegeven. Bij de beschouwing hiervan dient men niet te vergeten, dat het gaat om de totalen van vaak zeer kleine bedragen.

Als men weet, dat de gemeente Zelhem bij de Volkstelling van 1947 in totaal 7419 inwoners telde, dan is het aantal spaarders wel zeer hoog; ruim 49% van de gehele bevolking, alleen al bij de Boerenleenbank. Dat de Zelhemmers daar alleen al een bedrag hebben gespaard van meer dan / 630.— per hoofd van de totale bevolking, of / 2.953,— per gezinshoofd uit alle beroepen, wijst wel op een grote spaarzaamheid, vooral als men bedenkt, dat het inkomenspeil zonder meer laag genoemd moet worden.

De plaats, die de coöperatieve boerenleenbank in Zelhem als spaarbank inneemt, is dus als belangrijk aan te duiden. Wat haar functie als landbouwcredietbank betreft, volgen hier enige cijfers aangaande de credietverlening door Zelhem's boerenleenbank.

Op 1 Januari 1950 stond uit	aan voorschotten /	35.655,—	
	aan hypothekeken „	704.485,—	
			/ 740.140,—
Gedurende 1950 is uitgegeven	aan voorschotten/	5.000,—	
	aan hypothekeken„	81.800,—	
			„ 86.800,—
			/ 826.940,—
Gedurende 1950 is afgelost	aan voorschotten /	1.005,—	
	aan hypothekeken „	28.535,—	
			„ 29.540,—
Op 31 Dec. 1950 stond uit	aan voorschotten /	39.650,—	
	aan hypothekeken „	757.750,—	
			/ 797.400,—

TABEL 16

Verloop van voorschotten en hypothekeken over 1950 bij de boerenleenbank te Zelhem

Verder heeft de Zuivelfabriek in rekening-courant een toegestaan crediet van f 140.000,—. Vaak heeft zij echter in werkelijkheid een tegoed. De aankoopcoöperatie heeft een rekening-courant crediet tot /150.000,—. Ten tijde van het onderzoek was zij debiteur voor 50 a. 60 duizend gulden, hetgeen vrij een normale toestand heette.

In totaal had de boerenleenbank op 31 December 1950 bij haar rekeninghouders een tegoed van / 224.636,41. Op die datum waren door de boerenleenbank credieten en leningen verleend ten bedrage van /1.022.036,41, dus nog geen vierde gedeelte van de bij haar belegde gelden. Later verschafte de boerenleenbank de zuivelfabriek nog een lening, groot / 200.000,—, met een looptijd van tien jaar, voor de bouw van een nieuwe poederfabriek.

Op de oorzaken van dit, in verhouding tot de spaargelden, geringe credietvolume, willen we in het kader van dit onderzoek niet te diep ingaan. In grote delen van ons land is het spaargeld tegenwoordig aanzienlijk hoger dan het opgenomen crediet.

§ 2. DE ENQUÊTE-RESULTATEN

In tegenstelling tot de zuivelfabriek zijn in Zelhem niet alle boeren lid van een boerenleenbank. Dit maakt het van belang om na te gaan of er, wat betreft dit lidmaatschap, ook correlaties bestaan met andere, bij de enquête verkregen gegevens, zoals woonplaats in de gemeente, bedrijfs grootte, leeftijd, lidmaatschap van andere coöperaties, onderwijs enz. Zo zou b.v. een positieve correlatie van het lid zijn van versnuiende coöperatieve verenigingen kunnen wijzen op het bestaan van een bepaalde coöperatief ingestelde groep, die dan ook nog op andere punten van het gemiddelde zou kunnen afwijken.

De boerenleenbanken gebruiken * leden, zonder leden * J. Af T steeds de volgende indeling gebruikt: X^m f^{en} d^e J^{we} gebruiken - niet leden, die geen gebruik maken - en geënquêteerden, waarvan omtrent het lidmaatschap niets

bekend werd. Van de 326 getelde leden van een boerenleenbank, waren er 229 lid in Zelhem en 97 van een andere boerenleenbank.

	aantal	percentage
leden	326	69.7
niet-leden	116	24.8
waarvan gebruikers	107	22.9
niet-gebruikers	19	4.1
onbekend	16	3.4
Totaal	468	100.0

TABEL 17

Aantal en percentage geënquêteerden naar hun relatie tot de boerenleenbank.

De leden wonen niet regelmatig verspreid over de gemeente. In het bijzonder in het Oosten van de gemeente, het gebied van de jonge ontginningen, treffen we relatief meer leden aan. Houden we ons aan de gemeentelijke wijkindeling, dan is van alle geënquêteerden in de wijken F -(- G (in het Oosten en Zuid-Oosten) 76.2 % lid van een boerenleenbank, 96% lid of gebruiker. In de overige wijken, die het midden en Westen van de gemeente beslaan, zijn de overeenkomstige percentages 62.3 en 88.7. De verschillen zijn wel zo groot, dat men verband veronderstellen mag tussen het aantal jongere bedrijven en het lidmaatschap van de boerenleenbank.

Vooraf aan de randen der gemeente wordt nogal eens van naburige boerenleenbanken gebruik gemaakt. De buurtschappen, die grenzen aan de gemeenten, waar ook een boerenleenbank gevestigd is, leveren voor deze zowel leden als cliënten. In het ten dele R.K. buurtschap Velswijk, zijn er velen geen lid in Zelhem, maar van de aangrenzende R.K. boerenleenbank in Keyenburg (gem. Hengelo).

Bij de verspreiding van de leden over de grootteklassen vinden we nauwelijks van de totalen in die grootteklassen afwijkende percentages. De afwijkingen onder de niet-leden/niet-gebruikers en de onbekenden, kunnen zeer goed voortkomen uit het toeval, daar het hier om kleine aantallen gaat.

	1/5	5/10	10/15	15 ha e.m.	totaal
leden	53.4	30.4	9.5	7.7	100.0
niet-leden/gebruikers	49.5	32.7	8.4	9.3	100.0
niet-leden/niet-gebr.	84.2	5.3	5.3	5.3	100.0
onbekend	56.3	18.7	25.0		100.0
Totaal	53.8	29.5	9.6	7.1	100.0

TABEL 18

Percentage leden en niet-leden van de boerenleenbank naar bedrijfsgrootte.

De indeling in leeftijdsklassen van de leden en van de niet-leden/gebruikers levert ook al zeer weinig opvallends op, vooral als men rekening houdt met de ook hier weer vaak zeer kleine aantallen. Om een beeld te krijgen van de toestand onder de jongeren hebben we de groep, geboren in 1910 of daarna, als één geheel genomen. We vonden daar naar verhouding iets minder leden. Ook dit kan zelfs nog heel goed toeval zijn, maar het is ook mogelijk, dat het verklaard moet worden uit het feit, dat deze groep, als zelfstandig boer, grotendeels de tijd van de ontginningen en de crisis van 1930 niet meer heeft meegemaakt. Juist in deze perioden verschaften de boerenleenbanken nogal veel crediet, maar om dat te krijgen moest men lid worden.

geboren	voor1890	'90/'00	'00/'10	1910 o.l.	onb.	Totaal
leden	19.3	25.8	31.3	19.0	4.6	100.0
niet-leden/gebr..	17.7	30.8	23.4	23.2	4.7	100.0
niet-leden/niet-gebr.	10.5	21.1	47.4	21.1		100.0
onbekend	25.0	12.5	18.7	25.0	18/7	100.0
Totaal	18.8	26.3	29.7	20.3	4.9	100.0

TABEL 19

Percentage leden en niet-leden van de boerenleenbank naar geboortjaar

Het bezoek aan de vergaderingen is bij de credietcoöperatie zeer gering, gemiddeld niet meer dan 25 man, die ook nog in belangrijke mate schijnen te worden aangetrokken door f0.50 presentiegeld. Evenals bij de zuivelfabriek zijn het ook hier voornamelijk de ouderen, die komen. Naar alle waarschijnlijkheid liggen de oorzaken hier ook evenzo als bij de zuivelfabriek. Over het algemeen zijn leden en cliënten dan ook

	Totaal aantal antwoorden	antwoorden van leden van een andere bank dan „Zelhem“
geen oordeel, geen interesse, enz.	16	7
tevreden	273	77
te moeilijk crediet te krijgen	15	2
te stug met aflossing	1	
bezwaar tegen organisatie van het bedrijf	4	1
bezwaar tegen de organisatie van de vereniging (w.o. te grote macht van de leiding)	5	2
te veel rente te betalen	1	
te weinig rente uitbetaald	2	1
overige bezwaren	1	1

TABEL 20

Graad van tevredenheid van de leden van een coöperatieve boerenleenbank (totaal 283 antwoorden, waarvan sommigen een tweevoudig antwoord gaven). Van 17 leden werd geen antwoord verkregen

goed tevreden, zoals duidelijk blijkt uit onze vraag dienaangaande. Van de 308 leden van een boerenleenbank, waarvan een antwoord werd verkregen, waren er 266.(86.4%) zonder meer tevreden, terwijl er 8 (2.6%) in het algemeen wel tevreden waren, maar toch een of ander bezwaar lieten horen. Zestien (5.2%) hadden geen oordeel, terwijl 20 (6.5%) bezwaren hadden, zonder expliciet mede te delen overigens tevreden te zijn. Zestien leden hadden bezwaar tegen een h.i. te streeve credietpolitiek van hun boerenleenbank. Het gaat hier om^ veertien leden van Zelhem en twee van Varsseveld. Een lid van Ruurlo had bezwaar tegen de credietpolitiek in Zelhem, waar hij wel spaarde.

Van de niet-leden/gebruikers, waarvan wij van 90 een antwoord verkregen, waren de meesten ook tevreden; 65 of 72% zonder meer, 3 of 3.3% onder een of ander voorbehoud. Hier hadden er 19 (21.1%) geen oordeel.

	Totaal aantal antwoorden	antwoorden van niet-leden gebruikers van een andere bank dan „Zelhem“
geen oordeel, geert interesse, enz.	18	2
tevreden	66	15
te veel rente te betalen	2	1
te weinig rente uitbetaald	1	-
overige bezwaren (als tabel 20)	1	1

TABEL 21

Graad van tevredenheid van de niet-leden/gebruikers van de coöperatieve boerenleenbank (totaal 107 geënquêteerden, waarvan één een tweevoudig antwoord gaf) Van 17 niet leden gebruikers werd geen antwoord verkregen, terwijl van vier niet bekend is van welke boerenleenbank zij gebruik maken

Bij vergelijking van de leden van de boerenleenbank met de niet-leden/gebruikers en met alle geënquêteerden blijkt dat zij in de mate waarin zij in andere coöperatieve activiteiten deelnemen, weinig van de beide andere groepen verschillen. Ook in andere opzichten (onderwijs en nevenberoep) bestaat weinig verschil, (zie tabel 22).

Dit wijst er niet op, dat er bepaalde groepen zijn, die een extra belangstelling aan de dag leggen voor de boerenleenbank. Het resultaat van de bespreking van woonplaats, bedrijfsgrootte en leeftijd wees ook reeds in deze richting, zodat we wel mogen beweren dat leden en niet-leden/gebruikers van boerenleenbanken zeer gelijkmatig over alle groepen van de Zelhemse bevolking zijn verspreid. Dit wijst er o.i. op, dat de boerenleenbanken bij alle groepen van de Zelhemse bevolking een ongeveer even groot vertrouwen genieten; dat zij dus inderdaad door alle lagen van de Zelhemse bevolking zijn geaccepteerd. Verder wordt het doen van zaken met een boerenleenbank veel meer

	v. d. leden	v. d. niet leden gebr.	v. h. totaal aant. geënquêteerden
Is lid van een aank. veren.	65.3 %	60.7 %	62.8 %
Is lid van een landb. org.	36.8 %	40.2 %	35.5 %
Is lid van de GOS of coöp. slachterij van de ABTB	16.9 %	22.4 %	16.9 %
Is lid van een dorsveren.	23.9 %	29.0 %	25.4 %
Is lid van een werkt. comb.	24.2 %	23.4 %	22.9 %
Leverd eieren aan een coöp.	20.6 %	20.6 %	19.4 %
Betrekt 1/3 of meer van een verbruikcoöp.	29.1 %	29.9 %	28.0 %
Is landbouwer zonder nevenberoep	68.7 %	69.2 %	67.3 %
Heeft meer onderwijs genoten dan alleen l.o.	35.6 %	42.1 %	36.8 %

TABEL 22

Vergelijking van leden en van niet-leden/gebruikers van een boerenleenbank met alle geënquêteerden

bepaald door persoonlijke motieven, zoals behoefte aan crediet enerzijds en spaargeld anderzijds, dan door duidelijk sociale, omdat het bestaan van deze banken door de groep volkomen aanvaard is en het doen van zaken ermee tot de normale dingen van de dag zijn gaan behoren.

Duidelijk blijkt dus, dat men in het algemeen de boerenleenbank als een normaal en vanzelfsprekend onderdeel van de maatschappij is gaan beschouwen, waarmede men tevreden is en van wier diensten men veelvuldig gebruik maakt. Het gevolg hiervan is echter, dat men haar nauwelijks nog als een coöperatie ziet, die er is door de boeren en voor de boeren en die dus ook door de boeren zelf bewust in stand gehouden dient te worden. Als men geen crediet nodig heeft en dus geen lid hoeft te worden, wordt men dat in vele gevallen ook niet. 81 van de 86 niet-leden/gebruikers, die ons antwoordden op de vraag waarom zij geen lid werden, volstonden dan ook slechts met de opmerking, dat het niet nodig was, omdat zij alleen spaarden; twee wilden geen aansprakelijkheid en één had bezwaar tegen het entreegeld, van één was de vader nog lid en een ander wilde nog lid worden. Van al deze 86 geënquêteerden was er dus vrijwel niemand, die er voor voelde de boerenleenbank te steunen, als hij daartoe niet verplicht was. Hier is natuurlijk alleen sprake van de negatieve gevallen.

Hoeveel wei-leden uit min of meer idealistische redenen lid werden is de andere zijde van het geval, waarover aan de hand van onze gegevens geen conclusie valt te trekken. Aan de andere kant bleek echter weer het grote belang, dat de boerenleenbanken in feite hebben, uit het uiterst geringe aantal boeren, dat zaken deed met een spaarbank of een handelsbank. Van de in totaal 468 geënquêteerden doen er slechts 29 zaken met een andere bank; zestien hiervan maken gebruik van de Rijkspostspaarbank, maar ook wel van de gemeentelijke spaar-

bank te Doetinchem. De dertien anderen, dus zij, die gebruik maken van een handelsbank, doen dit uit verschillende overwegingen. Gedeeltelijk zijn het middenstanders, die er een rekening hebben, waarvan zij hun leveranciers betalen, voor een ander deel zijn het boeren met enig effectenbezit. Hoewel men via boerenleenbanken ook effecten kan kopen (ook in Zelhem is dat mogelijk), wordt daar volgens de kassier bij hem zeer weinig gebruik van gemaakt. Het schijnt ons toe, dat men dit soort zaken bij voorkeur regelt over de meer anonieme kantoren van de grote particuliere banken in Doetinchem.

De boerenleenbank heeft drie bestuursleden en vijf leden van de raad van toezicht. De leeftijd van deze mensen is meestal hoog. Twee bestuursleden waren plm. 70, de derde was 62 jaar. Van beroep zijn ze respectievelijk rustend landbouwer, rustend middenstander en landbouwer op een bedrijf van ruim 28 ha.

De leden van de raad van toezicht zijn gemiddeld ook vrij bejaard, hoewel niet in die mate als de bestuursleden. Twee zijn er geboren in 1885, één in 1887, één in 1895 en één in 1900. Een der leden is de directeur van de zuivelfabriek, de andere zijn landbouwers met resp. 6.10, 4.42, 29.50 en 32.15 ha land. Eén was tevens bestuurslid van de afdeling Zelhem van de G.M.v.L. Van de overigen bekleedde niemand een andere functie in het landbouworganisatieleven, zodat er wat betreft bestuur en raad van toezicht van de boerenleenbank weinig functies in één hand zitten. Weliswaar is hun gemiddelde leeftijd zeer hoog, terwijl meer nog dan de grotere boeren, leden van de oude gezeten Zelhemse boerenfamilies zitting hebben in de bestuurscolleges.

De hoge leeftijd kan men als een bezwaar beschouwen. Om een oordeel te geven over de grote invloed van bepaalde families zijn wij niet voldoende bevoegd; dit vereist meer intieme kennis van een streek als die welke men krijgt door een vrij beperkt gericht enquête-onderzoek.

Resumerend kunnen wij vaststellen, dat de boerenleenbank, evenals de zuivelfabriek, een integrerend onderdeel van de Zelhemse samenleving is geworden, dat men niet meer weg kan denken. Hier vloeit echter niet uit voort, dat zij nog een sterk in het bewustzijn levend element is, dat in het dagelijks denken der mensen een belangrijke plaats inneemt. Het coöperatieve credietwezen heeft in Zelhem niet meer te strijden om een plaats in de samenleving, het heeft die strijd gewonnen en is gegroeid tot een gevestigd instituut.

DE AANKOOPCOÖPERATIE

§ 1. INLEIDING

Voor aankoop van bedrijfsbenodigdheden kan de Zelhemse grondgebruiker zowel bij de particuliere handel als bij de coöperatie terecht. Terwijl in een aantal Achterhoekse gemeenten de coöperatie de particuliere handel geheel heeft overvleugeld en menig mulder agent van de coöperatie is geworden, vindt zij in Zelhem een krachtige en strijdvaardige particuliere handel tegenover zich. Particuliere handel en coöperatie dingen, in felle concurrentiestrijd gewikkeld, naar de gunst van de Zelhemse landbouwer. De Zelhemse aankoopcoöperatie, die haar mededelingen doet in het uitbetalingsblaadje van de zuivelfabriek en daardoor practisch alle Zelhemse grondgebruikers weet te bereiken, hamert voortdurend op wat vanouds haar faam is, leverancier van de beste waar tegen de laagste prijs, en raadt de boeren aan bij hun eigen zaak, de coöperatie, te kopen. De molenaars laten zich niet onbetuigd. Zij spreken over oneerlijke voorhchting van de zijde der coöperatie, over ambtenarij en gevaar voor staatsocialisme, ja zelfs communisme; zij wijzen er op, dat, al zijn er dan vroeger misschien wel eens misstanden in de vrije handel voorgekomen, dit tegenwoordig zeker niet meer het geval is en dat de zelfstandige handelaar evenzeer gebaat is bij goede kwaliteit en lage prijs als de coöperatie.

De strijd tussenbeide machten heeft er voor gezorgd, dat de aankoopcoöperatie niet zoals de boerenleenbank en de zuivelfabriek, zonder meer door ieder wordt aanvaard; zij vormt een strijdpunt en geen andere coöperatie houdt zo zeer de gemoederen bezig als de aankoopcoöperatie.

In de gemeente Zelhem is slechts één aankoopcoöperatie^{x)} gevestigd, de Coöperatieve Landbouw- en Verbruiksvereniging „Zelhem", kortweg C.L.V. „Zelhem". Er zijn echter nog verscheidene grondgebruikers, die lid zijn of hun benodigdheden betrekken van a.c.'s in aangrenzende gemeenten.² Dit zijn steeds boeren, die ver van het dorp Zelhem af wonen en vaak waren zij of hun vaders reeds lid van een a.c. elders, toen er in Zelhem nog geen coöperatie was. Daar echter de meeste Zelhemse boeren, voor zover zij lid zijn van een a.c., lid

¹ In het vervolg aangeduid met a.c.

^a n.1. in Wisch (Varsseveld), Lichtenvoorde (Mariënvelde), Hengelo (Keyenburg), Ruurlo.

zijn van de C.L.V. „Zelhem“, zullen wij slechts van deze aankoopcoöperatie de geschiedenis, zij het beknopt, behandelen.

Op vele plaatsen zijn aankoopcoöperaties ontstaan uit z.g. bestelverenigingen, echter niet in Zelhém. Wel werd door de Bond Oudleerlingen Gelderland in het voorjaar van 1915 een wagon veekeuken besteld, maar spoedig daarop werd besloten tot de oprichting van een aankoopcoöperatie, die nog in hetzelfde jaar haar werkzaamheden begon. Ongetwijfeld was het getij gunstig voor de oprichting, daar de goederen schaars en de winsten der handelaren vaak buitensporig hoog waren. Maar ook daarna groeide de C.L.V. „Zelhem“ gestaag, en in het midden der jaren twintig werd zelfs besloten de coöperatieve aankoop uit te breiden tot huishoudelijke waren; in 1932 werd te Halle een filiaal geopend ten behoeve van de leden aldaar, terwijl in hetzelfde jaar een kilometer of twee noordelijker een zelfstandig molenaar agent van de coöperatie voor de verkoop van veevoeders werd. In 1947 werd ook de verbruiksafdeling uitgebreid door overneming van een particuliere winkel in Halle en een bakkerij in Zelhém.

De bedrijfsgebouwen in Zelhém liggen zeer gunstig aan een oud spoorlijntje, dat alleen nog voor het goederenvervoer naar Zelhém in gebruik is. De winkel is ook daar gelegen, maar de bakkerij ligt aan de andere zijde van het dorp. Het filiaal van de landbouwafdeling in Halle is slechts drie dagen in de week geopend, heeft geen eigen boekhouding en is te beschouwen als een gelegenheid waar goederen worden afgeleverd. Bestellingen kan men zowel daar als te Zelhém opgeven. De winkel in Halle echter vormt een zelfstandige eenheid. De mulder-agent ten slotte verkoopt slechts veevoeders voor de coöperatie, op provisiebasis.

Het filiaal van de landbouwafdeling en het agentschap voor veevoeders werden ingesteld op verzoek van de leden, maar voor het bestuur van de coöperatie was het meer een proefneming. In andere gemeenten is men veel verder gegaan met het oprichten van agentschappen bij zelfstandige mulders, maar in Zelhém ging men liever over tot bestelling aan huis. Eerst behielp men zich met paard en wagen, waarbij de vrachtritten periodiek werden aanbesteed. In 1940 werd de eerste vrachtauto aangeschaft. Ten tijde van de enquête werd eenmaal in de 14 dagen aan huis bezorgd, thans geschiedt dit wekelijks. Men kan zijn bestellingen opgeven wanneer de auto langs komt, maar daar men niet altijd kan overzien wat men de volgende week nodig heeft, worden bestellingen ook telefonisch opgegeven, terwijl vele boeren, of ook wel hun vrouwen, de bestellingen ten kantore opgeven. Ze moeten immers geregeld in het dorp zijn en kunnen zich op deze wijze ook beter van de stand van zaken op de hoogte stellen. Het zijn echter in hoofdzaak de veraf wonende boeren en degenen die geen paard hebben, die de goederen thuis laten bezorgen. De meesten komen hun behoeften zelf halen.

De C.L.V. „Zelhem“ houdt in tegenstelling tot vele andere coöpe-

raties, streng de hand aan contante betaling, ondanks het feit dat dit juist voor velen een reden is van de particuliere handelaar te betrekken.

De toetreding tot een coöperatie behoort vrij te zijn, maar is niettemin aan zekere voorwaarden gebonden, waarvan de belangrijkste is of er al dan niet een inleggeld verschuldigd is. Daar de C.L.V. „Zelhem" niet met een aandelenkapitaal van de leden werkt en de leden bij een eventueel tekort gezamenlijk en ieder voor zijn deel aansprakelijk zijn, is de hoogte van het bedrag voor toetreding niet zo belangrijk. Er is dan ook een tijd geweest dat men voor / 1 . - lid kon worden. De statuten bepalen echter, dat dit bedrag door het bestuur met goedkeuring van de raad van commissarissen wordt vastgesteld en thans is het inleggeld, dat gestort wordt ten bate van het reservefonds, veel hoger. Het bedraagt / 40.- voor hen die, nadat zij reeds enige tijd een bedrijf leiden, besluiten als lid toe te treden. Wie echter onmiddellijk nadat hij zelfstandig bedrijfshoofd wordt, toetreedt, betaalt slechts f 10.- ,terwijl zij die het lidmaatschap van man, vader of schoonvader na diens overlijden overnemen, in het geheel niet betalen.

Ook de uittreding van leden dient vrij te zijn, maar daar dit voor leden van de C.L.V. „Zelhem" geen enkel voordeel oplevert, gebeurt het niet spoedig dat iemand vrijwillig uittreedt. Wel kan het bestuur het lidmaatschap opzeggen, namelijk wanneer iemand niet meer voldoet aan de vereisten, voor het lidmaatschap gesteld. Zo zijn de leden verplicht tot een voldoende afname van de vereniging, waarbij zoals bepaald in het huishoudelijk reglement ,een afname van minder dan / 25.- als onvoldoende wordt aangemerkt. Niet vaak echter wordt hierom het lidmaatschap opgezegd. Behalve verplichtingen hebben de leden ook rechten. Aanvankelijk konden alleen zij goederen van de coöperatie betrekken. In de verbruiksafdeling hield men hieraan echter niet streng de hand en toen in Halle de winkel werd overgenomen en daarmee vele klanten die niet lid waren, was dit aanleiding de statuten te wijzigen. De mogelijkheid is echter opgehouden aan niet-leden bij levering een hogere prijs te berekenen, maar men heeft hier geen gebruik van gemaakt. Alleen enige werktuigen die de coöperatie bezit, zijn voor de leden tegen een lagere prijs te huur.

De coöperatie wordt beheerd door een bestuur van vijf leden, maar voor vele beslissingen moet de raad van commissarissen, een adviescollege, gehoord worden, terwijl de hoogste instantie de ledenvergadering is. Hiervoor bestaat echter slechts matige belangstelling, hetgeen te verklaren is uit een vertrouwen in de leiding der vereniging, maar ten dele ook een gevolg kan zijn van de te ingewikkelde materie, waarmee men zich tegenwoordig bezig moet houden, nu de coöperatieve activiteiten zich over zoveel terreinen uitstrekken. Het aantal aanwezigen ter vergadering bedraagt om en bij de 100, ondanks presentiegelden, borrel en sigaar. De vraagstukken waarmee de leiding van de coöperatie te maken krijgt zijn echter ook voor de bestuursleden niet

eenvoudig en vaak zijn zij sterk afhankeijk van het oordeel en de adviezen van de zaakvoeder of directeur, die, hoewel slechts belast met het zakelijk beheer, in feite maar al te vaak ook het bestuursbeleid bepaalt, omdat hij de meest deskundige is. Ook bestaat het gevaar, dat bestuursleden in hun functie vergrijzen en ver bij hun tijd achterblijven. De bestuursleden van de C.L.V. „Zelhem" waren onbepaald herkiesbaar, maar daar is enige jaren geleden verandering in gebracht; zij zijn nu slechts eenmaal terstond herkiesbaar.

In 1950 waren de 5 bestuursleden gem. ongeveer 51 jaar oud, de 9 commissarissen 47. Het zijn dus geen colleges van grijsaards. Van de bestuursleden had één boer minder dan 5 ha, 2 hadden meer dan 10 ha in gebruik. Onder de commissarissen troffen we één kleine boer en vier grote.

Het personeel bestaat uit de zaakvoerder, een administrateur voor de winkelfdeling, een boekhouder op de landbouwafdeling, terwijl verder, in winkel, maalderij en op kantoor ruim 25 man personeel werkt.

De voornaamste werkzaamheden van de C.L.V. „Zelhem" is de verkoop van bedrijfsbenodigdheden. De belangrijkste zijn veevoeder en kunstmest, verder brandstoffen, bestrijdingsmiddelen, zaaizaad en pootgoed. Ook worden werktuigen verkocht, maar de omzet hiervan is klein. De boeren, ook de goede leden, hebben er ernstig bezwaar tegen werktuigen van de coöperatie te kopen, wanneer zij voor reparaties (en die zijn vaak nodig) moeten aankloppen bij de smid, die zelf ook werktuigen verkoopt. Vandaar dat wat de coöperatie dan nog aan werktuigen verkoopt, meestal werktuigen zijn die weinig reparatie behoeven.

Enkele werktuigen worden door de coöperatie niet verkocht, maar verhuurd. Dit zijn een aantal kleinere werktuigen die door de boeren zelf bediend kunnen worden; voorts een aardappelstoominstallatie en een motorsproeier, die met bedienend personeel verhuurd worden. Van beide machines wordt door 150 a 200 boeren, bijna uitsluitend leden, gebruik gemaakt.

Voorts heeft de coöperatie een poterbewaarsplaats, zamelt eieren in en koopt van de leden rogge en andere producten, zij het in geringe mate.

Tenslotte volgen hier enige cijfers, betrekking hebbende op de C.L.V. „Zelhem".

Hét ledental schommelt de laatste 15 jaren om de 560. De totale omzet van de landbouw-afdeling bedroeg over het boekjaar 1950/'51 8.402.300 kilo, in 1937/'38 7.305.400. In de laatste 20 jaar was alleen in 1933/'34 de omzet groter dan in 1950/'51, namelijk 8.840.500. De omzet van veevoeder is het grootst, voor de oorlog vormde hij meer dan 60% van de totale omzet. Tijdens de oorlog liep dit percentage sterk terug, maar daarna heeft het zich geleidelijk aan hersteld en bedraagt nu weer meer dan 50. Op de tweede plaats komt de kunst-

mest, met voor de oorlog 20 a 30%; na de oorlog was het aandeel der kunstmest in de totale omzet eerst nog zeer hoog, maar van bijna 50% over 1946/47 is het nu gedaald tot 30%, zodat de vooroorlogse verhouding weer bijna is teruggekeerd. Ook het aandeel der brandstoffen, voor de oorlog ongeveer 10%, is nu nog maar weinig hoger, namelijk 11%. De omzet van de winkel in Zelhem is van 69.000 gld. over 1945/46 gestegen tot 153.000 gld. over 1950/51. De winkel in Halle vertoont een dergelijke stijging, doch de omzet van de bakkerij is na 1948/49 gedaald.

§ 2. OPMERKINGEN AANGAANDE DE UITWERKING VAN DE ENQUÊTE-RESULTATEN

Van de 468 enquêteformulieren zijn wat dit onderdeel betreft er 6 niet volledig genoeg ingevuld, zodat met 462 formulieren moet worden volstaan. Dit aantal zullen we ook aanhouden voor ons onderzoek naar de coöperatieve aankoop van winkelwaren en de coöperatieve afzet van eieren en vee, omdat we deze onderwerpen in nauwe samenhang met de coöperatieve aankoop van bedrijfsbenodigdheden zullen behandelen.

Van de 462 geënquêteerden zijn de meesten lid van een aankoop-coöperatie, n.l. 290 of 62.8%. Het aantal niet-leden a.c. is dus 172 of 37.2%.

Om inzicht te verkrijgen in de factoren die het al of niet lid zijn van een a.c. bepalen zullen we de positie die de geënquêteerden in dit opzicht innemen moeten correleren met de gegevens waarover we beschikken, en wel in de eerste plaats:

- a. *deelneming (participatie) in andere coöperaties;*
- b. *sociale activiteiten:* lid zijn van een standsorganisatie en het bekleden van functies in het landbouworganisatiewezen;
- c. *ontwikkelingspeil:* het gevolgd hebben van enig' landbouwonderwijs en het lezen van algemene landbouwbladen.

Deze gegevens duiden alle in meer of minder sterke mate op een persoonlijke activiteit. Een tweede groep van kenmerken van de geënquêteerden duidt minder direct of in het geheel niet op een bijzondere persoonlijke activiteit van de geënquêteerden:

- a. grootte van het bedrijf; b. leeftijd; c. godsdienst; d. politieke gezindheid; e. nevenberoep; f. familietraditie

Tenslotte moeten we de positie t.a.v. de coöperatie beschouwen in verband met de gevoelens en denkbeelden t.a.v. coöperatie en coöperatieve aankoop. We zijn hiermee echter niet meer op het terrein van de objectieve kenmerken, doch op dat van de subjectieve opinie, waar men zich uit de aard der zaak met de nodige voorzichtigheid dient te bewegen.

§ 3. DEELNEMING IN ANDERE COÖPERATIES

Een eerste oriëntatie levert al dadelijk markante verschillen op tussen leden en niet-leden a.c. Terwijl de laatsten onder de leden van de boerenleenbank en onder de leden en gebruikers van de dorsverenigingen relatief nagenoeg even sterk vertegenwoordigd zijn als onder het totaal aantal geënquêteerden, blijft hun aandeel in andere coöperaties duidelijk achter, zoals uit onderstaande tabel blijkt.

	leden a.c.	niet-leden ac.	alle geëng.
eierleveranciers	97.8	2.2	100.0
leden vee-afzetcoöperatie	96.3	3.7	100.0
klienten coöp. winkel	91.9	8.1	100.0
leveranciers vee-afzetcoöp.	83.3	16.7	100.0
leden werktuigcoöperatie ¹	78.3	21.7	100.0
leden boerenleenbank	65.4	34.6	100.0
leden/gebruikers dorsver.	65.1	34.9	100.0

TABEL 23

Percentage geënquêteerden per coöperatieve activiteit naar lidmaatschap aankoopcoöperatie

Hieruit mogen we afleiden dat de niet-leden a.c. minder neiging vertonen deel te nemen in andere coöperaties, met uitzondering van de dorsverenigingen, de boerenleenbank en de hier buiten beschouwing gelaten zuivelfabriek².

Een andere kwestie is in welke mate de geënquêteerden deelnemen in andere coöperaties. Tabel 24 licht ons daarover nader in.

	leden a.c.	niet-leden a.c.	alle geëng.
leveranciers vee-afzetcoöp.	22.4	7.6	16.9
leden vee-afzetcoöp.	26.9	1.7	17.5
leden werktuigcoöp.	22.4	10.5	18.0
eierleveranciers	31.0	1.2	19.9
winkelklienten	39.0	5.8	26.6
leden/gebruikers dorsver.	28.3	25.6	27.3
leden boerenleenbank	73.1	65.1	70.1

TABEL 24

Percentage deelnemers in de onderscheiden coöperatieve activiteiten per groep van geënquêteerden (leden a.c., niet-leden a.c. en totaal)

De Zelhense grondgebruikers blijken vooral lid te zijn van de reeds lang bestaande coöperaties: de aankoopcoöperatie, de boerenleenbank en niet te vergeten de zuivelfabriek. De nieuwere vormen van coöperatie hebben nog lang niet algemeen ingang gevonden, maar bij de leden a.c. toch in sterkere mate dan bij de niet-leden a.c.

¹ Hieronder ook begrepen de z.g. combinaties.

² Bij het opsporen van correlaties kan de zuivelfabriek buiten beschouwing blijven, omdat nagenoeg alle geënquêteerden er lid van zijn.

Tot zover hebben we de geënquêteerden verdeeld in twee groepen, leden en niet-leden a.c. We mogen ons echter niet beperken tot deze twee-deling, omdat lid, noch niet-lid zijn iets zegt over de mate waarin goederen worden betrokken van de coöperatie. We hebben daarom geprobeerd de groepering te verbeteren door aan het al of niet lid zijn de mate van klant zijn te koppelen.

De niet-leden splitsten we in klanten en niet-klanten; een onderscheiding naar de mate van klant zijn lieten we achterwege op grond van het kleine aantal. De leden splitsten we in niet-klanten, slechte klanten, matige klanten en goede klanten. De slechte klanten kloppen zelden of slechts voor een enkel artikel bij de coöperatie aan, de matige geregeld, doch zij kopen ook nog vrij veel van de molenaar. De goede klanten kopen het merendeel van hun behoeftigheden bij de coöperatie. We hebben nu 6 groepen, die we in het vervolg zullen aanduiden met Ac-groepen, en waarvan de kwantitatieve verhoudingen worden vermeld in Tabel 25. De indeling is om twee redenen zeer eenvoudig gehouden. In de eerste plaats moet men er voor waken de groepen te klein te maken, omdat anders statistische verwerking zijn waarde verliest. Een gelukkige omstandigheid is, dat juist de niet-leden, niet-klanten en de leden-goede klanten de grootste groepen vormen. De overige groepen zullen voorzichtigheidshalve slechts mogen dienen tot het opsporen van tendenties. De tweede reden van de eenvoud der indeling is gelegen in het steeds weer opduikende probleem dat het zeer moeilijk en altijd discutabel is, scherpe grenzen te trekken. Ondanks het feit dat we de meeste gegevens op dit punt toetsten aan de bevindingen van de zaakvoerders van de drie grootste coöperaties, is voorzichtigheid geboden.

Ac-groep	omschrijving	aantal	in %
I	niet-leden, niet klant	131	28.4
II	niet-leden, klant	41	8.9
I-II	niet-leden	172	37.2
III	leden, niet klant	33	7.1
IV	leden, weinig klant	60	13.1
V	leden, matig klant	40	8.7
VI	leden, goede klanten	157	34.0
III-VI	leden	290	62.8
I-VI	alle geënquêteerden	462	100.0

TABEL 25

Verdeling der geënquêteerden naar hun al of niet lid a.c. zijn en naar de mate van klant zijn

We zullen nu voor deze nieuwe indeling de participatie der Zelhemsche grondgebruikers in andere coöperaties nagaan. Een zeer suggestieve tabel verkrijgen we, wanneer we nagaan welk percentage per Ac-groep in enige vorm (lid of leverancier) deelneemt aan coöperatieve afzet van eieren en/of vee.

groep	/o
I	10
II	10
III	24
IV	38
V	55
VI	73

TABEL 26

Percentage geënquêteerden -per Ac groep, dat deelneemt in coöp. afzetz van eieren en/of vee

Dit wijst er dus op, dat er niet alleen een verschil bestaat tussen leden en niet-leden a.c, maar ook dat binnen de groep der leden de tendentie bestaat tot toenemende coöperatieve activiteit naarmate de relatie tot de aankoopcoöperatie hechter is.

Deze tendentie blijft bestaan, wanneer we in de volgende tabel de groepen-indeling wat voorzichtiger kiezen, maar daarbij meer coöperaties in ons correlatie-onderzoek betrekken.

groepen	veeafzetcoöperatie		eierlev.	winkelklant	werkt. coöp.	dorsverenig.	b.leenbank
	lid	leveranc					
I	1.5	7.6	1.5	5.3	9.9	26.7	66.4
I - II	1.7	7.6	1.2	5.8	10.5	25.6	65.1
I - IV	17.5	16.9	19.9	26.6	18.0	27.3	70.1
III - VI	26.9	22.4	31.0	39.0	22.4	28.3	73.1
VI	35.9	25.5	52.2	58.6	26.8	29.3	72.0

TABEL 27

Percentage geënquêteerden per Ac-groep, dat in de onderscheiden coöp. activiteiten deelneemt

Behalve bij de boerenleenbank en de dorsvereniging wordt het geconstateerde verschil tussen leden en niet-leden veel groter, wanneer we de niet-leden vergelijken met de goede leden.

Wanneer onze veronderstelling dat de boeren die een nauwe relatie tot de aankoopcoöperatie vertonen, spoediger dan andere boeren contact met andere coöperaties zullen hebben, juist is, is men geneigd te denken aan het bestaan van een coöperatieve gezindheid. In ieder geval is het mogelijk een onderscheid te maken tussen meer en minder coöperatieve boeren, waarin we met het woord coöperatief slechts bedoelen aan te geven de mate van relatie tot de verschillende coöperaties. We zullen dit in het vervolg aanduiden met de term „coöperativiteit", in het midden latend, waarop deze gebaseerd is, om zodoende niet genoodzaakt te zijn te spreken van coöperatieve gezindheid. Het is echter in vele gevallen niet mogelijk de grondgebruikers te rangschikken naar hun coöperativiteit ten opzichte van het totaal der

landbouwcoöperaties. Gesteld bijv. dat iemand lid is van een aankoopcoöperatie en daarvan nagenoeg alles betreft; maar verder geen relatie onderhoudt met enige andere coöperatie. Is hij coöperatiever dan iemand, die niet al zijn goederen van de aankoopcoöperatie betreft, maar wel lid en gebruiker van een veeafzetcoöperatie is en wel de eieren aan de coöperatie levert? Onze vergelijkingsmogelijkheid is dus beperkt tot de relaties tot de afzonderlijke coöperaties (zoals onze groeppenindeling een weerspiegeling is van de coöperativiteit ten opzichte van de aankoopcoöperatie), maar ook binnen de Ac-groepen kunnen we, zoals in Tabel 26 gebeurde, een onderscheid tussen meer en minder coöperatief maken.

§ 4. DEELNEMING IN STANDSORGANISATIES

Wij zien hier hetzelfde als bij de deelneming in andere coöperaties: de leden, en vooral de goede leden a.c. (Ac-groep VI) zijn veel vaker lid van een standsorganisatie dan de niet-leden.

groep	perc.
I	16.8
I - II	21.5
I - VI	35.5
III - VI	43.8
VI	54.1

TABEL 28

*Percentage leden standsorganisaties
•per Ac-groep*

Het is niet eenvoudig een antwoord te geven op de vraag welke de achtergronden zijn van het samengaan van het lidmaatschap van standsorganisatie en coöperatie. In het algemeen ondersteunen de standsorganisaties de coöperatieve gedachte en vaak zijn zij de initiatiefnemers voor de oprichting van coöperaties geweest. De katholieke Boeren- en Tuindersbond beheerde tot 1941 zelf coöperaties, die niet als zelfstandige coöperatieve verenigingen stonden ingeschreven. Toen tijdens de bezetting de standsorganisaties werden opgeheven, werden de katholieke coöperaties van de moederorganisaties losgemaakt en deze toestand is na de oorlog bestendig. Maar de band tussen katholieke standsorganisatie en katholieke coöperatie is niet verdwenen. Van de Zelhemse leden van de katholieke aankoopcoöperaties is namelijk 79% lid van de ABTB, dit is bijna twee maal zoveel als het overeenkomstige percentage van het totaal aantal leden a.c, dat tevens lid van een standsorganisatie is (44%). Maar dit betekent omgekeerd niet, zoals uit Tabel 29 blijkt, dat de leden van de ABTB in grotere getale lid zijn van een a.c. dan de leden van CBTB of GMvL.

stands-organisatie	perc.
A.B.T.B.	76
G.M.v.L.	72
C.B.T.B.	84

TABEL 29
*Percentage leden standsorganisatie,
dat lid a.c. is*

De neutrale coöperaties betrekken dus in veel sterkere mate hun leden uit de kringen der niet-leden van standsorganisaties dan de katholieke coöperaties. De vraag rijst nu of de katholieke grondgebruikers sterker dan de niet-katholieke grondgebruikers georganiseerd zijn in de standsorganisaties. Voor Zelhem zou dit niet vreemd zijn, omdat zij, een minderheid vormend, sterker de neiging tot aaneensluiting zouden kunnen voelen. En inderdaad, terwijl 35% van alle geënquêteerden lid van een stadsorganisatie is, bedraagt het overeenkomstige percentage voor de katholieke grondgebruikers 51. Maar dit verschil is niet groot genoeg om een volledige verklaring te geven voor het verschijnsel, dat de neutrale coöperaties meer vat hebben op de niet in standsorganisaties georganiseerde boeren dan de katholieke coöperaties.

Men zou kunnen veronderstellen dat bijna allen die zich als katholiek coöperatief laten organiseren, in de standsorganisaties zijn opgenomen. Wie daar geen lid van is zal niet spoedig van een coöperatie hd worden. Waarschijnlijk is dit echter niet, want waarom zouden de katholieke boeren zich minder gemakkelijk laten organiseren buiten de standsorganisatie om dan de niet-katholieke boeren uit dezelfde streek? Beter lijkt ons de volgende verklaring: de niet-leden van de katholieke standsorganisatie beschouwen de katholieke coöperatie nog immer als een deel van de standsorganisatie. Omdat zij daar geen lid van zijn en geen uitgesproken behoefte aan coöperatieve aankoop hebben, komen zij er niet gemakkelijk toe als lid der coöperatie toe te treden. Zonder dat de neiging lid van een aankoopcoöperatie te worden, bij de leden van de katholieke standsorganisatie sterker is dan bij de leden van de andere standsorganisaties, wordt de katholieke aankoopcoöperatie dus meer door de standsorganisatie gedragen dan de neutrale. De historische ontwikkeling levert stellig steun aan deze veronderstelling.

Van de beide andere standsorganisaties is bekend dat de CBTB meer moeite heeft zich geheel achter de coöperatieve gedachte te scharen dan de GMvL en de neutrale standsorganisatie in het algemeen, maar uit Tabel 29 blijkt niettemin dat dit in Zelhem nog niet of nog niet geheel is doorgewerkt: van de CBTB-ers is een groter percentage lid van een aankoopcoöperatie dan van beide andere standsorganisaties. Dat er toch wel sprake van een geringere coöperatieve gezindheid in de CBTB zou kunnen zijn, blijkt uit het feit dat van de

leden van de GMvL, die ook lid van een aankoopcoöperatie zijn, 80% tot de goede leden a.c. behoort, tegen 54% als overeenkomstig percentage voor de CBTB.

Hoewel onze beschouwing over het verband tussen aankoopcoöperatie en standsorganisatie de indruk kan wekken dat er sprake is van een causale volgorde: standsorganisatie - aankoopcoöperatie, en hoewel we geneigd zijn dit voor de katholieke boeren ook waarschijnlijk te achten, is nog een andere veronderstelling mogelijk. Het is namelijk zeer wel denkbaar dat zowel het lidmaatschap van standsorganisaties als van coöperaties beide gevolg zijn van één of enige nog onbekende factoren. Uit het verdere verslag van het onderzoek zal blijken in hoeverre er van dergelijke factoren sprake zou kunnen zijn. Voorlopig zij er slechts met nadruk op gewezen dat men een causaal verband niét te eenvoudig mag stellen.

§ 5. FUNCTIONARISSEN IN HET LANDBOUWORGANISATIEWEZEN

Men zou zich kunnen afvragen of degenen die een functie in het landbouworganisatiewezen beldden, naar verhouding meer onder de leden dan onder de niet-leden van de aankoopcoöperatie voorkomen. In eerste instantie lijkt dit inderdaad het geval te zijn. Terwijl de niet-leden a.c. 37% van de geënquêteerden uitmaken, vinden wij onder de functionarissen slechts 21 % niet-leden a.c. Toch zeggen deze cijfers niet voldoende ten aanzien van de belangstelling van capaciteiten van de niet-leden a.c. voor het bekleden van functies. Daar zij, zoals wij in de twee vorige paragrafen zagen, minder lid zijn van andere coöperaties en van standsorganisaties, liggen er voor hen minder mogelijkheden, in het landbouworganisatiewezen een functie te bekleden. Bovendien zal in paragraaf 7 blijken dat de functionarissen vooral gerecrueteerd worden uit de gelederen van de grote boeren, terwijl de niet-leden a.c. vooral onder de kleine boeren voorkomen.

Het is daarom juist, voor iedere organisatie afzonderlijk vast te stellen of de niet-leden a.c. onder de bestuursleden even sterk vertegenwoordigd zijn als onder alle leden van de betreffende organisatie. Dit nu is het geval bij de zuivelfabriek en bij de dors- en werktuigenverenigingen.¹ Daarentegen zijn van de standsorganisatie en de boerenleenbank alle functionarissen tevens lid van de aankoopcoöperatie. Hierin is dus wel enige aanwijzing gelegen dat, althans voor sommige organisaties, de functionarissen vooral voortkomen uit boeren die ook lid zijn van de aankoopcoöperatie.

§ 6. LANDBOUWONDERWIJS EN LANDBOUWBLADEN

De geënquêteerden werd ook de vraag voorgelegd of zij na de lagere school nog landbouwonderwijs hadden gevolgd en of zij landbouwbladen lazen. Gelijk men al verwacht, treffen wij onder de leden van

¹ de combinaties dit maal niet bij de werktuigenverenigingen inbegrepen.

de aankoopcoöperatie meer grondgebruikers aan met landbouw-
 onderwijs en landbouwbladen dan onder de niet-leden.

Ac-groep	lb. onderwijs	lb. bladen
I	20.6	51.1
I - II	29.7	54.7
I - VI	37.0	65.8
III - VI	41.4	72.4
VI	45.2	76.4

TABEL 30

Percentage geënquêteerden per Ac-groep naar onderwijs en landbouwblad

Laat ons deze kwestie nader bekijken. Er zijn vele soorten van land-
 bouwonderwijs, die wij hier beknoptheidshalve willen splitsen in
 cursussen en schoolonderwijs. De cursussen zijn algemene of bijzondere
 cursussen, maar op de bedrijfseconomische cursus¹ na gericht op
 technische aspecten van de landbouw; de coöperatie komt niet of
 nauwelijks ter sprake. Dit is wel het geval in het onderwijs op de lagere
 landbouwschool en verder gaand onderwijs. Het is dan ook geen
 wonder, dat een aantal boeren een toenemende belangstelling voor de
 coöperatie onder de jongeren meent te kunnen constateren, wat zij
 toeschrijven aan het landbouwonderwijs. Daartegenover staat de
 mening dergenen die spreken van een tanende belangstelling onder de
 jongeren. Het één behoeft het ander niet uit te sluiten. Voor velen is
 de coöperatie niet meer wat zij vroeger was, het noodzakelijke strijd-
 orgaan van de boeren. Daardoor verliest ze aan bekoring en weet zij
 de jongeren, die van de geschiedenis en historische betekenis der
 coöperatie niet afweten en de situatie van thans niet onbevredigend
 vinden, niet meer te grijpen. Het is echter zeer wel denkbaar, dat het
 landbouwonderwijs door behandeling van de geschiedenis der coöperatie
 de coöperatieve gezindheid onder zijn leerlingen bevordert.

Voor Zelhém echter kan deze invloed niet groot zijn, want slechts
 een zeer bescheiden percentage heeft de lagere landbouwschool of nog
 verder gaand onderwijs gevolgd, zoals uit Tabel 31 blijkt.

Ac-groep	alleen land- bouw cursussen	minstens lagere land bouwschool
I	18	3
I - II	23	6
I - VI	30	7
III - IV	34	8
VI	36	9

TABEL 31

*Percentage geënquêteerden per Ac-groep dat landbouwonderwijs genoot, gesplitst
 naar soort van onderwijs*

¹ geen van de geënquêteerden had een dergelijke cursus gevolgd.

Ligt dus in het voorgaande een zekere aanwijzing, dat de sterkere coöperativiteit van degenen, die landbouwonderwijs hebben genoten niet een gevolg is van directe invloed, die van dit onderwijs uitgaat, hiermee is nog geenszins gezegd, dat men de oorzaak hiervan niet bij het onderwijs zou mogen zoeken. Men kan immers ook veronderstellen dat het onderwijs tot een scherper inzicht in bedrijfseconomische verhoudingen in het algemeen zal leiden en dat dit weer aanleiding zal geven tot het deelnemen in de coöperatie. Een beslissend antwoord op deze vraag kan in het kader van deze studie niet worden gegeven.

Van de landbouwbladen kan een grote invloed uitgaan. Voor de standsorganisaties vormen Gelders Landbouwblad, Ons Platteland en Boer en Tuinder een voorname spreekbuis. De Boerderij, het meest gelezen blad onder de Zelhemse boeren, geeft van geen pro- of anti-coöperatieve houding blijk. De Plattelandspost, een uitgave van de Stichting Zelfstandige Handel en Industrie, verdedigt het standpunt van de particuliere handelaar. De Nieuwe Veldbode werd slechts door vier geënuquëeerden gelezen en dan nog meest in combinatie met andere bladen. Onze belangstelling gaat vooral uit naar de lezerskring van de Plattelandspost. Immers, van De Boerderij zal geen invloed op de coöperatieve gezindheid uitgaan; de invloed van de bladen der standsorganisaties hebben we indirect al bij de bespreking van de standsorganisaties behandeld, maar van de lezers van de Plattelandspost verwachten we een geringe coöperativiteit. Dit is ook werkelijk het geval, maar veel invloed kan er van de Plattelandspost niet uitgaan, want er waren slechts 12 lezers van dit blad onder de geënuquëeerden, tegen 197 die De Boerderij lazen. En dan kan men zich nog altijd afvragen of de lezers van de Plattelandspost niet al weinig voor de coöperatie voelden, vóór zij er toe overgingen de Plattelandspost te lezen.

§ 7. DE BEDRIJFSGROOTTE

Met behulp van de deelneming in andere verenigingen en besturen en commissies is getracht de onderscheiden Ac-groepen enigermate te typeren. Wij vonden dat de meer coöperatieve boeren in de aankoop-coöperaties ook een grotere deelneming in andere verenigingen vertoonden. Meestal hebben zij meer onderwijs genoten en hebben zij vaker een abonnement op een of meer landbouwbladen. Uit de onderstaande tabel, waarin wij de geënuquëeerden splitsten naar bedrijfsgrootte, is zonder moeite af te leiden welke grote invloed er van de bedrijfsgrootte op de geconstateerde verschijnselen uitgaat.

bedr. gr.	lid. a.c.	lid st. org.	met functie	met lb. ond.	met lb. blad
1 - 5	52	20	5	24	49
5 - 10	74	42	15	46	80
10 e. m.	74	73	32	65	95

TABEL 32

Percentage geënuquëeerden per grootteklasse naar onderscheiden lidmaatschappen en andere activiteiten

Ook wanneer we de bedrijfsgrootte vergelijken met de relatie tot de aankoopcoöperatie, blijkt er een duidelijke samenhang te bestaan.

Ac-groep	.1 - 5 ha	5 - 10 ha	10 ha'e.m.	Totaal
I	69	20	11	100
I - II	69	21	10	100
I - VI	54	30	16	100
III - VI	45	35	20	100
VI	41	37	22	100

TABEL 33

Bedrijfsgrootte per Ac-groep in procenten

De grotere beieren, die zoals we zagen in Tabel 32, sterker dan de kleine boeren aan allerlei activiteiten deelhebben, blijken ook degenen te zijn die de sterkste relatie tot de aankoopcoöperatie vertonen, dit in tegenstelling dus tot veler mening, als zouden vooral de kleinere boeren coöpereren.

Wanneer wij nog eens letten op de kenmerken welke wij van de goede aankoopcoöperatoren hebben verzameld - sterke deelneming in andere coöperaties, meer functies, meer landbouwonderwijs, meer abonné's van vakbladen, veelal lid van een standorganisatie, grote bedrijf - rijst de vraag in hoeverre de bedrijfsgrootte, van zo grote betekenis voor de sociale en economische positie van de boer, de voornaamste oorzaak van de geconstateerde feiten is. Om dit te onderzoeken hebben we in Tabel 34 de invloed der bedrijfsgrootte geëlimineerd door per grootteklasse na te gaan welk percentage geënquêteerden in de onderscheiden Ac-groepen lid is van een standsorganisatie, een functie heeft, landbouwonderwijs heeft genoten, een vakblad leest.

Ac-groep	lid st. org.			met functie			met onderwijs			vakblad		
	1/5	5/10	10e.m.	1/5	5/10	10e.m.	1/5	5/10	10e.m.	1/5	5/10	10e.m.
I	8	33	43				13	26	57	39	74	86
I - II	11	39	53	2	20	17	23	40	59	42	81	88
I - VI	20	42	73	5	14	32	24	46	65	49	80	95
III - VI	28	44	79	8	13	36	25	48	67	55	80	96
VI	45	48	80	13	16	46	31	48	66	61	80	100

TABEL 34

Percentage geënquêteerden per Ac-groep en per grootteklasse naar lidmaatschap standsorganisatie en het bekleden van functies, naar onderwijs en naar het lezen van vakbladen

Het blijkt nu dat de verschillen die we tussen de onderscheiden Ac-groepen vonden (zie o.m. de tabellen 30 en 31) blijven bestaan, zij het dan het meest uitgesproken in de groep van de kleine boeren en dat de bedrijfsgrootte dus niet de enige factor is. Dit blijkt ook nog uit het feit dat onder de grondgebruikers die lid zijn van een standsorganisatie,

van de kleine boeren 74% ,van de middelgrote 76% en van de grote boeren 84% lid is van de aankoopcoöperatie, percentages die lang niet zo sterk uiteenlopen als die van alle geënquêteerden leden a.c. per grootteklasse (zie Tabel 32).

Vatten we thans een ogenblik onze bevindingen samen, dan blijkt dat de coöperatieve boeren in Zelhem zich van de overigen onderscheiden door groter bedrijf, veelvuldiger lidmaatschap van de standsorganisatie, door meer landbouwonderwijs, meer functies en het vaker lezen van vakbladen. Ook wanneer de invloed van de bedrijfs-grootte buiten beschouwing wordt gelaten, blijft het samengaan met de andere kenmerken bestaan. De vraag echter naar de oorzaken van de coöperativiteit is met het constateren van correlerende verschijnselen nog niet beantwoord. Wel lijkt het aannemelijk dat het gevolgd hebben van landbouwonderwijs en het lidmaatschap van een standsorganisatie er toe bijdragen de coöperativiteit te bevorderen, maar anderzijds mag men niet de mogelijkheid uitsluitend van de aanwezigheid van initiale factoren die niet door het onderzoek worden blootgelegd, doch wel hypothetisch benaderd kunnen worden. Zo zou men zich kunnen voorstellen dat de coöperatieve boer een ander mentaliteitstype vertegenwoordigt, dat zich kenmerkt door grotere sociale activiteit. Hieruit zou dan zowel de grotere deelneming in de standsorganisatie als in coöperaties begrepen kunnen worden, alsook het grotere aantal functies in het landbouworganisatieleven. Dat dit type, met zijn groter aantal sociale contacten, ook meer leest en meer onderwijs heeft gehad, behoeft evenmin te verbazen.

Ter ondersteuning van deze hypothese willen wij er nog op wijzen dat er voor de kleine boeren een zekere mate van durf voor nodig is tot coöperatie en standsorganisatie toe te treden, daar deze door vele kleine boeren gezien worden als instellingen, speciaal voor de grotere boeren. Ook het feit dat van de 17 boeren met meer dan één functie 15 lid bleken te zijn van een aankoopcoöperatie zou kunnen wijzen op een andere mentaliteit van de coöperatieve boer.

§ 8. DE LEEFTIJD

Berekening leert dat de gemiddelde leeftijd der geënquêteerde grondgebruikers varieert van 46.2 jaar in Ac-groep II tot 54.3 jaar in groep IV. De gemiddelde leeftijd van de meest en de minst coöperatieve groepen (VI en I) loopt weinig uiteen, n.l. 50.0 en 49.7 jaar, terwijl de gem. leeftijd van alle geënquêteerden iets hoger ligt, n.l. 50.4 jaar. De leeftijd schijnt dus nauwelijks van invloed te zijn op de coöperativiteit en alleen het grote aantal boeren in groep II dat landbouwonderwijs heeft genoten zal uit de leeftijd verklaard kunnen worden

Tabel 35 brengt de spreiding over de geboortejaren in cijfers. De verdeling in geboortjaar-groepen is betrekkelijk willekeurig, maar het onderscheiden van meer groepen zou het geheel minder overzichtelijk maken en andere geboorte-grensjaren veranderen het beeld niet.

Ac-groep	geboren vóór 1900	1900 - 1909	1910 of later	Totaal
I	42	37	21	100
II	22	46	32	100
III	58	24	18	100
IV	64	20	15	100
V	48	35	17	100
VI	49	28	23	100

TABEL 35

Percentage geënquêteerden per Ac-groep naar geboortejaar

Het meest opvallende is het grote aantal ouderen in de groepen III en IV, onder de leden dus, die wel lid zijn, maar niet of slechts met mate klant. Zij die in 1910 of later zijn geboren treffen we het meest aan in de groepen II en VI.

Van geringere belangstelling onder de jongeren mogen we echter alleen daarom al niet spreken, omdat in de eveneens weinig geïnteresseerde groepen III en IV vele ouderen voorkomen. Bovendien zou men op grond van de lage leeftijd in groep II kunnen veronderstellen dat het hier jonge boeren betreft, die ter nadere kennismaking met de coöperatie af en toe eens wat van de coöperatie betrekken en er later misschien nog wel lid van zullen worden. Dit is echter niet meer dan een veronderstelling. Zolang we niet over meer gegevens beschikken, kunnen we aan de leeftijd geen invloed op de mate van coöperativiteit toeschrijven.

§ 9. DE GODSDIENST EN DE POLITIEKE GEZINDHEID

De Zelhemmers behoren overwegend tot de Ned. Herv. Kerk. Op de tweede plaats komen de Rooms-Katholieken; de overige kerkgenootschappen zijn betrekkelijk klein. Ons derhalve bepalend tot de met name genoemde kerkgenootschappen, constateren we dat de percentages leden en niet-leden a.c. naar de godsdienst niet afwijken van die binnen de totale groep der geënquêteerden.

	N. Herv.	R.K.	alle geënq.
niet-leden a.c.	35	36	37
leden a.c.	65	64	63
Totaal	100	100	100

TABEL 36

Percentage leden en niet leden a.c. naar kerkgenootschap

Het is dus niet aan te nemen dat de godsdienst een factor van gewicht is bij de bepaling van de mate van coöperativiteit, wat gezien de houding van de standsorganisaties ook niet te verwachten was. Wel blijken de hier niet genoemde kleinere kerkgenootschappen wat sterker vertegenwoordigd te zijn onder de niet-leden, maar het gaat hier om zulke kleine aantallen en er kunnen zoveel andere factoren een rol spelen, dat we aan de betreffende cijfers geen waarde mogen toekennen.

Misschien verbaast men zich er over dat de katholieke boeren niet sterker aan de coöperatie deelnemen, omdat zij meer dan de anderen lid van hun standsorganisatie zijn. We hebben er echter op gewezen dat dit verklaard moet worden uit de omstandigheid dat de katholieke coöperatie minder vat heeft op de niet in de standsorganisatie georganiseerde boeren.

Over de politieke gezindheid kunnen we kort zijn, omdat deze in een confessionele gemeente als Zelhem in hoge mate door de godsdienst wordt bepaald. We beperken ons daarom hier tot de VVD en de PvdA, twee groepen, die onder de Zelhemse boeren, zo niet uit de toon vallen, dan toch van het gangbare afwijken.

Het blijkt nu dat van de 16 boeren die op de WD stemmen, 10 lid a.c. zijn, dit is 62,5 % of wel juist wat volgens de gemiddelde verdeling te verwachten was. Letten we op de bedrijfsgrootte, dan zijn 5 van de 6 niet-leden a.c. grote boeren, tegen slechts 3 van de 10 die lid zijn. Juist de grote VVD-boeren blijken dus weinig coöperatief te zijn. De aantallen waarom het gaat zijn echter te klein om enige conclusie van algemene aard toe te laten.

De PvdA-stemmers zijn sterker onder de niet-leden a.c. vertegenwoordigd, maar zij behoren vooral tot de kleine boeren en een aantal van hen heeft een nevenberoep dat niet in de agrarische sfeer ligt. In hoeverre dit van invloed kan zijn, zullen we zo dadelijk nagaan. Hier moeten we vaststellen dat een verband tussen politieke gezindheid en coöperativiteit niet kan worden geconstateerd.

§ 10. HET NEVENBEROEP

Onder de Zelhemse grondgebruikers zijn er velen die we niet kunnen rekenen tot de zuivere agrariërs. Voor sommigen onder hen ligt het hoofdberoep zelfs geheel buiten de landbouw (winkelier, smid, garagehouder). We treffen in Zelhem verder veehandelaren, loonwerkers, huisslachters en timmerlieden aan, die een groter of kleiner landbouwbedrijf uitoefenen. De landarbeiders bewerken meestal ook voor zichzelf een stuk grond. Anderen, die we in de eerste plaats kleine boer zouden willen noemen, hebben aanvullende inkomsten als ziekenfondsbode, postbesteller, doodgraver of koster. De positie die al deze niet-zuivere agrariërs ten opzichte van de landbouw innemen is zeer verschillend. Gemakshalve echter zullen wij het beroep dat buiten de zelfstandige uitoefening van het landbouwbedrijf valt, ook al is het het hoofdbestaansmiddel, als nevenberoep aanduiden.

Het spreekt wel vanzelf dat sommige van deze nevenberoepen in sterke mate de houding tegenover de coöperatie bepalen: de smeden en winkeliers zijn bijna steeds anti-coöperatief; een commissionair van een veeafzet-coöperatie zal een groot voorstander van coöperatie zijn. Maar behalve een invloed die uitgaat van de aard van het nevenberoep, kan men denken aan een invloed die uitgaat van het feit van het nevenberoep als zodanig, bijvoorbeeld vanwege het niet zuiver

agrarisch georiënteerd zijn, of op grond van een geringere belangstelling voor grondgebruik. We zullen dit nader onderzoeken.

Van de 151 agrariërs met nevenberoep zijn 80 niet-lid a.c. een zeer groot deel dus. Wanneer men echter bedenkt dat 131 van de 151 grondgebruikers met nevenberoep een bedrijf beneden 5 ha hebben, en wanneer men daarbij in aanmerking neemt dat het kleinbedrijf vooral onder de niet-leden a.c. sterk is vertegenwoordigd, dan is het duidelijk dat we slechts per bedrijfsgrootteklasse mogen vergelijken. Beperken we ons daarom tot de bedrijven van 1-5 ha, dan vinden we onder de 119 niet-leden a.c. 72 grondgebruikers met nevenberoep, of wel 60.5% tegen 59 op de 130 of wel 45.4% onder de leden a.c.

Dit zou er op kunnen wijzen dat er toch van het nevenberoep een invloed uitgaat en wel zo, dat een grondgebruiker met nevenberoep zich minder gemakkelijk bij een coöperatie aansluit. We moeten nu echter nog uitmaken of deze invloed uitgaat van bepaalde beroepen of van het nevenberoep als zodanig. We deelden daartoe de nevenberoepen in de volgende groepen in:

agrarische nevenberoepen
ambachten
handel
overige

We krijgen dan het volgende te zien:

	totaal 1 - 5 h a	waarvan met nevenberoep									
		totaal		agrarisch		ambacht		handel		overige	
	abs.	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
niet-leden a.c.	119	72	100	32	44	12	17	9	13	19	26
leden a.c.	130	59	100	30	51	11	19	1	2	17	29

TABEL 37

Aantal en percentage geënquêteerden met 1 - 5 ha naar beroep en lidmaatschap van de aankoopcoöperatie

Het verschil tussen leden en niet-leden a.c. blijkt dus vooral in de handel te schuilen en dit kan ons niet verbazen, want de handelaars zijn de concurrenten van de coöperatie. Maar dat betekent dan tevens dat niet zozeer het nevenberoep als zodanig maar wel bepaalde nevenberoepen invloed op de coöperativiteit uitoefenen. Om dit te onderzoeken hebben we de groepen I en VI nader geanalyseerd, ons daarbij uiteraard beperkend tot het kleinbedrijf.

In Tabel 38 (A) lijkt het procentuele verschil tussen leden en niet-leden met nevenfunctie groot, namelijk 42 en 60%. Wanneer we echter diegenen die uit hoofde van hun beroep pro of contra de coöperatie

zijn, buiten beschouwing laten, dan blijkt (zie Tabel 38 B) dat het nevenberoep als zodanig geen invloed heeft op de coöperativiteit.

Ac-groep	A alle bedr. van. 1 - 5 ha			B met weglating van die geënj. die uit hoofde van hun neven- beroep pro- of anti-coop. zijn.		
	tot. 1-5 ha	met neven- beroep		tot. 1-5 ha	met neven- beroep	
		absoluut	in%		absoluut	in %
I	90	45	60	78	32	41
VI	64	27	42	63	26	41

TABEL 38

Aantal en percentage geënjûteerden met 1 - 5 ha in de Ac-groepen I en VI Maar beroep

Wel moet men er rekening mee houden, dat we hier met kleine absolute getallen werken en dat de uitkomst van twee maal 41% door het toeval beïnvloed is. Dit neemt niet weg, dat, afgezien van bepaalde nevenberoepen, die tot een pro- of anti-coöperatieve houding praedisponeren, het nevenberoep als zodanig de mate van coöperativiteit niet schijnt te beïnvloeden.

§ 11. DE AFSTAND

In het algemeen zal gelden dat men, onder overigens dezelfde omstandigheden, zijn bedrijfsbenodigdheden bij de handelaar koopt, die het dichtst bij woont. Theoretisch kan men het dus zo stellen dat men rondom iederehandelaar, hetzij coöperatie, hetzij zelfstandige molenaar, een kring van klanten zal vinden. Aan de randen zal in feite niet van scherpe grenzen, maar van grenzonen sprake zijn, omdat waar het afstandsverschil niet groot is, andere factoren doorslaggevend kunnen zijn.

In werkelijkheid komt het beeld hier gedeeltelijk mee overeen. Wel weten wij slechts van enkele niet-klanten en slechte klanten van de coöperaties van welke handelaren zij hun goederen betrekken, maar wat wij weten wijst er inderdaad op dat de concentratie-gebieden van de slechte klanten en de niet-klanten te vinden zijn in de nabijheid van de molenaars. Op de cartogrammen 1 en 2 zijn enige van deze concentratie-gebieden duidelijk te onderscheiden: ten Oosten van Halle, waar zich de invloed doet gelden van een zeer grote handel te Halle, in de Velswijk, waar enige kleinere molenaars werkzaam zijn, en in de Heidenhoek.

Ook de coöperatie-mensen wonen voornamelijk in de nabijheid van de coöperatieve centra: rondom Zelhem en in het Wolfersveen, dat ingeklemd ligt tussen Zelhem en het filiaal te Halle en waar slechts een kleme particuliere firma gevestigd is; ook ten Z.W. van Zelhem

vinden we vrij veel coöperatoren en verder zien wij ten N. van Halle liet gebied van de veevoeder-agent zich duidelijk aftekenen.

In cartogram 3 ten slotte vinden we die gebieden terug, waar de leden van de buiten Zelhem gevestigde coöperaties wonen. Dit alles wijst er op, dat ook voor de coöperatoren de afstand tot de coöperatie een belangrijke factor is voor de mate van klant zijn. Nog duidelijker wordt dit, wanneer we de cartogrammen 1 en 2 met elkaar vergelijken. Overall in de gemeente wonen de leden van de coöperatie; slechts ten Oosten van Halle en in de Velswijk zijn er betrekkelijk weinig. Maar wanneer het aankomt op goederen van de coöperatie betrekken, op het klant zijn, dan krimpt het rayon van de coöperatie in en beperkt zich vooral tot de gebieden rond Zelhem en Halle. Tegenover vele particuliere handelaren, ieder ten eigen bate werkend, stond één coöperatie, die van en voor de boeren was. Hierdoor zijn velen lid geworden die toch later de lange afstand tot de coöperatie als een bezwaar ondervonden.

Maar anderen die ook ver van de coöperatie wonen, geven niettemin aan de coöperatie de voorkeur, hetgeen duidelijk uit de verspreiding van de goede leden van de Zelhemse a.c. blijkt (cart. 1 en 4). De invloedssfeer van de coöperatie reikt dus verder dan die van de afzonderlijke handelaren, omdat velen andere factoren zwaarder tellen dan de afstand. Zoals later zal blijken komt dit ook in de motieven die de boeren voor hun lid en klant zijn opgeven tot uiting.

§ 12. DE TRADITIE

De invloed van het milieu kan op verschillende wijzen blijken. Eén daarvan is de traditie in de familie: was (of is) de vader ook lid of klant van een aankoop-coöperatie? Het resultaat van de antwoorden op deze vraag is opvallend: van de niet-leden a.c. was 21 % van de vaders lid a.c., van de leden 55 %. De onderstaande tabel toont hoe regelmatig dit percentage toeneemt van minder naar meer coöperatief.

	1	I	n	III	IV	v	VI	VI.5*
vader lid of klant		20	24	45	47	50	62	79

TABEL 39

Percentage geënquêteerden waarvan de vader betrokken was bij coöp. aankoop van bedrijfsbenodigdheden Per Ac-groep

Men kan zich niet aan de indruk onttrekken dat de invloed van het gezin, van de gewoonte der vaders, van grote invloed is. Toch hoorden we nog wel eens van gevallen waarin de vaders zeer coöperatief waren geweest, oprichters of oud-bestuursleden, terwijl de zoons zich er niet meer druk om maakten. Van deze verflauwde belangstelling bij de jongeren hebben we reeds bij de bespreking van het landbouwonderwijs

¹ Met VI.5 duiden we een groep van 38 boeren aan, leden van een veeafzet-coöperatie en leveranciers van eieren aan de coöperatie.

gewag gemaakt, maar we herhalen hier nog eens dat op dit punt de mening der boeren zeer verschillend was en dat de meerderheid de neiging had aan de jongeren een grotere belangstelling voor de coöperatie in het algemeen toe te schrijven.

§ 13. MOTIEVEN VOOR HET AL OF NIET LID ZIJN VAN DE AANKOOPCOÖPERATIE

Tot hiertoe hebben wij het vraagstuk van de coöperativiteit benaderd met behulp van objectief waarneembare kenmerken. Dit leidde tot een typering van de coöperatieve boer, zonder dat echter met zekerheid kon worden vastgesteld, of er kenmerken waren waaraan oorzakelijke betekenis kon worden toegekend. Willen we verder doordringen in het probleem van de coöperatieve boer, dan zullen we niet langer kunnen voorbijgaan aan de redenen die de boeren zelf voor hun doen en laten opgeven. Er werd hun gevraagd, waarom zij al dan niet lid en al dan niet klant van de aankoopcoöperatie waren. Nu zijn de naar vorengebrachte motieven niet altijd zo duidelijk dat dit onderscheid tussen de redenen van het al of niet lid zijn en van het al of niet klant zijn gemaakt kon worden. Voor de twee grootste Ac-groepen echter, I en VI, is dit ook niet nodig, omdat we hier mogen aannemen dat de redenen voor het lid zijn tevens de redenen vormen voor het kopen bij de coöperatie en omgekeerd.

We zullen daarom eerst de Ac-groepen I en VI nader onderzoeken. Daarna zullen we voor de andere groepen, waarvan de vertegenwoordigers of wel geen lid van de coöperatie zijn, maar er wel in meer of mindere mate van betrekken, dan wel wel lid zijn, doch er niet alles of niets van betrekken, nagaan, in hoeverre de motieven voor lid en/of klant zijn uiteenlopen. Voor de analyse van de groepen III, IV en V kunnen we bovendien nog een vergelijking maken met groep VI ten aanzien van de duur van het lidmaatschap en de vestigingsplaats van de coöperatie, waarvan men lid is.

Voor alle groepen is het echter nodig in de naar aard en vorm sterk uiteenlopende motieven enig systeem te brengen. We deden dit op de volgende wijze:

Betrouwbaarheid, vertrouwen. Dit argument wordt vooral ten gunste van de coöperatie gebruikt. Het omvat zowel meer vertrouwen in de coöperatie als ook een wantrouwen in de particuliere handel. Betrouwbaarheid heeft voor de leden van de coöperatie in de eerste plaats betrekking op de kwaliteit van de geleverde goederen. Vooral het veevoer van de coöperatie staat goed aangeschreven, door de C.L.O.-contrôle en door de reputatie van Dr Grashuis, leider van de C.L.O.-contrôle en destijds veearts in Zelhem. Daarnaast kan er sprake zijn van een vertrouwen in de vaststelling van de prijs. Een enkele maal trad dit aspect in bijzondere vorm naar voren bij leden van de coöperatie, n.l. wanneer melding werd gemaakt van gevallen, waarbij de prijs van de coöperatie hoger lag dan die van de particuliere handel. De ondertoon is dan - en dat geldt ook voor de niet-leden tegenover hun

handelaar - dat coöperatie of handelaar op eerlijke wijze de belangen van de boeren behartigt.

Voordeel. Dit motief behoeft weinig nadere uitleg. Meestal werd door de respondenten, wanneer voordeel als motief werd opgegeven, duidelijk gezegd dat men meende bij coöperatie of particuliere handel voordeliger, d.w.z. tegen lagere prijzen terecht te kunnen. Een enkele maal echter werd door niet-gebruikers van de coöperatie als aanvullend motief opgegeven dat de coöperatie niet goedkoper was dan de particuliere handel. Hoewel niet het enige motief is in dergelijke gevallen de prijs, of liever de afwezigheid van prijsverschil, toch mede van invloed op de bepaling van de houding tegenover de coöperatie. In onze codering echter betekent voordeel steeds dat men bij het ene orgaan voordeliger meent te kunnen kopen dan bij het andere.

Voorstander, principe. Wanneer men als motief voor het kopen bij de coöperatie opgeeft, dat men in principe voorstander is van de coöperatie, moet men veelal aan deze uitlating niet te veel gewicht hechten. Principe en voordeel in prijs of kwaliteit liggen vaak dicht bij elkaar. Zei niet één der geënquêteerden: „Het prijsverschil is zo gering dat ik er geen principe-kwestie van wil maken"? Natuurlijk is dit maar een illustratie, maar het geeft te denken over de betekenis die velen aan het woord principe hechten. Als men als principiële coöperatoren beschouwt mensen die alles coöperatief doen, ook waar dit niet direct voordeliger is en ook wanneer geen misstanden in de particuliere handel aanwezig zijn, moet men ze met een lampje zoeken.

Maar ook de principes van de tegenstanders van coöperatie zijn niet steeds glashelder. Zij noemen zich voorstander van vrije handel, voorstander van de middenstand, maar vaak zijn het de grondgebruikers met als nevenberoep middenstander, die deze argumenten aanvoeren.

Gemak. Wanneer men dicht bij een coöperatie of handelaar woont, zal men niet gauw zijn goederen verder weg halen: ook tijd is geld. Maar wanneer van gemak gesproken wordt, is het niet altijd de afstand die bedoeld wordt; het kan ook zijn dat een buurman de goederen meeneemt of dat de goederen gebracht worden. Dit laatste is echter meer een kwestie van service.

Service. Hoewel de coöperatie tegenwoordig veel goederen rondbrengt, wordt toch het argument van goede service vooral genoemd ten gunste van de particuliere handel. Men hoeft er minder vaak te wachten en wordt er desnoods na sluitingstijd nog bediend; maar wat de particuliere handel vooral goed gedaan heeft, is het feit dat deze in de bezettingstijd jarenlang veel soepeler was met het klandestien malen van meel.

Traditie. Hieronder vallen antwoorden in de trant van: „we hebben het altijd zo gedaan“, „we zijn er altijd goed behandeld, waarom zouden we veranderen“.

Persoonlijke situatie. Wanneer men een zoon heeft die bij de particuliere handelaar of de coöperatie werkt, is dat een reden om daar de bedrijfsbehoeften vandaan te halen. Ook familieleden en buur-

lieden die handelaar zijn, loopt men niet spoedig voorbij. Heeft men van de handelaar een stuk land gepacht of is men op andere wijze aan hem verplicht, dan kan men moeilijk anders dan van hem zijn goederen betrekken. Tenslotte rekenden wij ook tot de persoonlijke situatie de gevallen, waarin de geënquêteerde ruzie had gehad met handelaar of coöperatie en daarom naar de tegenpartij was overgezwaid.

Crediet. Dat de C.L.V. Zelhem geen crediet geeft is voor een aantal boeren een onoverkomelijk bezwaar. Omgekeerd heet het dat bij verbetering van de financiële positie een boer wel eens van de particuliere handelaar naar de coöperatie overgaat om te laten zien dat hij boven Jan is. Het kan echter ook zijn dat de man de voorkeur gaf aan de coöperatie, maar vanwege zijn credietbehoefte bij de particuliere handelaar moest blijven.

Een aantal grondgebruikers vond het zeer juist dat de coöperatie van Zelhem niet op crediet leverde, maar dit is nauwelijks een reden er lid van te zijn of er goederen van te betrekken.

Overige motieven. Hieronder valt het inleggeld, dat sommige grondgebruikers te hoog vinden, maar dat vroeger voor anderen een reden was om lid te worden, omdat het zo laag was (1.—). Hieronder valt ook de klacht dat de coöperatie een instelling voor de grote boeren is. Tenslotte brachten we ook het vage argument „ik wil liever vrij zijn" bij de overige motieven onder. Het is mogelijk dat dit motief doelt op een werkelijke angst voor een alleenheersende coöperatie, maar men krijgt sterk de indruk dat men zich met deze formule het gemakkelijkste van een lastige vraag kon afmaken.

A. Motieven voor het al of niet lid zijn van een aankooftcoöperatie in de Ac-groepen I en VI

In Tabel 40 geven wij een overzicht van het totaal aantal motieven dat de boeren in de groepen I en VI opgaven. Het blijkt dat velen van hen niet met één motief konden volstaan.

Het verschil in motivering tussen de boeren van groep I en groep VI is opvallend. De motieven van groep VI schijnen vooral op het zakelijke te zijn gericht: betrouwbaarheid, voordeel. De motieven in groep I vertonen een veel grotere variatie, maar met een opvallend achterblijven van de motieven die door de coöperatiemensen op de voorgrond worden geplaatst.

Om nu te onderzoeken in hoeverre dit verschil slechts schijnbaar is, doordat bij degenen die meer dan één antwoord gaven achter twee of drie motieven toch maar één boer schuil gaat, hebben we een tabel opgesteld, waarin niet de motieven, doch de grondgebruikers naar de aard van hun motieven worden ingedeeld. Tot de eerste categorie rekenden we degenen die uitsluitend motieven noemden als betrouwbaarheid, voordeel of voorstander, omdat deze motieven geacht

	I	VI
betrouwbaarheid	5	71
voordeel	5	80
voorstander	34	54
gemak	50	32
service	20	8
traditie	14	13
pers. situatie	17	6
crediet	18	2
overige	8	5
Totaal	171	277
onbeantwoord	3	10
totaal beantwoord	128	147

TABEL 40

*Aard van de motieven voor het al of niet lid
zijn van de aankoopcoöperatie in de Ac-groepen
I en VI*

kunnen worden neer te komen op: de beste kwaliteit tegen de laagste prijs. In de tweede categorie brachten we diegenen onder, die motieven noemden als gemak, service of traditie. Bij de vertegenwoordigers van deze categorie zou men misschien kunnen denken aan een sleurtype. Tot de derde categorie rekenden we geënuquêteerden die zowel motieven van boeren uit de eerste als uit de tweede categorie vermeldden. Boeren die andere motieven noemden rekenden we tot de vierde categorie, die der overigen.

	absoluut		in %	
	I	VI	I	VI
1. betr./voordeel/voorst.	28	102	22	70
2. gemak/service/traditie	55	12	43	8
3. gemengd	4	21	3	14
4. overige	41	12	32	8
totaal beantwoord	128	147	100	100
onbeantwoord	3	10		
Totaal geënuquêteerd	131	157		

TABEL 41

Aantal en percentage geënuquêteerden in de Ac-groepen I en VI naar de aard van de motieven voor het al of niet lid zijn van de aankoopcoöperatie

Ook nu nog blijkt er een groot verschil tussen de groepen I en VI te bestaan en dus zullen we ons moeten afvragen of deze verschillen inderdaad iets zeggen omtrent het type mens dat achter de motieven

staat. Op het eerste gezicht is men geneigd in de coöperatoren mensen te zien die scherp op de prijs letten, die hun voordeel zoeken, die mogelijk een actiever slag mensen zijn. De niet-leden, niet-klanten schijnen van een soort dat niet zo heel veel verder kijkt dan de neus lang is, dat let op gemak en service en handelt zoals het altijd heeft gehandeld. Voordat men echter tot dergelijke conclusies mag besluiten, dient men zich van het volgende rekenschap te geven. In de eerste plaats maakt de coöperatie geducht propaganda en hamert daarbij voortdurend op prijs en kwaliteit, hetgeen dus zeer gemakkelijk door de leden als reden voor hun lid en klant zijn zal kunnen worden overgenomen, ook zonder dat zij zich ooit zelfstandig hebben overtuigd van verschillen in prijs en kwaliteit tussen coöperatie en particuliere handel.

In de tweede plaats is het geenszins gezegd dat de boeren uit de tweede categorie niet op hun voordeel letten. Maar wanneer zij dicht bij een handelaar wonen en daarbij geen of geen noemenswaard prijsverschil ontdekken met de coöperatie, geeft voor hen de afstand de doorslag. Men heeft dan echter geen reden hier van een sleurtype te spreken. Dat ook voor de coöperatielieden de afstand van betekenis is, blijkt wel uit het vrij grote percentage, dat naast het voordeel ook de afstand als motief opgeeft.

Hoewel men derhalve niet zonder meer de motieven van de goede leden mag beschouwen als een aanwijzing voor een rationelere instelling, is het wel waarschijnlijk dat zij, minder dan de niet-leden, niet-klanten gebonden aan de particuliere handel door afstand, crediet, familieverhoudingen etc, meer op financieel voordeel en kwaliteit letten en zich in vele gevallen ook werkelijk voorstander van de coöperatie gevoelen.

Tot slot van deze uiteenzetting volgen hier nog ter illustratie een aantal uitlatingen

Motieven van Ac-groep VI:

- coöperatie voordeliger, geen belang bij bedrog
- coöperatie bedriegt niet met de mengvoeders
- coöperatie noodzakelijk om bedrog te voorkomen; betere kwaliteit
- coöperatie ter bestrijding van geknoei der molenaars; nog steeds goedkoper en meer vertrouwen in de kwaliteit (mede door opgave van de samenstelling der mengvoeders)
- part. handel leverde slechte waar en probeerde minder te geven
- 7 geen groot voorstander van coöp., maar coöp. is betrouwbaarder
- bij coöperatie is controle op de mengvoeders en de kunstmest
- dooreengenomen is de coöperatie ook goedkoper
- coöperatie voordeliger en waarborg tegen bedrog
- voelt zich bij coöperatie veiliger

- werd lid omdat er ten tijde van oprichting zoveel misstanden in de part. handel waren; koopt er uit principe, omdat het voordeliger is en gemakkelijk
- lid uit principe: coöperatie is betrouwbaar, geen winstbejag, voordelig; is ook gemakkelijk dichtbij
- coöperatie vertegenwoordigt het boerenbelang; tegenwicht tegen de handel
- principieel voor coöperatie; deze is redding van de boeren geweest; voordeliger en betere kwaliteit
- eigen vereniging van de boeren; meer vertrouwen, principe
- eigen zaak van de boeren, drukt de prijs van de handel
- coöperatie is boerenbelang
- principieel voorstander; coöp. van ouds reeds zeer voordelig
- goedkoper en boerenbelang; men is zeker van goede kwaliteit
- goedkoper en we kunnen nergens dichterbij terecht
- men kan alles uit voorraad betrekken; goede kwaliteit tegen redelijke prijs
- ze hebben altijd voorraad, wat bij een kleine zaak niet het geval is; gemakkelijk; er is voldoende personeel en men komt er niet tevergeefs
- slechte ervaring met part. handelaar
- kan met part. handelaar niet opschieten
- ouders waren ook al lid; bij coöp. hoef je niet zo op je tellen te passen
- ze werden destijds allemaal lid; voordeliger en gemakkelijker
- vader was ook al Md; zelf geen enthousiast voorstander, voelt coöperatie niet als een eigen zaak
- pastoor wilde dat hij lid werd; coöp. voordeliger
- dacht dat coöperatie voordeüger was; was tegen het credietsysteem
- 't was zo goedkoop om lid te worden; de handel kan zo knoeien met de mengvoeders

Motieven van Ac-groep I:

- particuliere handelaar goedkoper en levert betere kwaliteit
- coöperatie niet voordeliger, vaak zelfs minder voordelig
- ziet in kopen bij coöp. geen heil; heeft 't nooit gedaan en er is geen prijsverschil met handel
- molenaar dichtbij en absoluut betrouwbaar; niet wenselijk dat molenaars verdwijnen.
- enige jaren bij molenaar gewerkt en gezien dat hij eerlijk is; dichtbij en weinig prijsverschil
- voelt wel voor coöp., maar molenaar dichtbij en is familie
- schoonzoon is molenaar
- pacht zijn grond van molenaar en koopt daar dus
- heeft boerderij gepacht van molenaar, die bovendien dichtbij woont.

- familie van molenaar; coöp. wel voordeliger, maar in oorlogstijd niet zo geschikt
- had onplezierige ervaring met coöp. in vorige woonplaats; vindt inleggeld in Zelhem te hoog en is ook geen principieel voorstander
- heeft geen paard; molenaar brengt aan huis
- coöp. te ver; molenaar brengt aan huis
- molenaar dichtbij, ben er altijd goed behandeld en hij is gemakkelijk via een binnenweg te bereiken; naar coöp. moet ik over de harde weg, maar mijn paard is bang voor auto's
- molenaar dichterbij, dus gemakkelijker
- mulder heeft ons altijd goed behandeld; geen reden te veranderen
- altijd goed behandeld; verplichtingen uit oorlogstijd, toen molenaars beter hielpen dan coöperatie,
- dichterbij, goede behandeling, crediet
- part. gaf in crisistijd crediet
- principieel tegen coöp.
- is zelf middenstander; men moet zijn broeders eren
- je kan om je klanten niet naar coöp. gaan, als je zelf middenstander bent
- weinig prijsverschil en bestaan van middenstand gewenst
- ziet in coöp. geen voordeel; is bang voor grote organisatie, 't lijkt op communisme, de Rus zou 't zo kunnen overnemen
- is bang vrijheid kwijt te raken aan ambtenaren van de coöp.; molenaar is dichtbij en geeft crediet
- leiding van de coöp. is in handen van ambtenaren en daardoor is coöp. minder effectief; principieel voor het vrije bedrijf
- coöp. iets voor de grote boeren, die hebben altijd geld
- coöp. alleen voor grote, zelfstandige boeren; vindt zichzelf te klein en geen eigenlijke boer

B. Motieven voor het al of niet klant zijn van een aankoopcoöperatie

Zoals we reeds hebben opgemerkt, namen we aan dat voor de Ac-groepen I en VI de motieven voor het al of niet klant zijn zullen samenvallen met de redenen voor het al of niet lid zijn van een a.c., zodat we ons hier kunnen beperken tot de groepen II, III, IV en V. We zullen echter al dadelijk een scheidslijn moeten trekken tussen leden en niet-leden a.c., daar voor de leden nog enige factoren voor behandeling in aanmerking komen, die de mate van klant zijn kunnen beïnvloeden: de duur van het lidmaatschap, de vestigingsplaats van de coöperatie waarvan zijlid zijn. Hierbij zullen we dan ook weer de voor groep VI gevonden uitkomsten vermelden ten einde een bredere basis voor vergelijking te hebben.

Motieven van de niet-leden, klanten a.c.

Ac-groep II neemt een merkwaardige plaats in. Hoewel de gem. bedrijfs-grootte gering is, zijn vele niet-leden, klanten a.c. lid van een stands-organisatie, zijn zij vaak geabonneerd op een landbouwblad en heeft een hoog percentage van hen de lagere landbouwschool of verder gaand landbouwonderwijs gehad. We opperden de veronderstelling dan de lage gemiddelde leeftijd hierop van invloed zou kunnen zijn. Gezien het geringe percentage, waarvan de vaders een betrekking met de coöperatie onderhielden, zou men kunnen denken dat de boeren van groep II een overgangspositie innemen: opgegroeid buiten de coöperatieve sfeer, zijn zij onder invloed van standsorganisatie en landbouwonderwijs enigermate in coöperatieve richting gedreven; zij willen zich nu zelf overtuigen van prijs en kwaliteit bij de coöperatie en, afhankelijk van de uitslag hunner bevindingen, zullen zij tenslotte partij kiezen. Dit vermoeden vindt echter in de commentaar der geënquêteerden nauwelijks enige bevestiging.

Van de 41 niet-leden, klanten a.c. zijn er meer dan 20 die niet meer dan het hoogst noodzakelijke van de coöperatie betrekken, wat door-gaans wil *zeggen* dat zij alleen naar de coöperatie gaan, als ze bij hun handelaar niet terecht kunnen. Uit ons materiaal blijkt allermintst dat dit gedeelte van groep II ooit van zins is naar de coöperatie over te gaan. Als argumenten tegen de coöperatie horen we: de coöp. geeft geen crediet (4), het inleggeld is me te veel (1), de coöp. is te ver weg (3); een 4-tal noemt zich pro-middenstand, 2 willen zich niet binden en 1 merkt op dat het niet nodig is van de coöp. lid te worden, je kan er zo ook wel kopen. Ten gunste van de particuliere handel vernemen we 3 maal, dat de handelaar voldoet; 5 vinden de service er beter, waarvan 4 speciaal het oog hebben op de behandeling in oorlogstijd; tenslotte zijn er twee met verplichtingen aan de handelaar.

Tegenover de twintig niet-leden die maar weinig van de coöperatie betrekken staan er ongeveer tien, die vrij veel of veel bij de coöp. kopen. Van de redenen waarom zij geen lid zijn, noemen we de volgende: 2 vinden het inleggeld te hoog, enkelen vinden het niet nodig lid te worden, anderen weer willen zich niet binden. Verder behoort tot deze tien 1 geënquêteerde die op het punt staat lid te worden, een ander zal het lidmaatschap nog van de vader overnemen. Van de redenen waarom zij bij de coöperatie kopen weten we minder af. Goede waar wordt wel genoemd, ook het voordeel wel, maar minder. Eén heeft ruzie gehad met zijn handelaar.

Van de overigen weten we in 5 gevallen niet in welke mate ze van de coöperatie betrekken, de rest koop hoofdzakelijk kunstmest. Het ligt voor de hand hier als motief vertrouwen of voordeel te veronderstellen. Kunstmest haalt men maar enkele malen per jaar in grote hoeveelheid. Terwijl men voor het veevoer de handelaar liefst zo dicht mogelijk in de buurt zoekt, wil men voor de kunstmest wel wat verder rijden.

Laten we tot slot nog eens overzien welke houding de boeren van groep II tegenover de coöperatie aannemen. We vernamen de volgende argumenten:

lidmaatschap te duur	5 ^v	
coöp. geeft geen crediet	8	totaal 15 geënquêteerden
coöp. te ver weg	6)	
lid worden niet vereist	5 \	
wil zich niet binden	3 >	totaal 15 geënquêteerden
pro middenstand	7.)	
handelaar voldoet	3 j	
verplichtingen aan handelaar	3 >	totaal 13 geënquêteerden
goede service bij handelaar	7)	

Met deze driedeling hebben we de vraag op het oog in hoeverre deze houding principieel is. De eerste groep van drie zijn zakelijke bezwaren tegen coöperatie, de laatste groep geeft blijk van gebonden te zijn aan de handelaar zonder dat een principieel standpunt wordt ingenomen; slechts in de tweede groep van argumenten kan men in meer of mindere mate een tegenzin tegen de coöperatie bespeuren, maar men mag niet uit het oog verliezen dat degenen die zich niet willen binden en zij die het niet nodig vinden lid te worden, gemakkelijk naar de coöperatie kunnen omzwaaien.

Ook vinden we in groep II enige boeren die positief tegenover de coöperatie staan. Twee zullen er lid worden, één is voor de coöp., maar heeft verplichtingen aan een handelaar. Dit geldt ook voor een andere boer, die echter niet lang meer aan zijn verplichtingen vast zal zitten en nu zijn licht bij de coöperatie schijnt op te steken.

Voor de groep als geheel is er dus nauwelijks sprake van dat het hier boeren geldt die nog hun keuze moeten maken. Dit neemt niet weg dat dit voor enkelen onder hen wel degelijk het geval is; vooral de betere klanten wekken deze indruk enigszins. Daarmee is niet gezegd dat zij er toe zullen besluiten lid te worden, want ook zonder lid te zijn kunnen zij al hun waren tegen dezelfde voorwaarden betrekken als de leden van de coöperatie. Voor de coöperatie zou dat een veeg teken zijn, omdat zij dan blijkt niet meer als vereniging van leden gevoeld te worden. De behoefte, zijn stem in de ledenvergadering te doen gelden, invloed uit te oefenen op het bestuur, zou dan niet meer gevoeld worden en waarom zou deze instelling t.a.v. de coöperatie beperkt blijven tot de goede klanten die geen lid willen worden? Anderzijds is een aantal van de opgesomde bezwaren tegen het lid worden niet onoverkomelijk, zodat men eigenlijk in spanning uitkijkt naar de verdere ontwikkeling van de handelsbetrekkingen van genoemde boeren. Het zou daarom verheugend zijn, wanneer verdere onderzoekingen op dit gebied ook de dynamische aspecten in beschouwing zouden kunnen nemen.

Mate van klant zijn onder de leden a.c.

In de eerste plaats richten we onze aandacht op de *vestigingsplaats van de aankoopcoöperaties*, waarvan de Zelhemse grondgebruikers lid zijn. In de gemeente Zelhem is slechts 1 a.c. en zoals reeds is opgemerkt zijn de meeste Zelhemse boeren, vóór zover lid van een a.c., lid van de C.L.V. „Zelhem". Deze coöperatie is echter tamelijk jong en een vrij groot aantal boeren was ten tijde van de oprichting reeds lid van een a.c. in een naburige gemeente, vooral van die te Varsseveld. Verder treffen we onder de geënuquëeerden leden aan van de coöperaties te Ruurlo, Doetinchem, Lichtenvoorde en Borculo. Dit laatste geval heeft niets te maken met het late ontstaan van de a.c. te Zelhem; het betreft hier een verhuizing. Bovendien zijn er de katholieke boeren, die lid zijn van de katholieke coöperaties Keyenburg (gem. Hengelo) en Marienvelde (gem. Lichtenvoorde). Daar deze coöperaties gevestigd zijn in katholieke centra, zijn zij voor de meeste hunner leden de dichtstbij gelegen coöperaties. Voor de leden van de andere coöperaties buiten Zelhem is dit meestal niet het geval; integendeel, deze zijn van de coöperaties waarbij zij zijn aangesloten en meestal ook van Zelhem vrij ver verwijderd. Het is derhalve zeer goed denkbaar dat voor deze laatste categorie van leden de afstand als een bezwaar wordt ondervonden om bij de coöperatie te kopen. Tabel 42 is een ondersteuning voor dit vermoeden.

coöperatie te	III	IV	V	VI
Zelhem	48	77	88	80
Keyenb./Marienv.	9	5	10	12
andere coöperaties	42	18	3	9

TABEL 42

Percentage leden van aankoopcoöperaties per Ac-groep naar de coöperatie waarvan zij lid zijn

De leden van Keyenburg en Marienveld blijken vrij gelijkmatig over de groepen verdeeld te zijn (de absolute aantallen zijn zeer klein!) wat we reeds verwachtten omdat de afstand hier in het algemeen niet te groot is. Maar de leden van de „andere coöperaties" zijn opvallend sterk vertegenwoordigd onder de slechte en de heel slechte leden, in de groepen III en IV. Dit maakt het dus zeer waarschijnlijk, dat inderdaad de afstand op den duur de mate van klant zijn beïnvloedt.

Ook echter de invloed van *de duur van het lidmaatschap* kan zich hier doen gelden. Willen we evenwel de invloed van de duur van het lidmaatschap nagaan, dan zullen we ons wat het aantal geënuquëeerden betreft een aantal beperkingen moeten opleggen. In de eerste plaats moeten we de leden van de katholieke coöperaties buiten beschouwing laten, omdat sommigen van hen wel het juiste jaar van lid worden

opgaven, maar anderen een jaar noemden waarin deze coöperaties nog niet zelfstandig waren. De tweede categorie die we moeten weglaten zijn de leden van andere coöperaties buiten Zelhem. Velen van hen immers werden van één dier coöperaties lid, omdat er in Zelhem nog geen coöperatie was, en zijn dus al zeer lang lid. Om echter te weten te komen in hoeverre de resultaten, in Tabel 42 weergegeven, beïnvloed worden door de duur van het lidmaatschap, zullen we deze factor zo goed mogelijk dienen te scheiden van de vestigingsplaats van de coöperatie, waarvan men lid is. Derhalve beperken we ons tot de leden van de C.L.V. „Zelhem”, maar ook dan zullen we nog een groep apart moeten houden, namelijk diegenen, die lid werden door het lidmaatschap over te nemen. Een deel van hen geeft het jaar op waarin zij zelf lid werden, de overigen het jaar waarin de vader lid werd.

Nadat we aldus het aantal geënquêteerden dat voor nader onderzoek naar de duur van het lidmaatschap krachtig hebben besnoeid, vraagt een volgend probleem om oplossing: welke verdeling moeten wij aanbrenge in de duur van het lidmaatschap, gezien het feit dan velen slechts bij benadering het jaar van lid worden wisten op te geven? In Tabel 43 wordt gesproken van „omstreeks 1920”, etc. We hebben noodgedwongen de door 5 deelbare jaartallen centraal moeten stellen op grond van de antwoorden die de geënquêteerden gaven, maar om willekeur te vermijden hebben we er toe gerekend de jaren 1918 t/m 1922, tot „omstreeks 1925”, de jaren 1923 t/m 1927 enz. Ook dan nog is het geenszins zeker dat we geen fouten maken, maar al kunnen we het geheugen der geënquêteerden niet corrigeren, het is niet waarschijnlijk dat de fouten in de ene groep van andere aard zijn dan in de andere. Met de percentages dient men echter wel zeer voorzichtig te zijn.

lid geworden	absoluut				in %			
	III	IV	V	VI	III	IV	V	VI
omstreeks 1915	4	8	6	22	25	17	17	18
1920	0	11	0	11	0	24	0	9
1925	3	4	2	11	19	9	6	9
1930	3	6	5	13	19	13	14	11
1935	1	4	7	7	6	9	20	5
1940	0	1	3	10	0	2	8	8
na 1940	0	1	5	10	0	2	14	8
onbekend	0	1	2	6	0	2	6	4
1915/1928	7	23	8	44	44	50	23	36
1928/1938	4	10	12	20	25	22	34	16
1938 en later	0	2	8	20	0	4	22	16
lidm. overgenomen	5	10	5	35	31	22	14	28

TABEL 43

Aantal en percentage leden van de C.L.V. „Zelhem” per Ac-groep naar het jaar van lid worden

De uitkomsten wijzen inderdaad op de tendentie van verslapping naarmate men langer lid is. Duidelijk spreekt het verschil echter alleen t.a.v. hen die na 1940 lid werden. Dat dit goede klanten zijn, ligt voor de hand. Men wordt geen lid om zeer kort daarna toch weer zijn inkopen geheel of grotendeels bij de particuliere handel te doen.

Ten slotte volgt hier dan nog een korte beschrijving van de Ac-groepen III, IV, V.

Ac-groep III

In deze groep hebben we de leden ondergebracht die niets van de coöperatie kopen. Men mag aannemen dat zij, toen zij lid werden, wel van de coöperatie betrokken, later echter om de een of andere reden de weg naar de particuliere handel vonden. In de loop der tijd zijn zij dus van instelling, althans van handelwijze, veranderd en het behoeft ons dus geenszins te verbazen, dat we in groep III vele oudere boeren, reeds lang lid van een coöperatie, die vaak buiten de gemeente gevestigd is, aantreffen, maar er zijn natuurlijk ook anderen die zich om de een of andere reden van de coöperatie hebben afgewend. Wat men zich echter onwillekeurig afvraagt is, of het in het algemeen toch een bepaalde geselecteerde groep is die tenslotte zich van de coöperatie afkeert. Ondanks een betrekkelijk hoge gemiddelde bedrijfsgrootte vonden we in groep III de laagste activiteit¹, hetgeen, wanneer we een vergelijking trekken met groep IV, niet alleen op rekening van de gemiddeld wat hogere leeftijd in groep III kan worden geschoven. Men zou, in aansluiting op de hypothese van het begin van dit hoofdstuk, dat achter de goede coöperator een bepaald persoonlijkheidstype staat, kunnen veronderstellen dat de boeren van groep III niet ten volle aan dit type voldeden en dat zij min of meer per abuis lid werden en dit uit traagheid bleven. Verder dan een veronderstelling kunnen we echter niet gaan en natuurlijk zijn er in groep III boeren die om andere redenen de coöperatie hun klandizie opzegden. Misschien kunnen de motieven ons nog een verdere verklaring verschaffen.

Een goede illustratie voor onze veronderstelling vormt wellicht een smid die al van de oprichting af lid is, maar nooit bij de coöperatie koopt, omdat hij voorstander van de middenstand is. Dit had hij natuurlijk ook kunnen bedenken toen hij lid werd, maar wellicht liet

¹ Om een hanteerbare maatstaf te vinden voor de sociale activiteit hebben we de gemiddelde activiteit van een groep in dit opzicht in één cijfer uitgedrukt. Hiervoor hebben we het lidm. van standsorg., het gevolgd hebben van landbouwonderwijs, het lezen van landbouwbl., en het bekleden van functies in resp. coöperaties en andere landb. org. gewaardeerd met 0, 1 of 2 punten per activiteit. De individuele score liep dus uiteen van 0 tot 10. De activiteit van de groep werd verkregen uit de som der individuele scores, gedeeld door het aantal individuen per groep en vermenigvuldigd met 100. Act. in groep III 148, in groep IV 173.

hij zich toen op sleeptouw nemen zonder de consequenties[^] te overwegen. Een ander-, die ook pro-middenstand is en daarom niet bij de coöperatie koopt, zei lid geworden te zijn omdat het moest; een weinig begrijpelijke verklaring. Dan is er iemand die het werk aan zijn zoons overlaat en deze hebben geen belangstelling voor de coöperatie. Liefst 11, dus een derde, gaan naar de molenaar, omdat dit veel gemakkelijker is. Van de 26 uit groep III waarvan we de motieven weten, heeft bij meer dan de helft lauwhheid tegenover de coöperatie steeds geheerst. Verder vinden we in groep III een tweetal dat crediet nodig heeft, 4 anderen die met ruzie zijn weggegaan, waarvan één nog steeds een fel voorstander van coöperatie; 6 hebben verplichtingen aan de handelaar, waarvan twee sinds de oorlogstijd, of staan in familie- of burenelatie met een molenaar. Hoewel onze gegevens geenszins volledig genoeg zijn om een stevig gefundeerd oordeel uit te spreken, krijgen we toch de indruk van lauwhheid ten opzichte van de coöperatie bij de meeste boeren van groep III bijna steeds aanwezig is geweest.

Ac-groefi IV

Er is veel overeenstemming in motivering tussen groep III en groep IV, maar op één punt wijken ze van elkaar af. Het aantal grondgebruikers dat zich aan de particuliere handelaar verplicht voelt vanwege de goede service in oorlogstijd, is in groep IV opvallend groot. Het is waarschijnlijk niet gewaagd te veronderstellen dat het verlies aan klanten dat de coöperatie in de bezettingsjaren geleden heeft, voor een groot deel is terug te vinden in groep IV. Deze boeren voelden zich wellicht voor de keuze geplaatst tussen trouw aan de coöperatie, die (in hun ogen) beter en voordeliger is, of aan de handelaar, die in de oorlog de helpende hand bood. Zij losten dit conflict op door een kleiner gedeelte, vooral de kunstmest, van de coöperatie te betrekken, maar het meel en andere benodigdheden van de mulder, wat veelal ook gemakkelijker voor hen is.

Ac-groef V

Ook groep V wijkt in motivering niet erg af. Enerzijds kan dit het gevolg zijn van de getrokken grens tussen de groepen IV en V, anderzijds is de oorzaak gelegen in het feit dat wij de klanten van de veevoeder-agent, die de kunstmest en andere benodigdheden als zelfstandig handelaar verkoopt, in groep V onderbrachten. Deze klanten zijn in het algemeen niet bijzonder enthousiast voor coöperatie en zeiden vaak, alleen lid geworden te zijn omdat het moest. Tevens verklaart de aanwezigheid van deze klanten - een 25 a 30 % van deze groep - waarom onder groep V het aantal leden dat lid is van een coöperatie buiten Zelhem, lager, en de duur van het lidmaatschap korter is dan in de andere groepen van leden. Het agentschap immers werd eerst in de jaren dertig gevestigd.

§ 14. TEVREDENHEID MET DE AANKOOPCOÖPERATIE

Als laatste werd aan de geënquêteerden de vraag gesteld of ze tevreden waren over de aankoopcoöperatie waarbij zij betrokken waren. Het kan geen verbazing wekken dat de meer coöperatieve boeren vaker tevreden blijken te zijn.

	II	III	IV	V	VI
geen antw./oordeel	64	45	23	12	2
met kritiek	11	22	34	20	17
tevreden	25	33	43	68	81
Totaal	100	100	100	100	100

TABEL 44

Percentage geënquêteerden per Ac-groep naar hun oordeel over de aankoopcoöperatie

Interessant in deze tabel is wel dat de boeren uit groep II en III zich niet wagen aan kritiek, doch een oordeel achterwege laten. Zij uitten niet vaker kritiek dan de boeren uit de groepen V en VI, en vaak was het dan nog niet zozeer kritiek als wel een reden waarom zij niet bij de coöperatie kochten. De meeste critici vinden we in groep IV, wat in overeenstemming zou kunnen zijn met de keuzepositie tussen coöperatie en vrije handel. Opgemerkt dient echter te worden dat vele van de geënquêteerden die kritiek hadden, toch in het algemeen tevreden waren.

Hoewel kritiek in velerlei vorm werd geuit en moeilijk in hokjes en vakjes is te vatten, gaven de meeste geënquêteerden niet blijk van intens meeleven, noch van grote belangstelling. De meerderheid kwam met opmerkingen die op zichzelf niet onbelangrijk zijn, maar ten aanzien van een meer of min bevredigend functioneren van de verschillende aankoopcoöperaties weinig zeiden. Om enige voorbeelden te geven noemen we het volgende: grondgebruikers die overdag in dienst van anderen werken, klagen er over dat zij na sluitingstijd niet bij de coöperatie terecht kunnen. Een ander, overigens wel tevreden met de coöperatie, merkt op dat er bij de aankoopcoöperatie niet zoveel eigenbelang achter zit als bij de handelaar en dat daardoor de service er minder is. Er zijn er die klagen over lang wachten, over de contante betaling, over de service in oorlogstijd, over het soms vroegtijdig moeten bestellen van sommige artikelen. Weer anderen, sprekende over hun aankoopcoöperatie, zijn van mening dat de coöperatie haar werkterrein te ver uitstrekt en op paden geraakt, waar de coöperatie geen taak heeft. Dit kan kritiek zijn, waar de critici ten volle achter staan, maar wij kregen de indruk dat voorzichtigheid geboden is. Het is immers zo gemakkelijk gezegd, wanneer men van de coöperatie af is geraakt, dat men het niet meer met het beleid eens is, terwijl in werkelijkheid geheel andere motieven de ware redenen zijn.

Er is echter ook andere kritiek. Met het groeien van de organisatie en de uitbreiding van het werkterrein van de coöperatie wordt het voor de leden moeilijker van alles op de hoogte te zijn. Een enkele geënquêteerde meent dat de oorzaak niet bij de leden, doch bij het bestuur is gelegen, omdat het niet voldoende inlichtingen verstrekt en de leden zo weinig mogelijk laat weten. Anderen constateren eveneens een geringe invloed van de leden, maar laten de oorzaak in het midden. Vaker echter wordt de schuld bij de leden gezocht, die te weinig activiteit aan de dag leggen en zich te gauw bij de zaken neerleggen. Dat hierin wel een kern van waarheid schuilt, bewijzen de leden door te zeggen dat je maar vertrouwen moet hebben in de handelingen van bestuur en zaakvoerder. Bovendien zijn er niet velen die zich in de vergadering als woordvoerder durven opwerpen. Dit geldt zeer zeker voor de kleine boeren, wier invloed ook menigmaal te gering wordt geacht. Ook blijkt er bij hen wel eens een ressentiment tegen de grotere te bestaan, omdat dezen bij de verdeling van schaarse goederen zouden worden voorgetrokken, veel vaker dan de kleine boeren in het bestuur zitting zouden hebben, etc.

Verder horen we dat in het bestuur te veel ouderen zitten, dat de bestuursleden te lang zitting hebben, dat er meer vergaderingen zouden moeten worden gehouden om de leden vaker kennis te laten nemen van de daden van het bestuur.

Deze vormen van kritiek, die dus vooral betrekking hebben op de interne organisatie van een bepaalde a.c. als vereniging en bedrijf, hebben wij de meer essentiële kritiek genoemd, in tegenstelling tot de uitingen die wij het eerst beschreven en die wij de minder essentiële zouden willen noemen. Natuurlijk kan men van mening verschillen wat men meer en wat men minder moet noemen, maar daar we op onze Ac-groepen dezelfde maatstaf toepasten, hebben we een basis voor vergelijking. In onderstaande tabel geven wij de aantallen geënquêteerden met meer en minder essentiële kritiek.

	II	III	IV	V	VI
minder essentieel	5	5	12	6	8
meer essentieel		2	8	2	19

TABEL 45

Aard der kritiek per Ac-groep

Wij zien hier dat de kritiek van de goede leden van andere aard is en verklaard moet worden als bewijs van belangstelling in de coöperatie. Ook in groep IV is het aantal boeren met essentiëlere kritiek vrij groot, maar voor hen is de reden van kritiek tevens reden geweest, zo kan men althans veronderstellen, zich gedeeltelijk van de coöperatie af te wenden. Wat de groepen II en III betreft moeten we in de weinig essentiële kritiek waarschijnlijk een blijk van gedesinteresseerd zijn zien. In de kritiek op de aankoopcoöperatie wordt dus wel enigermate de relatie tot de aankoopcoöperatie weerspiegeld.

HOOFDSTUK V

DE COÖPERATIEVE AANKOOP VAN HUISHOUDELIJKE BENODIGDHEDEN

§ 1. INLEIDING

Zelfstandige verbruikcoöperaties vindt men op het platteland weinig en ook de coöperatieve winkel als onderdeel van de aankoopcoöperatie is er een sporadisch verschijnsel. De boeren voelen er weinig voor de winkeliers, met wie zij in het algemeen op goede voet staan en vaak door familiebanden zijn verbonden, te passeren.

In Zelhem en Halle treffen we wel een coöperatieve winkel aan, onderdeel van de C.L.V. „Zelhem" ¹. Hoewel deze verbruiksafdeling een aanzienlijk grotere omzet heeft dan de doorsnee-plattelandswinkel, is toch de handel in winkelwaren overwegend in handen van talrijke zelfstandige kruideniers en bakkers. Manufacturen en schoenen worden door de Zelhemse coöperatie niet verkocht, wel tabakswaaren, huishoudelijke artikelen en kleinere landbouwgereedschappen.

§ 2. DE ENQUÊTE-RESULTATEN

123 van de 462 geënquêteerden betrekken 50% of meer van hun winkelwaren van de coöperatie. Een aanzienlijk geringer aantal betreft 30 a 50%, de meerderheid komt er helemaal niet of af en toe als het zo uitkomt, of voor één of enkele artikelen. Uit Tabel 27 weten we dat de goede winkelklanten ^s het sterkst vertegenwoordigd zijn onder de goede leden van de aankoopcoöperatie.

In onderstaande tabel geven we dezelfde gegevens weer voor de afzonderlijke Ac-groepen.

	I	II	III	IV	V	VI
goede winkelklanten	5.3	7.3	6.1	15.0	25.0	58.6

TABEL 46

Percentage goede winkelklanten per Ac-groep

Het heeft weinig zin de kenmerken van de goede winkelklanten na te gaan, zoals we dat deden voor de leden van de aankoopcoöperaties.

¹ Zie voor enige nadere gegevens p. 43.

² dat zijn zij, die meer dan 50% van de coöperatie betrekken. Het percentage berust op een schatting van de geënquêteerden en moet dus als globale aanduiding worden beschouwd.

Daar zij overwegend tot de goede leden a.c. behoren, gaat wat over dezen gezegd werd ook voor hen op. We zullen ons daarom in hetgeen volgt beperken tot de commentaar van de geënquêteerden over de winkelcoöperatie.

We bespreken achtereenvolgens de opmerking van de goede leden a.c. (groep VI) over de verbruikskoöperatie, dan die van de niet-leden (groepen I en II). Van de opmerkingen uit de overige groepen zullen we slechts gebruik maken voor zo ver daaruit bijzondere aspecten naar voren komen.

De verbruikskoöperatie en de goede leden a.c.

De goede leden a.c. geven als voornaamste reden voor het kopen van bedrijfsbenodigdheden het voordeel en de betrouwbaarheid op. Het zou ons dus geenszins behoeven te verbazen als zij om dezelfde redenen ook hun winkelwaren bij de coöperatie kochten, maar zij vermelden dat slechts zelden. De korting wordt vooral als argument genoemd door leden die te Halle hun waren kopen. Op zichzelf zou dit zeer interessant kunnen zijn. Het winkelfiliaal te Halle bestaat nog maar enkele jaren; voordien was het een particuliere winkel. Het is mogelijk dat de financiële verandering nog vers in het geheugen ligt en dat zij daarom eerder geneigd zijn dit voordeel te vermelden dan de klanten in Zelhem, voor wie het kopen bij de coöperatieve winkel een gewoonte is geworden. Hoewel we dus niet zonder meer mogen concluderen dat het voordeel geen of slechts een ondergeschikte rol zou spelen, zullen we toch naar andere motieven moeten zoeken. Dat men bij de coöperatie koopt, omdat het coöperatie is of omdat het de zaak van de man is (een antwoord dat de vrouw van één der geënquêteerden gaf), komt voor, maar wordt slechts zelden expliciet genoemd.

Ook „omdat het zo gemakkelijk is" wordt niet vaak vermeld en toch blijkt uit de situatie dat dit vaak het geval is. In Zelhem liggen winkel, maalderij en opslagplaatsen in één complex, in Halle is de afstand, tussen winkel en opslagplaats niet groot. Als nu de man zijn kunstmest of veevoeder gaat halen, kan hij meteen voor zijn vrouw boodschappen doen. Als de vrouw naar de winkel gaat, kan zij tegelijk de bestelling van de man opgeven. Bovendien zijn vele goede winkelklanten tevens leverancier van eieren, die bij de winkel afgeleverd kunnen worden. Combineren we deze facetten van het gemak met de mogelijkheid van lagere prijzen en korting, met het feit dat het coöperatie is en de vereniging van de baas, dan spreekt het haast van zelf dat de goede leden a.c. ook hun winkelwaren bij de coöperatie kopen. Vandaar dat we nieuwsgierig uitzien naar de redenen, waarom meer dan 40% van hen de winkelwaren elders koopt.

Daar is dan in de eerste plaats een viertal dat van mening is, dat coöperatie voor landbouwbenodigdheden goed is, maar dat een winkelcoöperatie absoluut niet nodig is: „dat gaat te ver". In een wat ver-

zwakte vorm komt deze anti-houding terug bij hen, die het desnoods ter wille van de concurrentie goed en nuttig achten, dat er een verbruikcoöperatie is, maar meer waarde hechten aan het voortbestaan van de middenstand. Dit welbekende argument wordt ook genoemd door anderen, die wel van de coöperatie betrekken, maar niet alles. Toch staat dit medelijden niet los van meer zakelijke motieven. Er zijn veel meer particuliere winkels dan verbruikcoöperaties en men kan nu eenmaal niet van te voren precies overzien wat men de komende week nodig zal hebben. Men gaat dus meermalen per week boodschappen doen en is de coöperatie ver weg, dan gaat men voor wat er door de week nodig is naar de dichtstbijzijnde kruidenier, eventueel onder het motto: men moet de middenstand ook wat gunnen.

Er zijn natuurlijk nog andere oorzaken die de coöperatieve aankoop van winkelwaren belemmeren of beperken: men heeft een na familielid of een buurman, die winkelier is; een broer was vroeger bediende bij een winkelier en daar willen ze nu niet zo maar weglopen; een bode van het ziekenfonds moet ieder te vriend houden en een metselaar heeft de bakker en de kruidenier tot klant: voor wat hoort wat; een ander weer heeft een stuk grond van een winkelier gepacht.

In het algemeen koopt men geen speciale artikelen van de coöperatie, maar er is wel iets dat velen beslist niet van de coöperatie willen hebben: brood. Van degene, die zijn appeltjes in de oven van de bakker mag drogen, is dit zeer begrijpelijk, voor de meesten echter ligt de zaak anders. Toen de bakkerij in 1947 werd overgenomen had men nog geen winkelvergunning en moest men het brood per auto rondbrengen, hoewel dit op een aanzienlijk verlies per brood kwam te staan. Toen echter het brood niet meer tot in alle uithoeken van de gemeente werd rondgebracht, zochten de klanten aldaar een bakker op, die dichterbij was dan de coöperatie, omdat een dagelijkse rit naar Zelhem veel te ver is. Anderen, zonder precies te weten hoe de vork in de steel zat, begrepen dat de broodbezorging over de gehele gemeente financieel niet uit kon en zagen er een methode van oneerlijke concurrentie in, hetgeen ook onder de leden a.c. wel kwaad bloed heeft gezet. Misschien ook moeten we rekening houden met de

boekjaar	winkel te Z	•winkel te H	bakkerij
1945/46	69.000		
1946/47	85.000	33.000	
1947/48	91.000	38.000	13.000
1948/49	115.000	53.000	26.000
1949/50	121.000	57.000	23.000
1950/51	153.000	70.000	18.000
1951/52	156.000	76.000	18.000

TABEL 47

Omzet van de verbruiksafdeling en van de bakkerij van de C.L.V. „Zelhem" in guldens

coöperatieve jeugd van de bakkerij. Terwijl de winkel er nu eenmaal is en niet meer weggedacht kan worden, voelt men in de bakkerij nog vers de bedreiging van de particuliere bakkers en al haalt men zijn winkelwaren bij de coöperatie, van bakker verandert men niet zo maar. Ten slotte wordt wel opgemerkt, dat het brood van de coöperatie niet zo goed is, maar dit kan natuurlijk gemakkelijk een rationalisatie zijn. Uit Tabel 47 kan men de verminderde belangstelling voor de bakkerij duidelijk bespeuren. Behalve het brood hebben ook de HAKA-artikelen kritiek te verduren, maar, zo zegt men, we kunnen altijd andere merken krijgen. Dat het sluitingsuur niet alle klanten behaagt kan men zich voorstellen, maar verder hoort men over de winkel, ook onder de sporadische klanten, geen kritiek.

De verbmixcoöperatie en de niet-leden a.c.

Onder de niet-leden vinden we meer tegenstanders van een verbruikscoöperatie: de bakkers en de winkeliers, voorts de overige anti-coöperatoren; anderen vinden dat de winkel een te ver doorvoeren van de coöperatie is, een geluid dat we ook onder de leden hoorden. Zij allen vinden dat er onder de middenstand concurrentie genoeg is, dat de middenstand goed voldoet en dat de middenstand toch ook moet leven. De meeste niet-leden a.c. echter verzetten zich niet tegen de aanwezigheid van de verbruiksafdeling. Sommigen, al kopen zij er niet, achten een beetje concurrentie wel nuttig, anderen verklaren alleen maar dat zij bij de kruidenier of bakker in de buurt kopen; men heeft dit altijd zo gedaan en als het bevalt, waarom zou men dan veranderen? En omdat de HAKA-producten niet al te best staan aangeschreven, wordt als motief wel opgegeven: we gaan niet naar de coöperatie, daar verkopen ze slecht spul. Ten slotte is er de categorie die op de een of andere wijze verplichtingen heeft aan de winkelier. Zo pachtte iemand land van een kruidenier op voorwaarde bij hem zijn winkelwaren te kopen.

Niet alle niet-leden a.c. zijn tevens niet-klant van de winkel; vooral in de omgeving van Halle treffen we enige klanten onder hen aan. Zij waren reeds klant, voordat de winkel in coöperatieve handen was overgegaan en wilden niet veranderen. Dit is des te merkwaardiger, omdat de oude winkelier, aan wie men vanwege de algemeen heersende persoonlijke verhoudingen een zekere gebondenheid had mogen veronderstellen, niet in de winkel bleef en de oude klanten dus toch van leverancier moesten veranderen. Bijzonder principieel is hun houding tegenover de coöperatie allerminst.

' Maar ook andere niet-leden a.c. komen nog wel in de winkels van de coöperatie. Men koopt er klompen en andere niet alledaagse artikelen, maar meestal koopt men er niet iets speciaals en overheerst het toevallig in de buurt van de winkel zijn. Maar al dit „toevallige”

kan gedeeltelijk zijn oorzaak vinden in een „het ook eens willen proberen”, omdat de coöperatie goedkoop heet te zijn. Goedkoop en — zoals we zagen - volgens anderen slecht, maar smaken verschillen nu eenmaal en men wil het ook zelf wel eens ondervinden. Eén van de niet-leden kwam zodoende tot de conclusie dat sommige HAKA-artikelen zelfs heel goed waren.

De verbruikcoöperatie en de overige leden a.c.

Zoals uit het bovenstaande wel is gebleken, zijn de antwoorden van de niet-leden en de goede leden. a.c. kwalitatief weinig verschillend en het is dus geen wonder, dat de overige geen nieuw licht werpen op het vraagstuk van de verbruikcoöperatie. Er zijn er wie de verbruikcoöperatie te ver gaat; anderen gunnen de middenstand een bestaan of achten een verbruikcoöperatie niet nodig, maar er zijn er ook, die dankbaar van de coöperatieve winkels gebruik maken.

Samenvattend kunnen wij zeggen, dat onder de goede leden a.c. de neiging bestaat ook de winkelwaren van de coöperatie te betrekken, tenzij bijzondere omstandigheden dit beletten of bemoeilijken. Dit betekent echter geenszins dat nu ook alle winkelwaren van de coöperatie worden gekocht; het gaat veeleer om de wekelijkse bestelling of om boodschappen die de man kan meenemen als hij voor eigen zaken toch bij de coöperatie moet zijn. De niet-leden a.c. daarentegen zullen niet spoedig geregeld naar de coöperatie gaan voor winkelwaren. Vaak hebben de molenaars ook een kruidenierswinkel en wanneer dat niet het geval is, woont er meestal wel een kruidenier dichtbij. Toch staat men in het algemeen zelfs tegenover de winkel niet beslist afwijzend. Ook hier geldt het „wrijving moet er zijn” en het gebeurt dan ook geregeld dat niet-leden, als het zo uitkomt, bij de coöperatie binnenwippen.

DE COÖPERATIEVE AFZET VAN EIERN

§ 1. INLEIDING

Om de eieren wordt tussen particuliere handel en coöperatie een felle strijd gevoerd. Het aantal eierverzamelaars voor particuliere handelaren is in de gemeente Zelhem zeer groot: alle mulders en bijna alle winkeliers kopen eieren en bovendien zijn er nog verzamelaars, die als zelfstandig handelaar of als agent van handelaren de eieren aan huis komen afhalen.

Tegenover al deze particuliere handelaren staan in het Oosten des lands twee grote coöperatieve eierveilingen, de Coöperatieve Vereniging „Oostelijke Pluimvee-Coöperatie" te Enschede en de Coöperatieve Eierveiling van de A.B.T.B. te Arnhem. Beide zijn aangesloten bij de Coöperatieve Verkoop Centrale voor Eieren (de VECE) te Roermond, en geven hun leveranciers per kg eieren eenzelfde, wekelijks door de VECE te bepalen prijs, die nu eens wat hoger, dan weer wat lager ligt dan die van de particuliere handel.

Lid van de coöperatieve eierveilingen zijn als regel niet de individuele boeren, maar plaatselijke verenigingen, vaak de aankoopcoöperaties, soms aparte eierverenigingen. Aan de prijs kunnen de lokale coöperaties niets veranderen, zij kunnen er slechts al of niet mee accoord gaan. In het laatste geval kunnen zij blijven voortgaan met het inzamelen van eieren, maar dan moeten zij een andere afnemer vinden. Deze situatie doet zich thans in Zelhem voor. Ten tijde van ons onderzoek was de C.L.V. „Zelhem" lid van de O.P.C, en werden de eieren naar de veiling in Enschede gezonden. Er waren echter vele klachten over de prijs die men ontving, hetgeen ook in de enquête tot uiting kwam, en dit heeft er toe geleid dat thans de eieren aan een particuliere exporteur worden geleverd. Een voorbeeld van coöperatieve trouw kan men dit beslist niet noemen, maar aan de andere kant moet men wel bedenken dat de voortdurend groeiende invloed van de topcoöperaties aan de boeren weinig zeggenschap laat en dat we hier in Zelhem juist zien, dat de boeren zelf willen beslissen.

§ 2. DE ENQUÊTE-RESULTATEN

Van de 92 eierleveranciers behoren 82, of wel 89%, tot de goede leden a.c. Van de 10 overigen kopen 9 een kleiner of groter deel van hun winkelwaren bij de coöperatie, daarbij het kopen van winkelwaren

en het brengen van de eieren combinerend in één bezoek aan de coöperatieve winkel. Slechts twee eierleveranciers zijn niet-lid a.c.; zij waren al van ouds klant bij wat nu de coöperatieve winkel in Halle is en brachten daar ook al altijd hun eieren. De niet-winkelklant is een lid van de R.K. coöperatie, waaraan geen verbruiksafdeling is verbonden.

Van de 82 eierleveranciers, tevens goede leden a.c, betreft eveneens het merendeel winkelwaren van de coöperatie, n.l. 70. Van de 12 niet-winkelklanten is een aantal georiënteerd op een R.K. coöperatie; anderen, vooral de wat grotere boeren die ver weg wonen, geven de eieren de ene week met de besteldienst van de coöperatie mee, de andere week, als ze zelf naar de coöperatie rijden, brengen ze de eieren; de overigen zijn een paar kleine boeren, die eveneens de eieren de ene week meegeven, maar die ze de andere week aan een inzamelaar meegeven of naar een naburige winkelier brengen. Wat in sterke mate op de voorgrond treedt, is de nauwe verbondenheid van winkelklant en eierleverancier. We moeten hier nadrukkelijk op wijzen in verband met de motieven die men voor het al of niet leveren van de eieren aan de coöperatie opgeeft. De beide niet-leden en vier van de leden, niet behorende tot groep VI, geven op: altijd zo gedaan. Onder de goede leden wordt dit motief 5 maal gehoord, tegen betrouwbaarheid 7 maal, voordeel 27 maal en voorstander van coöperatie 30 maal. Maar in 32 gevallen wordt ook de factor gemak genoemd en wij zijn geneigd hieraan een grote waarde toe te kennen, meer in ieder geval dan aan het voordeel. Immers, de niet-klanten van de a.c, die maar zelden beweerden dat de molenaars goedkoper leverden dan de aankoopcoöperatie, zijn wel degelijk van mening dat de eieren door de particuliere handel beter worden betaald en vele leden, waaronder enige eierleveranciers, zijn het daarmee eens. Een aantal heeft zelfs de eierleverantie aan de coöperatie om deze reden gestaakt, anderen zien in de hogere prijs die de handel betaalt slechts „lokkebrood". Maar het beste bewijs van het niet voordeliger zijn heeft de coöperatie geleverd door nu zelf als inzamelaar van een particuliere handelaar te fungeren.¹

Ook uit de motieven van de niet-leveranciers blijkt de grote betekenis van het gemak. Meer of minder principiële motieven komen nauwelijks bij hen op, omdat er zelfs geen aanleiding is over leverantie aan de coöperatie te denken. Men gaat met de eieren naar de winkel waar ook de winkelwaren worden gehaald of geeft ze mee aan de inzamelaar die ze thuis komt ophalen; of ze gaan naar de mulder, want daar doe je alles mee, dan wel omdat hij een veel betere prijs geeft. Natuurlijk zijn er ook wel principiële tegenstanders van coöperatie die daarop hun houding baseren en voorts nog een paar die aan een familielid of buurman leveren, maar naast het voordeel is het gemak wel de

¹ Dat toch het voordeel genoemd wordt kan als bewijs dienen dat men veelal maar napraat.

voornaamste reden waarom men de eieren niet naar de coöperatie stuurt.

We laten tot slot nog een aantal antwoorden horen.

Leveranciers

- je bent er met alles, dus ook met de eieren.
- goede, vlotte behandeling en vrije besteding van het eiergeld.
- als ik niet ruzie met de handelaar had, dan ging ik weer daarheen, want hij betaalde beter
- 't is gemakkelijker en je vergelijkt de prijzen niet; de mulder kan best beter betalen, maar dat zal dan wel een lokmiddel zijn
- éénmaal in de 14 dagen gaan ze naar de coöperatie, als ze hier toch zijn; dan andere week naar de inzamelaar, want ik heb geen tijd naar Zelhem te gaan
- betere prijs en je bent zeker van het gewicht
- het is voordelig, je kippen worden gratis ingeënt
- ik doe alles via de coöp., al zou de mulder wel gemakkelijker zijn.
- op de lange duur voordeliger afzet
- naar de coöperatie om de coöperatie te steunen en zoveel minder dan bij de handel krijg je er niet
- je wordt niet te kort gedaan; een goede of betere prijs dan bij de part. handel
- betere prijzen en coöperatie noodzakelijk
- zekere uitbetaling en bepaling van het gewicht
- al zo'n paar jaar naar de coöperatie, waarom zou ik veranderen.
- principe en gemak, maar niet altijd zo voordelig

niet-leveranciers

- aan winkelier in het dorp; gewoonte, geen voorkeur
- voor de oorlog wel naar coöperatie; nu naar handelaar, die hielp goed in de oorlog
- aan de mulder die ook het meel levert; geen principe
- particuliere handel ligt gemiddeld iets hoger met de prijs
- levert eieren waar ook de boodschappen gedaan worden; geen behoefte aan verandering
- je bent vrij en het is het gemakkelijkst
- vrouw had een kennis in de winkel en middenstand moet ook niet helemaal de kop in worden gedrukt
- nichtje met winkelier getrouwd; anders misschien wel naar coöp.
- ze worden thuis afgehaald, naar de coöperatie moet je ze brengen
- aan de handelaar, dat is misschien niet voordeliger, wel gemakkelijker
- vroeger naar coöperatie, nu naar oude vertrouwde mulder, die met de prijs best meekan
- vroeger meer tijd, dus naar de coöperatie; nu worden ze opgehaald door inzamelaar.

naar winkelier in de buurt; gaf vroeger wel eens wat buiten de bon om, dit is mede een reden van de eierleverantie
buurman is eierhandelaar
voor de oorlog naar de coöperatie; sindsdien naar de mulder, die in de oorlog goed hielp.
al de eieren naar de winkelier hier 200 meter vandaan. Gemakkelijker en die mensen moeten ook leven. In de oorlog gingen we er mee naar de coöperatie, maar nu hebben we veel meer kippen en al die eieren geven te veel werk
aan de winkelier in de buurt, dat is veel gemakkelijker
aan de winkelier in de buurt, dat is voordeliger.

DE COÖPERATIEVE AFZET VAN VEE

§ 1. INLEIDING

Ook op het gebied van de handel in vee bestaat de mogelijkheid coöperatief te werken, n.l. voor de verkoop van varkens en voor de aan- of verkoop van rundvee. In het Oosten des lands werken twee van zulke gewestelijke coöperaties, de Gelders-Overijsselse Coöperatie voor Slachtvee, Fokvee en Gebruiksvee, beter bekend als de GOS en de Coöperatieve Verkoopvereniging van de ABTB. Daartegenover staan de particuliere handelaren, voor een deel geheel zelfstandig werkend, maar meestal in dienst van grotere of kleinere particuliere slachterijen. In de gemeente Zelhem zijn ruim 15 particuliere handelaren werkzaam tegen drie commissionairs van de GOS, terwijl in de katholieke grensstreken van de gemeente de ABTB zijn invloed doet gelden. De prijs die de coöperaties voor slachtvee betalen, wordt niet bepaald op grond van het levend gewicht, maar van het geslacht gewicht; ook vele particuliere fabrieken betalen naar geslacht gewicht uit. Uitbetaling naar levend gewicht heeft voor een enkele boer meer beking, omdat hij dan niet hoeft af te wachten wat hij krijgt. De handel in gebruiksvee daarentegen oefent nog als vanouds een grote aantrekkingskracht op de boer uit, omdat deze voornamelijk op de markt plaats vindt en de markt tevens een soort sociëteit is. Het behoeft dus geenzins te verbazen dat de veeafzetcoöperaties meer slachtvee dan gebruiksvee verhandelen. Degenen die bij aan- of verkoop van gebruiksvee wel van de diensten van de coöperatie gebruik maken, zijn een commissieloon verschuldigd dat bij de GOS 2% van de bedongen prijs bedraagt.

§ 2. DE ENQUÊTE-RESULTATEN

Van de 462 geënquêteerden is 17% lid en 17% gebruiker van een veeafzetcoöperatie.¹ Zij behoren voor resp. 70 en 50% tot de goede leden a.c. (Ac-groep VI). Weer zien wij dus dat de goede leden van de aankoopcoöperatie in sterke mate deelnemen in andere coöperatieve activiteiten. — Dit blijkt ook, wanneer wij niet enkel letten op het lid of leverancier zijn, maar ook op de mate waarin geleverd wordt. Van de

¹ afgekort v.a.c.

leden is ruim de helft goede leverancier¹, van de gebruikers ongeveer een kwart, en van beide groepen is resp. 86 en 65 % goed lid a.c.

Toch bestaat er een interessant onderscheid tussen de leden en de gebruikers v.a.c. Daar beide groepen vooral in Ac-groep VI voorkomen, zou men verwachten dat de eigenschappen van groep VI ook voor hen opgaan. Dit is voor de leden v.a.c. inderdaad en zelfs in versterkte mate het geval, maar de gebruikers v.a.c. blijven in alle opzichten achter. In Tabel 48 geven we voor een aantal coöperaties de bedrijfs-grootte weer. Het blijkt dan dat de leden v.a.c. de grotere boeren zijn, de gebruikers echter komen niet boven het gemiddelde van alle geënquêteerden uit, ook niet voor zover zij tevens goed lid a.c. zijn. Het zijn dus de grotere boeren en vooral de grotere boeren uit groep VI die tot de veeafzetcoöperatie als lid toetreden; de kleine boeren besluiten daartoe niet zo gauw, doch bepalen zich tot het gebruik maken van haar diensten, Maar het zijn vooral de kleine boeren die tevens een nauw contact met de aankoopcoöperatie onderhouden, die er het spoedigst toe komen contact met de veeafzetcoöperatie op te nemen. Omtrent de verklaring van dit verschil tussen grote en kleine boeren kunnen we twee punten aanstippen. In de eerste plaats zijn de grotere boeren nu eenmaal vaker lid van allerlei organisaties, in de tweede plaats hebben zij meer vee, althans meer rundvee, hetgeen een grotere belangstelling voor coöperatieve afzet in de hand zou kunnen werken, maar of dit voldoende verklaring kan bieden is geenszins zeker. In de kosten van toetreding echter vinden we zeker geen verklaring, omdat het inleggeld slechts /10.- bedraagt.

	1-5 ha	5-10 ha	10 ha e.m.	totaal
leden a.c.	45	35	20	100
goede leden a.c.	41	37	22	100
leden v.a.c.	25	27	38	100
leden v.a.c. in Ac-groep VI	21	36	43	100
gebruikers v.a.c.	49	41	10	100
gebruikers v.a.c. in groep VI	48	45	7	100
alle geënquêteerden	54	30	16	100

TABEL 48

Percentage geënquêteerden •per coöperatie naar bedrij fsgrootte

Ook wat het lid zijn van standsorganisaties etc. betreft overtreffen de leden v.a.c. de goede leden a.c. aanzienlijk, maar de gebruikers v.a.c. blijven daarbij ten achter. Zie Tabel 49.

Veel verschil tussen de gebruikers v.a.c. die wel en die niet goed lid a.c. zijn, blijkt er niet te zijn. Maar terwijl zij in bedrijfsgrootte met het gemiddelde van alle geënquêteerden overeenkomen, gelijken zij in de andere hierboven vermelde opzichten meer op het gemiddelde lid

¹ onder goede leveranciers te verstaan zij die minimaal hetzij alle varkens leveren, hetzij een groot deel van hun varkens en daarnaast nog enig rundvee.

van de aankoopcoöperatie. Er is dus wel degelijk sprake van een zekere selectie, maar de basis daarvan is slechts hypothetisch te benaderen.

	lid stands- org.	heeft land- b. ond.	leest ldb. blad	bekleedt functie
alle geëng.	36	37	66	12
leden a.c.	44	41	72	15
goede leden a.c.	54	45	76	21
gebruikers v.a.c.	44	42	73	13
idem in Ac-groep VI	45	38	72	15
leden va.c.	68	57	88	22
kleine boeren (1-5 ha)	20	24	49	5

TABEL 49

Percentage per groep van geëngquêteerden dat aan de onderscheiden activiteiten deelheeft

Ook in het geleverde vee blijkt tussen leden en gebruikers v.a.c. verschil te bestaan. Voor de boekjaren 1950/'51 en 1951/'52 beschikken we over de aantallen en soort vee dat door de leden en gebruikers aan de GOS afd. Zelhem werd geleverd.

	1950/'51		1951/'52	
	leden	gebruikers	leden	gebruikers
varkens	1534	679	1936	691
nuchtere kalveren	96	81	140	112
slachtkoeien	40	54	60	31
gebruiksvee	82	77	140	96

TABEL 50

Omzet van de GOS in Zelhem over 1950/'51 en 1951/'52

Hoewel de verschillen in het laatste jaar groter zijn geworden, zijn het vooral de varkens die door de leden v.a.c. aanzienlijk meer worden geleverd. Hoe kunnen wij dit verschil verklaren?

In de eerste plaats moeten wij bedenken dat de handel in rundvee vooral op de markt plaats vindt, dat de veemarkt dichtbij Zelhem is, namelijk in Doetinchem, en dat de meeste boeren, lid of niet lid a.c., graag zelf handelen. Vrij algemeen heerst de opvatting dat het tot het vak van de boer behoort zelf te kunnen handelen. En als het niet gaat om het plezier in het handelen, dan moet een boer toch zo deskundig zijn dat hij het commissieloon, dat anders de GOS-makelaar zou opstrijken, zelf wel kan verdienen. Is dit een reden waarom vele leden v.a.c. net zo goed als vele niet-leden, zelf hun rundvee kopen en verkopen, het volgende levert een verklaring waarom vele niet-leden v.a.c. net zo goed als de leden, een deel van hun rundvee door de GOS laten omzetten. Een boer kan nu eenmaal niet zo deskundig zijn als de veehandelaar, die ten slotte op vee gespecialiseerd is. Hij komt dan ook meermalen voor gevallen te staan, waarmee hij niet zo goed raad

weet. Een stier, een guste koe zijn niet zo'n alledaagse handelswaar dat hij de prijs er van weet en dan roepen velen de GOS te hulp.

In de derde plaats is de prijs van de meeste varkens afhankelijk van inslchting en kwaliteit en is het prijsverschil tussen de coöperatie en de particuliere handel zeer gering. Wie speculeren wil kan noch bij de coöperatie terecht noch bij de particuliere slachterijen die zijn aangesloten bij de VIO, een inkoop-organisatie van een aantal van de grootste slachterijen in Nederland. Voor de niet-leden v.a.c. geeft de prijs alleen weinig' reden de varkens coöperatief te verkopen. Wanneer we vervolgens letten op de motieven van de leden/gebruikers v.a.c., dan blijken voordeel, vertrouwen en voorstander van coöperatie de meeste betekenis te hebben; vier geënuquëeerden houden niet van zelf handelen, vier staan in persoonlijke relatie tot een commissionair van de GOS. Gemak, traditie en service spelen hoegenaamd geen rol. Er is alle reden aan te nemen dat inderdaad vertrouwen en voorstander zijn belangrijke argumenten vormen. Handel is een vertrouwenszaak en wanneer men vertrouwen heeft gekregen in de aankoopcoöperatie, kan dit overgedragen worden op andere organisaties, waarvan de belangen eveneens door die aankoopcoöperatie worden behartigd, zoals in Zelhem het geval is; daar is de administratie van de GOS in handen van de C.L.V. „Zelhem". Ook in het voorstander zijn, vooral genoemd door de goede leden a.c., komt meer tekening: men voelt voor coöperatie, doet er veel aan, krijgt vertrouwen en van lieverlee wordt men coöperatief, voorstander van coöperatie en zal men de coöperatie proberen, waar maar coöperatie is, tenzij bepaalde omstandigheden in de weg staan.

Daarentegen speelt bij degenen die niet met een veeafzetcoöperatie van doen hebben de traditie een zeer belangrijke rol. Men is altijd bij een particuliere handelaar geweest; hij bevalt goed, dus waarom zou men veranderen. Op de tweede plaats komen zij die menen bij de particuliere handel voordeliger uit te zijn, daarna degenen die vanwege hun persoonlijke relaties aan de particuliere handel vasthouden. Anderen achten het prijsverschil zo gering dat ze geen reden zien te veranderen. Ook de tegenstanders van coöperatie zijn present. Zelfs onder de goede leden a.c. treffen we enige boeren aan die van mening zijn, dat de veehandel vrij moet blijven en dat op dat terrein geen taak voor de coöperatie is weggelegd. Tenslotte bestaat er ook bij de goede leden a.c. een zeker wantrouwen in de veeafzetcoöperatie, dat voornamelijk gebaseerd is op het steeds weer tegenvallende inslchtingspercentage.

We zouden onvolledig zijn, wanneer we niet melding maakten van de kritiek die op de organisatie en de werkwijze van de GOS werd uitgeoefend. Er werd geklaagd over te weinig activiteit, te weinig service, te weinig leiding. Waarschijnlijk was er wel enige reden tot kritiek. Er zijn inderdaad wijzigingen aangebracht en zoals uit tabel 50 bleek is de omzet sindsdien gestegen en het ledental van de afd. Zelhem is toegenomen van 140 tot 156.

We eindigen deze uiteenzetting over de veeafzetcoöperatie met het geven van een indruk van de opmerkingen die de geënuquëeerden maakten.

Als voorbeeld van een echte voorstander van coöperatie noemen wij een boer die met instemming aanhaalde, wat hij een oude boer op een vergadering had horen zeggen: „Wat kan het mij schelen of ik een gulden meer krijg van de vrijhandel, ik wil weten hoe de vork in de steel zit en wil daarom een zaak van de boeren zelf”. Anderen achtten de GOS evenmin voordeliger, maar wilden de GOS in stand houden. Een ex-nazi wil met de particuliere handelaren, die jodentroep, niet te maken hebben. Dit joden-motief hoorden we vaker, maar ook de GOS-mensen werden er mee betiteld. In beschaafder vormt hoort men wel de klacht dat er te veel handelaren rondlopen, voor de een een reden te hopen dat de GOS flink zal groeien, voor de ander een bewijs dat de GOS volkomen overbodig is. Daartussen staan zij, die vinden dat er van beide moet zijn, ook al moet de boer zelf kunnen handelen. Maar ook over dit laatste verschillen de meningen sterk. Eén zei: „Je moet wel niks geen boer wezen als je naar de GOS gaat.” Een tweede velt niet zo'n critisch oordeel over zijn collega's en zoekt zijn voorkeur voor zelf handelen meer in zijn persoonlijke aanleg: „zolang ik nog zo praten kan als nu ga ik zelf naar de markt”. Maar de derde was graag van het gesjacher af geweest en als de GOS meer naar zijn zin was geweest, was hij stellig naar de coöperatie overgegaan. Een vierde laat wel de GOS zijn zaken op de markt behartigen, maar trekt toch geregeld naar de markt om van de prijzen op de hoogte te blijven. Zijn varkens gaan echter naar de particuliere handel, de prijzen staan toch vast.

Niet iedereen is van mening dat er geen prijsverschil is. Sommigen verkopen aan de hoogste bieder, anderen verkopen aan de handel, omdat ze daar meer voor hun vee krijgen. Vooral het inslachtingspercentage valt velen tegen en eerder twijfelen zij aan de GOS dan aan de kwaliteit van hun varkens. Ook andere kritiek wordt geuit. Volgens de een heeft de GOS goede leiding nodig, volgens de ander spannen ze zich niet voldoende voor de prijzen in of komen ze te zelden vragen of er wat te verkopen is. Volgens sommigen was de GOS vroeger beter en het komt hun voor dat er iets mis is. „Moeten de heren te veel hebben?” roept de één verdachtmakend uit; „vroeger ging het best, maar tegenwoordig durf ik er bijna niets meer mee te doen” verzucht de ander.

Ook de persoonlijke relaties hebben betekenis. Een der geënuquëeerden heeft een buurman die makelaar is en de familie al veertig jaar lang goed behandeld heeft. Hij zou het wel eens met de GOS willen proberen, maar hij zou niet weten wat te moeten antwoorden als de buurman zou komen vragen waar de varkens waren gebleven. Hierin speelt ook de traditie een rol, gelijk bij zo velen: „Altijd bij de particuliere handelaar geweest, ben anders wel voorstander van de GOS”

Tenslotte zijn er in Zelhem, hoe zou het ook anders, grondgebruikers die zowel aan de handel als aan de GOS leveren: „ik gun ze allebei wat”.

HOOFDSTUK VIII

DORS- EN WERKTUIGENVERENIGINGEN

§ 1. INLEIDING

Bij de in het voorgaande besproken coöperaties was er steeds sprake van grotere, min of meer de gehele gemeente omvattende lichamen. Sommige, zoals de GOS zijn zelfs in nog veel groter verband georganiseerd. Steeds was het zo, dat de boeren de coöperaties voelden als iets, dat reeds een zelfstandig bestaan bezit, waarmee men wel dan niet zaken kan doen, maar waarvan het bestaan bij voorbaat vaststaat.

Dit geldt niet slechts voor die vormen van coöperatie, die tot zulk een hechte organisatie zijn opgebouwd, dat het nut van hun bestaan door niemand meer in twijfel wordt getrokken en die in de loop der jaren tot een „instituut" zijn geworden, maar ook voor coöperaties als de GOS en de coöperatieve winkel. Wel is men zich bij die coöperaties bewust, dat het speciale instellingen zijn, met het doel de economische positie van de boeren te versterken - vooral de ouderen herinneren zich vaak nog zeer goed de strijd, die er vooral door de aankoopcoöperatie werd gestreden - maar de meeste leden voelen zich eerder los en onafhankelijk er tegenover dan er mee verbonden. Men doet zaken met de coöperatie als met een particuliere handelaar, waarbij men de coöperatie verkiest, omdat men er een groter vertrouwen in stelt en er betere prijzen verwacht.

Bij de werktuigencoöperaties is dit alles anders; hier is bewuste samenwerking nog van groot belang. Men werkt samen in een kleine groep, meestal in een zeer beperkte omgeving en - tenminste in Zelhem - heeft men alleen terwille van de subsidie de coöperatieve rechtsvorm verkozen boven een gewone vereniging. Alle leden, voor zover zelf niet tot de oprichters behorende, hebben toch die oprichting van nabij meegemaakt en daar in Zelhem de werktuigencoöperaties alle van zeer recente datum zijn - de oudste werd opgericht in 1947 - nemen zij in het bewustzijn der leden nog een belangrijke plaats in. Ook treedt bij deze coöperaties de samenwerking meer op de voorgrond dan bij b.v. de aankoopcoöperatie. Zij zijn niet tegen iets gericht, maar kwamen voort uit de omstandigheid, dat men de huidige kostbare landbouwwerktuigen op de kleine zandbedrijven moeilijk of niet individueel kan aanschaffen. Van het begin af staat hier dus de samenwerking voorop. Vele van de door de coöperaties geëxploiteerde werktuigen zijn niet in het bezit van loonwerkers en voorzover deze die wel

hebben, is er toch geen sprake van, dat de coöperaties tegen deze middenstanders zijn gericht. Hiervoor is dan ook geen reden; de loonwerkers vroegen niet te hoge prijzen, terwijl ze meestal ook goede vakmensen zijn. Daar ze echter plaatselijk niet voldoende in de behoefte konden voorzien en de boeren niet in staat waren om individueel de werktuigen aan te schaffen, kwam men tot samenwerking. Deze samenwerking treft men in Zelhem ook veelvuldig aan buiten de eigenlijke coöperaties. Vele boeren bezitten gezamenlijk, met één of meer burens, bepaalde grotere werktuigen zonder enig officieel verband. Bij onze enquête bleek dat duidelijk. Vrijwel evenveel boeren exploiteren op deze wijze werktuigen als er leden zijn van een werktuigen-coöperatie. Waarschijnlijk is deze schatting zelfs nog aan de lage kant.

Daar bij het gezamenlijk exploiteren van werktuigen de samenwerking zo sterk op de voorgrond blijkt te staan, veel sterker dan dat bij de andere vormen van coöperatie het geval is, willen we in dit hoofdstuk vooral onze aandacht daarop concentreren. Dit is ook de voornaamste reden, dat wij de dorsverenigingen in hetzelfde hoofdstuk willen behandelen. Wel hebben deze verenigingen ogenschijnlijk veel met de werktuigencoöperaties gemeen, maar, zoals straks zal blijken, zijn het juist de verschillen die ons aanleiding gaven, beide in één hoofdstuk te bespreken.

Om aan een zich nog vormend stuk coöperatie in Zelhem voldoende achtergrond te geven, is het noodzakelijk om een ogenblik stil te staan bij enkele algemene aspecten van de agrarische samenwerking, in het bijzonder van die op onze zandgronden. Vaak wordt een direct verband gezocht tussen de oude, sociaal sterk gebonden, buurtgemeenschappen en de moderne vormen van coöperatieve samenwerking. Toen de oude gemeenschappen veel van hun betekenis verloren hadden zouden zij, min of meer automatisch, zijn overgegaan in moderne vormen van samenwerking, - i.c. de coöperaties. Wij menen echter, dat er, zo gesteld, sprake is van een te grote simplificatie en dat de primaire oorzaken van de oprichting der coöperaties niet moeten worden gezocht op sociaal, maar op economische gebied. Alleen al het feit, dat grote en kostbare werktuigen en machines op een bedrijf van b.v. 5 ha. bijna geen emplooi hebben, zal de boer er van weerhouden ze aan te schaffen. Ook al zal een boer, mede uit overwegingen van sociaal prestige, soms verder gaan dan economisch verantwoord is - hetgeen ongetwijfeld vaak voorkomt - hij begrijpt wel, dat zijn kleine bedrijf een volledig machinepark nooit kan dragen. Vele kleine boeren, die wel over een tractor en kostbare werktuigen beschikken, zijn tevens loonwerker, waardoor de zaak in een geheel ander licht komt te staan. Ze maken dan n.l. niet alleen de machines productief, maar ook de, door de te kleine bedrijfsgrootte, overtollige tijd van henzelf of van hun kinderen.

Het moet dan ook niet zo worden gezien, dat men op de zandgronden onder alle omstandigheden coöperatiever zou zijn dan in de streken met, vanouds, individuahtischer ingestelde boeren.

Wij hebben in Zelhem wel eigen dorsmachines aangetroffen op bedrijven, die b.v. in Noord-Groningen zeer bepaald gebruik zouden maken van een loondorser of van een coöperatieve vereniging. Uit de Landbouwtelling 1950 (blz. 94 - 95) blijkt verder duidelijk, dat op de zandgronden relatief minder dorsmachines in het bezit zijn van combinaties en coöperaties dan in streken met een meer individualistische inslag, terwijl het percentage in eigendom van het eigen bedrijf op de zandgronden aanzienlijk hoger is:

	Totaal		waarvan in eigendom van:							
	aantal	% -age	het bedrijf		combinaties		coöperaties		loonbedrijven ¹	
			aantal	% -age	aantal	% -age	aantal	% -age	aantal	% -age
zeeklei	2.055	100	1.280	62.3	139	6.8	86	4.2	550	26.8
zandgr.	16.724	100	14.713	88.0	1.074	6.4	129	0.8	808	•4.8

TABEL 51.

Aantal en percentage dorsmachines op de zeeklei en zandgronden naar de rechtsvorm der exploitatie

Hierbij mag men echter niet vergeten, dat de dorsmachines op de zandgronden gewoonlijk een aanzienlijk geringere capaciteit hebben, waardoor het economisch ook beter verantwoord is er zelf een te bezitten. Opvallend is, dat de dorsverenigingen meestal enige tientallen jaren geleden zijn opgericht, terwijl de coöperaties van andere machines en werktuigen, die, blijkens de Landbouwtelling, op de zandgronden relatief wel meer aanwezig zijn, hoofdzakelijk stammen uit de tijd na de laatste wereldoorlog. Hieruit kan men afleiden, dat een directe verklaring uit de oude traditionele bindingen niet op haar plaats is. Zeker zal niemand kunnen staande houden, dat die oude groepsbindingen de laatste dertig jaar nog zijn toegenomen, hetgeen het geval zou moeten zijn, als hier sprake was van een direct verband tussen het oude en het nieuwe.

Aan de andere zijde is er zeer waarschijnlijk sprake van een verdiept economisch inzicht bij onze zandboeren. Dit laatste wordt duidelijk, als men op de hoogte is van de geweldige ontwikkeling, die de landbouw op onze zandgronden in de laatste halve eeuw heeft doorgemaakt en van de activiteit van de voorkechttingsdienst, die zich na de oorlog in de eerste plaats steeds meer gericht heeft op economische vraagstukken en die, in de tweede plaats, in het kader hiervan bij voortdurend wijst op het grote belang van werktuigencoöperaties, m het bijzonder voor de kleine boer.

Ook in Zelhem is er weinig te bespeuren van een directe invloed der oude sterk gebonden groepen op de ontwikkeling van de werktuigencoöperaties. Deze zijn in de laatste jaren, vanaf 1947, opgericht en¹ In deze statistiek: bedrijven, die werktuigen exploiteren door er op boerderijen tegen beloning mee te werken.

men vindt ze vooral in die delen, waar de nieuwe ontginningen overheersen en waar dus de oude bindingen geacht kunnen worden het zwakst te zijn. De Hardeland-coöperatie, die zich niet tot een klein gebied beperkt, is evenmin gebonden aan de oude buurtschappen. Haar 80 leden wonen verspreid over de gehele gemeente Zelhem en Doetinchem ten Oosten van de Oude IJssel. Het enige wat in Zelhem zou kunnen wijzen op een direct verband met de oude buurtschappen, zijn de dorsverenigingen; deze vallen tenminste voor een deel samen met de buurtschappen, (Velswijk, Wassinkbrink), terwijl ook sommige de naam van een buurtschap dragen (Oosterwijk). Het aantal dorsverenigingen (het zijn, op één na, geen coöperaties), gevestigd in de gemeente Zelhem, bedraagt drie, terwijl nog twee andere hun werkgebied over de gemeente uitstrekken. Alle geënuquëeerde leden van een dorsvereniging wonen ten Westen van de N-Z lijn, die plm. 1 k.m. ten Oosten van de kom van het dorp Zelhem loopt, dus in het overwegend oude deel van de gemeente.

§ 2. WERKTUIGENVERENIGINGEN

In het volgende willen we eerst enige aandacht schenken aan de Zelhemse werktuigencoöperaties en de andere, daar voorkomende vormen van samenwerking op dit gebied. Zoals reeds werd opgemerkt, zijn deze werktuigencoöperaties alle van zeer recente datum.

A. Als eerste werd in 1947 opgericht de Coöperatieve Werktuigenvereniging Ve-Wo. (Veldhoek-Wolfersveen). Enkele boeren werden zich van de wenselijkheid bewust om gezamenlijk (met z'n drieën of vieren) werktuigen aan te kopen. Alvorens hiertoe over te gaan werd op een vergadering van de reeds bestaande buurtvereniging, die na de bevrijding in 1945 was opgericht, de mogelijkheid overwogen of deze vereniging geen werktuigen zou kunnen aanschaffen. De plaatselijke onderwijzer, die ook verder de plannen daadwerkelijk bleef steunen, adviseerde toen in de richting van een coöperatie, met het oog op de daaraan van overheidswege verbonden subsidieregeling, terwijl ook de mogelijkheden tot een effectief beheer bij een coöperatie groter werden geacht. Na uitvoerige adviezen van de zijde van de voorlichtingsdienst werd tot oprichting besloten. Men begon met 20 leden. Toen anderen zagen, dat het goed ging, breidde dit aantal zich spoedig uit tot 30.

Aanvankelijk werden de kosten per ha omgeslagen. Daar voor de later toegetreden leden op deze wijze de inkoop som steeds hoger zou moeten worden, werd besloten om het eigen geld aan de leden terug te storten en een crediet bij de Boerenleenbank op te nemen.

Ve-Wo werkt uitsluitend voor leden en exploiteert twee mestverspreiders (één voor paarden en één voor een tractor), twee kunstmeststrooiers, een zaaimachine, twee cultivatoren, twee onkruideggen, drie weidesiepen, een landrol, een geulentrekker, een aardappelrooimachine en een aardappelsortermachine.

Per jaar worden er normaal twee ledenvergaderingen gehouden. De jaarvergadering wordt steeds veel beter bezocht dan de tussentijdse zomervergadering (resp. plm. 20 en 10 bezoekers).

In vergelijking met de grote coöperaties is dit bezoek zeer omvangrijk. Volgens een der bestuursleden komt dit omdat een kleine coöperatie de leden meer direct raakt. Op de jaarvergadering vindt bovendien nog de afrekening plaats. Op onze vraag aan hetzelfde bestuurslid, in hoeverre de buurtvereniging van betekenis was bij de oprichting, merkte deze op, dat het de oprichting wel vergemakkelijkt had, maar dat men toch in de eerste plaats tot samenwerking gekomen was, omdat men zich niet in staat voelde de werktuigen individueel aan te schaffen. Als de coöperatie er niet was gekomen, zouden genoemd bestuurslid en twee of drie van zijn burens dan ook gezamenlijk een mestverspreider hebben aangeschaft.

B. Ook de begin 1950 opgerichte Coöperatieve Vereniging tot exploitatie van Landbouwwerktuigen en Machines „De Meuhoek” (Halle) houdt nauw verband met een reeds bestaande buurtvereniging. Deze buurtvereniging was bij de bevrijding opgericht als feestvereniging. In 1949 gingen er stemmen op om de samenwerking niet tot feestvieren en toneelspel te beperken en gezamenlijk werktuigen aan te schaffen. Ook hier gaf de Rijkssubsidieregeling de stoot tot de oprichting van een afzonderlijke coöperatie, die, vanaf het begin, 20 leden telt. De band tussen buurtvereniging en coöperatie blijkt ook uit het feit, dat beide verenigingen dezelfde voorzitter en dezelfde secretaris hebben.

Ook hier is de oorzaak van oprichting gelegen in het feit, dat het voor de vele kleine bedrijven te duur is individueel de werktuigen aan te schaffen, terwijl het ook niet mogelijk was om ze voldoende dicht in de buurt te huren.

De vereniging is in het bezit van een mestverspreider, een zaaimachine, een aardappelrooimachine, een kunstmeststrooier, een geulentrekker, een cultivator, een weidesleep, een landrol, een handzaaimachine, twee rugsproeiers, een sproeiboom, een rolschoffel en een handkrachtscheermachine.

Evenals de „VE-WO” werkt „De Meuhoek” alleen voor leden, dit in verband met de subsidieregeling, en uit fiscale overwegingen.

De eens per jaar gehouden vergadering wordt ook hier zeer goed bezocht; 15 a 17 van de 20 leden zijn er geregeld aanwezig.

C. De derde werktuigencoöperatie in de gemeente Zelhem is de Coöperatieve Werktuigenvereniging „Halle”, waarvan het werkgebied in hoofdzaak is gelegen tussen dat van „De Meuhoek” en het dorp Halle. De oorzaak van oprichting is weer dezelfde als bij de twee vorige. Het bestuur deed ons daaromtrent de volgende mededeling: „Er was al lang behoefte aan zo iets; men was met alle werktuigen aangewezen op de smid, die werktuigen verhuurde, of afhankelijk van loonwerkers. Door gezamenlijke aankoop kunnen er meer en betere werktuigen

worden aangeschaft, ook omdat er bij onze werktuigencoöperatie veel kleine bedrijven aangesloten zijn."

Hier heeft bij de oprichting geen buurtvereniging een rol gespeeld. Met z'n vieren is geprobeerd een werktuigenvereniging op te richten en dat is gelukt. Momenteel telt de vereniging 30 leden; men is begonnen met 19. Zij heeft de volgende werktuigen: een mestverspreider, een zaaimachine, een kunstmestströoier, een aardappelrooimachine, een sproeimachine, een geulentrekker, een paar weidesiepen en een landrol. Het ligt verder nog in de bedoeling een tractor aan te schaffen met tractorrooier, ploeg en andere daarbij behorende werktuigen.

„Halle" werkt alleen voor leden. Zij zou wel anders willen, maar dat is onmogelijk met het oog op de •subsidiereregeling en de belasting.

Per jaar worden er twee vergaderingen gehouden, één in Januari en één in Juni. Het aantal bezoekers bedraagt gemiddeld plm. 25.

D. De Coöperatieve Vereniging, die een hardelandmachine exploiteert, werkt, naast de gemeente Zelhem, ook in de gemeente Doetinchem ten Oosten van de Oude I Jsel. Zij werd opgericht in 1950 en telt 46 leden. De vereniging heeft alleen een hardelandmachine. Haar leden wonen verspreid over het gehele werkgebied. Ook hier is het bezoek aan de vergaderingen gunstiger dan bij de grote coöperaties. Er komen gemiddeld tussen de 25 en 30 bezoekers. Nu waren er echter in de beginperiode nogal wat moeilijkheden en bij moeilijkheden blijkt de opkomst overal vrij groot te zijn, ook van de zijde van overigens weinig geïnteresseerden. Wij kregen echter de indruk - het aantal geënuquëeerde leden was voor zekere conclusies te klein - dat het hier gaat om een groep boeren, die uitmunt, meer nog dan bij de andere werktuigencoöperaties, door een grote mate van vooruitstrevendheid en coöperatieve gezindheid. Cijfers hieromtrent voor de hardelandcoöperatie afzonderlijk kunnen we door het kleine aantal niet geven, maar vermoedelijk zouden ze nog gunstiger worden dan die, welke we straks zullen bespreken betreffende alle werktuigencoöperaties gezamenlijk.

E. Van de 23 door ons geënuquëeerde leden van een buurtvereniging, die zelf werktuigen bezit, behoorden er 21 tot de leden van de buurtvereniging „De Heide" ten N.W. van het dorp Halle. De twee anderen zijn lid van de buurtvereniging van de Kruisberg, een vereniging, die vrijwel haar gehele werkgebied buiten de gemeente Zelhem heeft. De buurtvereniging „De Heide" werd ook in 1945 na de bevrijding opgericht. Het accent lag hier echter niet zo sterk op de bevrijdingsfeesten en toneelspel. Reeds in het begin kwam de aanschaf van werktuigen ter sprake, zodat dan ook reeds in 1946 een vatsproeier werd aangekocht. Later kwamen daar nog bij twee cultivatoren, twee rugsproeiers en een weidesleep, terwijl eind 1952 gedacht werd over een aardappelrooimachine, die toen echter nog niet was aangekocht. Het bezit van werktuigen is tegenwoordig vrijwel de enige activiteit van de vereniging. Dat uit deze buurtvereniging geen coöperatie groeide, komt vermoedelijk omdat men hier reeds werktuigen aanschafte vóór

de subsidieregeling. Enige jaren geleden organiseerde men nog wel lezingen en deed men aan toneelspel. Tengevolge van het feit, dat men dit nu niet meer doet, is het ledental teruggelopen van 100 tot plm. 90. De werktuigen zijn verdeeld over het gehele gebied van de vereniging en worden vrij algemeen gebruikt door de leden en ook wel door enkele niet-leden. Alle leden zijn grondgebruiker, hoewel sommigen een nevenberoep uitoefenen. De jaarvergadering wordt gewoonlijk bezocht door plm. 15 leden.

Naast de in verenigingsverband georganiseerde groepen gezamenlijke gebruikers van landbouwwerktuigen, zijn er in de gemeente Zelhem nog velen, die met één of enkele van hun burens gezamenlijk één of meer werktuigen hebben aangekocht. Over deze combinaties, ieder afzonderlijk, is natuurlijk weinig te zeggen, doch deze mensen vormen, gezien uit het oogpunt van coöperatieve gezindheid, zeker geen willekeurige groep. Dit blijkt duidelijk uit tabel 52, waarin de gezamenlijke gebruikers, die geen verdere organisatorische binding hebben, zijn samengevat als „combinatie“.

In deze tabel is tot uitdrukking gebracht de verdere coöperatieve activiteit, de activiteit in het landbouwwerksamenlevens, de bedrijfs-grootte en nog enkele, over het algemeen typerende, eigenschappen van hen, die in verschillende vorm gezamenlijk landbouwwerktuigen exploiteren. Voor de drie verschillende vormen van samenwerking en voor het totaal hiervan, zijn deze kenmerken gegeven in absolute cijfers en in procenten. Daarnaast is voor ieder van die groepen een cijfer berekend, aangevende de verhouding tussen deze percentages en het percentage van het totaalgeënuquêteerden, dat deze kenmerken bezit. Opvallend hierbij is, dat deze verhoudingscijfers, ook voor zover zij andere coöperatieve activiteiten betreffen, bijna allen boven de één liggen-en hoger worden naarmate de betrokken coöperatie een minder vanzelfsprekend karakter draagt. Hoe minder vanzelfsprekend dus de betreffende coöperatieve activiteit, hoe meer gezamenlijke gebruikers van werktuigen er relatief gevonden worden, die er aan meedoen. Welke verdere verbanden men hier nog kan aanwijzen laten we voorlopig nog in het midden, maar het schijnt wel, dat hier sprake moet zijn van een meer dan gemiddeld sterke „coöperativiteit“. Dit te meer, daar de werktuigencoöperaties organisatorisch volkomen los staan van de andere coöperaties, terwijl er bij de groep gezamenlijke gebruikers zonder vereniging zelfs in het geheel niet van een organisatie gesproken kan worden. Hier kan dus ook geen sprake zijn van een onderling verband als tussen aankoopcoöperatie, verbruikcoöperatie en de coöperatieve afzet van eieren en vee, waarbij de organisatie op één punt is gecentraliseerd, zodat de mensen die zaken doen met één van deze, ook gemakkelijk met de andere in contact komen.

Dat de verhoudingscijfers voor de dorsverenigingen steeds kleiner dan één blijven, vindt zijn verklaring in het feit, dat de leden hiervan zeer overwegend in de Westelijke helft der gemeente wonen, terwijl

de gezamenlijke gebruikers van werktuigen grotendeels in de Oostelijke helft worden aangetroffen.

Vergelijken we nu de verschillende vormen van samenwerking onderling, dan blijkt duidelijk, dat in het algemeen de verhoudingscijfers het hoogst zijn bij gezamenlijke exploitatie zonder georganiseerd verband. Daarna volgen de coöperaties, terwijl de cijfers bij de buurtverenigingen het laagst zijn. Bij de laatste liggen zij zelfs meestal beneden de één. Om hiervan de achtergrond na te gaan, willen we ook andere kenmerken van de leden in onze beschouwing betrekken. Deze zijn leeftijd, bedrijfsgrootte, ontwikkeling, mogelijke nevenberoepen en de activiteit in het landbouwverenigingsleven. Van deze kenmerken houden in het algemeen het hebben van een nevenberoep en het ontvagen van voortgezet onderwijs verband met de bedrijfsgrootte.

In het hoofdstuk over de aankoopcoöperatie wezen wij er reeds op, dat de bestaande correlatie tussen lidmaatschap van de standsorganisaties en van de coöperaties ons niet zonder meer tot de conclusie mag leiden dat er een causaal verband standsorganisatie - coöperatie bestaat, al is er zeker wel een verband aanwezig. Daarnaast echter, zo merkten wij op, moet met de mogelijkheid rekening worden gehouden, dat neiging tot coöperatie en tot lidmaatschap van de standsorganisaties beide voortvloeien uit eenzelfde gemeenschappelijke achtergrond. Hetzelfde kan worden opgemerkt t.a.v. het samengaan en samenwerken op het gebied van landbouwwerktuigen in verschillende vorm en het lidmaatschap van de standsorganisaties.

Een verband tussen de leeftijd en het gezamenlijk gebruiken van werktuigen kunnen wij niet aantonen. Van de ongeorganiseerde gezamenlijke gebruikers is het percentage, geboren na 1909, iets hoger dan het gemiddelde, onder de leden van een werktuigencoöperatie is het aanzienlijk lager, terwijl dat percentage bij de leden van een buurtvereniging juist veel hoger is dan het gemiddelde. Mogelijk hebben de kleine aantallen, waarom het hier tenslotte gaat, de afwijking veroorzaakt; waarschijnlijk is, dat de leeftijd in het geheel geen rol speelt.

Letten we tenslotte op de bedrijfsgrootte, dan blijkt dat het aantal bedrijven beneden vijf hectare waar men gebruik maakt van grote werktuigen, relatief klein is, wat begrijpelijk is uit de bedrijfsstructuur. Vaak waren de door ons geënquêteerde bedrijven maar zeer weinig groter dan één ha. Daarvan is dan vaak ook nog een deel weiland, terwijl de rest bewerkt wordt met de hand en af en toe met van een buurman geleende werktuigen. Daarentegen zijn de iets grotere bedrijven juist bijzonder geschikt voor gecombineerd gebruik van werktuigen, terwijl uit onze cijfers blijkt, dat men daar relatief toch weinig gebruik van maakt.

Bij de verschillende vormen van gezamenlijk gebruik zijn de cijfers echter lang niet gelijk. Bij de ongeorganiseerde samenwerking overwegen de grotere bedrijven sterk (92.9% boven 5 ha; 45.2% boven 10 ha), bij de coöperaties overwegen ze reeds minder (72.1% boven

	combinaties tot. 42			Coöperaties tot. 43			buurtveren. tot. 23			totaal gezamen- lijke gebruikers v. landbouwwerk- tuigen totaal 108			in pro- centen tot. aantal geëng.
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
lid v. e. aank. coöp.	34	81,-	1,29	32	74,4	1,18	13	56,5	0,90	79	73,1	1,16	62,8
lid v. e. aank. coöp., tevens goede klant	22	52,4	1,54	20	46,5	1,37	3	13-	0,38	45	41,7	1,23	34,-
lid v. e. veeafzetcoöp.	17	40,5	2,40	17	39,5	2,34	2	8,7	0,51	36	33,3	1,97	16,9
lid -v e. dorsveren.	10	23,8	0,94	4	9,3	0,37				14	13-	0,51	25,4
Levert eieren a/d coöp.	13	31-	1,60	16	37,2	1,91	1	4,3	0,22	30	27,8	1,43	19,4
Betrekken 1/3 of meer v.d. verb. coöp.	21	50,-	1,79	19	44,2	1,58	7	30,4	1,09	47	43,5	1,55	28,-
lid boerenl. bank	28	66,7	0,96	34	79,1	1,13	18	78,3	1,12	80	74,1	1,06	69,7
niet lid - wel cliënt coöp. boerenl. bank	12	28,6	1,27	9	20,9	0,92	4	17,4	0,77	25	23,1	1,02	22,6
lid v. e. landb. org.	28	66,7	1,88	26	60,5	1,70	6	26,1	0,74	60	55,6	1,57	35,5
zuivere landbouwer	40	95,2	1,41	36	83,7	1,24	19	82,6	1,23	95	88,-	1,31	67,3
Meer ond. dan l.o.	27	64,3	1,75	20	46,5	1,26	10	43,5	1,18	57	52,8	1,43	36,8
bedrijven > 5 ha	39	92,9	2,01	31	72,1	1,56	8	34,8	0,75	78	72,2	1,56	46,2
bedrijven > 10 ha	19	45,2	2,71	10	23,3	1,40				29	26,9	1,61	16,7
geboren na 1909	10	23,8	1,17	6	14,-	0,69	8	34,8	1,71	24	22,2	1,09	20,3

TABEL 52

Leden van combinaties, coöperaties en buurtverenigingen naar hun deelneming in andere organisaties en naar andere kenmerken, in absolute aantallen en in -percentages van het totaal aantal leden van combinaties etc.

Verklaring: Kolommen 1,4,7 en 10: de absolute aantallen leden van combinaties etc, die bepaalde kenmerken vertonen.

Kolommen 2, 5, 8 en 11: deze aantallen in percentages van hét totaal aantal leden van combinaties etc.

Kolommen 3, 6, 9 en 12: de hierin vermelde waarden worden verkregen door de uitkomsten van de kolommen 2, 5, 8 en 11 te delen door het overeenkomstige percentage in kolom 13.

vo

5 ha; 23.3% boven 10 ha) en bij de buurtverenigingen overwegen juist de kleine bedrijven (65.2% beneden 5 ha en de rest tussen 5 en 10 ha). Het is duidelijk, dat hier voor een deel sprake is van economische motieven. Grote bedrijven lenen zich beter om met weinigen gezamenlijk kostbare werktuigen te gebruiken dan kleine, maar het verschil tussen coöperatie en buurtvereniging kan hier toch niet uit worden verklaard. Wij nemen aan, dat hier sprake is van sociale oorzaken, met een historische achtergrond. Het was toch vroeger in de oude buurtschappen zo, dat de grotere, meer welvarende boeren de lakens uitdeelden. Zij bestuurden de gemeenschap, en de kleine boeren en arbeiders volgden. Wij achten het waarschijnlijk dat deze verhouding nog doorwerkt. Het is dan ook zeer aannemelijk, dat van het vooruitstrevende gedeelte van deze groep van grotere boeren ook in de moderne tijd de initiatieven tot organisatie uitgaan. Voor zover wij konden nagaan, bleek dit ook bij ons onderzoek. Wanneer dit echter gebeurt bij de werktuigenverenigingen, dan werkt dit dubbel: de kleinen horen er in het begin niet bij en als de verenigingen eenmaal werken zijn die niet op hen ingesteld. Vaak werd er dan ook op de vraag waarom men geen lid van een werktuigencoöperatie was, geantwoord, dat het iets was voor de grote boeren, met of zonder de toevoeging, dat de coöperatie niet over trekkracht beschikte, die men dan tóch bij een buurman zou moeten blijven lenen.

Waarschijnlijk ligt in het voorgaande tevens een verklaring voor de afwijkende plaats, die de leden van een buurtvereniging in ons cijfermateriaal innemen. Hier is n.l. lang niet in die mate sprake van iets nieuws als bij de twee andere groepen. We hebben hier te maken met een uit andere hoofde reeds bestaande vereniging, die in hoge mate algemeen is (ook de buurtverenigingen, waaruit VEWO en „De Meuhoek” zijn voortgekomen, zijn veel omvangrijker dan die coöperaties). Deze vereniging besloot om zelf werktuigen aan te schaffen, die door alle leden gebruikt kunnen worden, zonder dat deze hiertoe van tevoren bepaalde stappen behoeften te nemen. De buurtvereniging is dus een bestaand „instituut”, dat ook werktuigen ging aanschaffen; men kon die werktuigen gebruiken, maar men hoefde geen weerstanden te overwinnen om met leden van een hogere sociale groep te gaan samenwerken. De leden van de buurtvereniging vormen dus een, van de andere gezamenlijke gebruikers van werktuigen, afwijkende groep, hetgeen ook aan hun verdere activiteit op coöperatief gebied duidelijk is te merken. Zij rolden als het ware automatisch in het gezamenlijk gebruik van werktuigen, zonder dat daarvoor een nieuw initiatief nodig was. Hierdoor deden de kleineren ook mee. Waar wel een nieuw initiatief nodig was liet men dit in belangrijke mate over aan de groteren omdat men het van oudsher als vanzelfsprekend beschouwde dat deze de leiding namen.

§ 3. DORSVERENIGINGEN

Dergelijke verschijnselen treffen we ook aan bij de dorsverenigingen, waarvan er slechts één, door haar afwijkende structuur, een uitzonderingspositie inneemt. Deze verenigingen vertonen in hun structuur grote overeenkomst met de buurtvereniging, hoewel hun ontwikkeling anders is geweest, daar vanaf de oprichting hun doel steeds eenzijdig gericht was op de exploitatie van dorsmachines.

A. Coöperatieve Dorsvereniging „Ons Belang”, gevestigd in het buurtschap „Velswijk”. Deze vereniging is opgericht in 1925 en telt ruim 100 leden. Behalve een dorsmachine is zij in het bezit van een cirkelzaag, terwijl de tractor 's zomers ook gebruikt wordt als trekkracht bij het maaien. Bijzondere gebeurtenissen voorbehouden, wordt er één maal per jaar een ledenvergadering gehouden, die bezocht wordt door ongeveer 10 leden.

B. Dorsvereniging „Door Eendracht Sterk”, gevestigd in het buurtschap „Wassinkbrink”. Deze vereniging is opgericht in 1921 en telt 85 leden. Zij heeft geen koninklijk goedgekeurde statuten en is dus geen rechtspersoon. Ook deze vereniging exploiteert naast de dorsmachine een cirkelzaag. Van September tot Maart wordt regelmatig gedorst, alleen voor leden. Het tarief is / 13.50 per uur, dat is evenveel als dat van „Ons Belang” en van de in Zelhem werkzame loondorsers. In normale omstandigheden wordt er éénmaal per jaar een ledenvergadering gehouden, die bezocht wordt door ongeveer 20 leden.

C. De Onderlinge Dorsvereniging „Oosterwijk”, gevestigd in het gelijknamige buurtschap, heeft een sterk van sub A en B afwijkend karakter.-Zij werd in 1928 opgericht met slechts negen leden. In 1942 is een van die leden naar elders vertrokken; de overige acht zijn nu nog de enige leden. De vereniging dorst ook voor niet-leden; in totaal wel bij 50 a 60 boeren. Het tarief is /14.- per uur, dus hoger dan van de twee voren genoemde dorsverenigingen en de meeste loondorsers. De concurrentie van de zijde der laatste is dan ook sterk, zodat de vereniging „Oosterwijk” vooral haar kracht moet zoeken in de kwaliteit van het werk. Dientengevolge is men overgegaan tot het aanschaffen van een nieuwe dorsmachine., hoewel de oude nog niet versleten is. De acht leden, hebben hiertoe / 8000,- bijeen moeten brengen, zodat zij een vrij zwaar risico dragen, zonder dat daar verder iets tegenover staat, want de vereniging keert haar winst niet uit. Wel wordt de zojuist genoemde lening van de leden in snel tempo afgelost. De vereniging is ook in het bezit van een zelfbinder en werkt daarmee ook voor niet-leden. In 1952 werd er ±50 ha mee gemaaid.

Het totaal beeld is dat van een bloeiende vereniging, die goed werkt, tot trots van haar leden. Deze trots is het, die samen met de twee maal per jaar gehouden vergaderingen, die geregeld door vrijwel alle leden worden bezocht, de belangrijkste stimulans vormt voor het in

stand houden van de vereniging. Of, zoals een der bestuursleden het formuleerde: „Allemaal /1.000,- en je hebt er eigenlijk niets voor. Maar 't gaat goed en dat is altijd fijn”.

De vergaderingen worden bij een der leden thuis gehouden, men zit daar om de kachel en heeft een gezellige avond. Ook de band met het personeel is bijzonder goed. Zo nodigde de zoon van de voorzitter, die motordrijver is, bij de geboorte van zijn kind alle leden bij zich uit. Dit bezoek was zeer geslaagd, zodat een ander lid van het personeel dit voorbeeld volgde. „We gaan ook allemaal”, zei onze zegsman, „'t Heeft niet veel in, maar 't waarkt toch gezellig”. Naast dit gevoel van gezelligheid op zich zelf, was hij zich echter ook zeer goed bewust, dat een dergelijke gang van zaken ook gunstig is voor het verkrijgen van goed werk.

Men heeft dan ook niet de minste behoefte om het ledental uit te •

	Leden dorsvereniging allegeëng.			kol. 2 :
	aantal	%-age	%-age	kol. 3
	1	2	3	4
lid van een aankoopcoöp.	76	63.9	60,9	1.05
lid en goede klant a.c.	44	37.-	34.-	1.09
lid van een veeafzetcoöp.	25	21.-	18.3	1.15
lid van werkt. coöp.	14	11.8	11.1	1.06
leveren eieren a. d. coöp.	27	22.7	19.6	1.16
betrekken 1/3 of meer v. verbr. coöp.	27	22.7	22.1	1.03
lid v. e. boerenleenbank	78	65.5	61.7	1.06
niet lid, wel cliënt v. e. boerenleenbank	31	26.1	26.8	0.97
lid v. e. landb. org.	41	34.5	34.9	0.99
alleen landb. als beroep	83	69,7	63.-	1.11
meer ond. dan l.o.	45	37,8	38.3	0.99
bedrijven > 5 ha	51	42.9	43.8	0.98
bedrijven > 10 ha	16	13.4	18.7	0.72
geboren na 1909	23	19.3	20.3	0.95

TABEL 53

Leden van dorsverenigingen naar hun deelneming in andere organisaties en naar andere kenmerken, in absolute aantallen en in percentages van het totaal aantal leden van dorsverenigingen

Verklaring:

Kolom 1: absolute aantallen leden van dorsverenigingen die bepaalde kenmerken vertonen

Kolom 2: deze aantallen in percentages van het totaal aantal leden

Kolom 3: overeenkomstige percentages onder alle geënquêteerden in het gebied van de dorsverenigingen

Kolom 4: verhouding van de percentages onder de leden van dorsverenigingen tot de overeenkomstige percentages onder alle geënquêteerden (kol. 2/kol. 3)

breiden; de prettige samenwerking, de steeds gezellige vergaderingen en de belangstelling voor de gang van zaken zouden daardoor zeker verminderen. Aldus onze zegsman en wij zien, mede op basis van het voorgaande, geen aanleiding om het met zijn zienswijze oneens te zijn.

We voelden ons bij de beschrijving van de verschillende dorsverenigingen genoodzaakt om over de vereniging „Oosterwijk" wat verder uit te weiden, omdat hier weer zo duidelijk aan de dag treedt, dat ook in ons coöperatievezen het grootste niet altijd het beste is.

In Tabel 53 hebben wij voor de leden van een dorsvereniging tot uitdrukking gebracht de deelneming in andere coöperaties en in de standsorganisatie, als ook het voorkomen van andere kenmerken. Naast de absolute aantallen en de aantallen in percentages van het totaal aantal leden van dorsverenigingen is analoog aan de in Tabel 52 gevolgde methode, de verhouding tussen de gevonden percentages onder de leden en onder alle geënquêteerden aangegeven (kolom 4), echter met dien verstande dat alleen vergeleken werd met het totaal aantal geënquêteerden in de Westelijke helft van de gemeente, daar de dorsverenigingen alleen daar voorkomen.

Allereerst springt hierbij in het oog, dat de bedrijven groter dan 10 ha, die bij het gecombineerd gebruik van werktuigen relatief sterk overheersen, hier juist sterk in de minderheid zijn. De oorzaak hiervan ligt o.i. in het reeds eerder genoemde feit, dat vele grotere boeren in Zelhem over een eigen dorsmachine beschikken en dus automatisch als coöperator op dit gebied uitvallen. De andere cijfers wijzen vooral op het verschijnsel, dat de coöperativiteit van de leden van een dorsvereniging slechts weinig, zij het dan wel iets, boven het gemiddelde ligt. Ook het zeer geringe bezoek aan de vergadering mag hiervoor als een indicatie worden opgevat. Van een specifiek coöperatieve belangstelling is bij de leden dan ook slechts weinig sprake.

Duidelijk blijkt na deze beschouwing, dat, ondanks een ogenschijnlijk te verwachten overeenkomst tussen de samenwerking op het gebied van landbouwwerktuigen en op dat van het dorsen, er juist grote verschillen bestaan; dat wat bij het gecombineerd gebruik van werktuigen regel is, is bij de dorsverenigingen uitzondering en omgekeerd.

Wij menen uit deze vergelijking te mogen concluderen, dat in Zelhem vooral in kleine coöperaties, waarvan men bewust, d.w.z. met de samenwerking als doel, lid is en waarvan de leden elkaar kennen en als sociaal ongeveer gelijkwaardig beschouwen, de coöperatieve geest het duidelijkst leeft. Het laatste komt vooral tot uiting in het feit, dat dergelijke verenigingen ook een relatief zeer hoog percentage coöperatoren op ander gebied -onder hun leden hebben. Deze meer all-round coöperatoren worden vooral gevonden onder de grotere boeren.

Worden de coöperaties of onderlinge verenigingen te groot, dan gaat het idee van samenwerking steeds meer verloren, de onderlinge band der leden verslapt en de sociale schakeringen binnen de vereniging worden

groter, hoewel, zoals we nog zullen zien, toch de grotere boeren een belangrijke invloed in de leiding behouden.

De drang tot samenwerken komt vooral voort uit het gevoelde economische belang daarvan. Deze drang ontmoet een gunstig klimaat door de van ouds bekende vormen van samenwerking in de buurtschappen. Het is niet zo, dat de nieuwe vormen min of meer automatisch uit de oude voortkomen, maar wel, dat men er de moderne vormen gemakkelijker door accepteert. Is een vereniging eenmaal gevormd, dan is het echter zeer goed mogelijk, dat ook andere dan economische motieven een rol gaan spelen, die haar positie naar buiten, maar vooral naar binnen, versterken. De onderlinge dorsvereniging „Oosterwijk" is van een dergelijke ontwikkeling een sprekend voorbeeld.

Zoeven merkten we reeds op, dat tussen de bestuursleden van de onderscheidene landbouwwerktuigen- en dorsverenigingen de verschillen lang niet zo groot zijn als tussen hun gewone leden. Daar slechts de helft van de grondgebruikers werd geënquêteerd, is het door de kleine aantallen niet verantwoord om dezelfde uitvoerige tabellen van deze bestuurders samen te stellen als wij dat deden van de gewone leden. Daar echter de bedrijfsgrootte en de leeftijd van alle grondgebruikers ons bekend zijn, vermelden wij de hier volgende gegevens over de bestuursleden.

	werkt, coöp. (in abs. cijfers)	buurtveren. „De Heide" (in abs. cijfers)	dorsvereniging (in abs. cijfers)	tot. geënquêteerden (in percenten)
1 - 5 ha	3	3	3	53.8
5 - 10 ha	9	1	3	29.5
10 - 15 ha	3	1	5	9,6
15 - 20 ha			3	4.1 .. ,
20 - 30 ha	1			2.1
30 - 50 ha	2			0.9
Totaal	18	5	14	100.-

TABEL 54

Grootte van de bedrijven der bestuursleden

De commissarissen van de enige dorsvereniging die de coöperatieve rechtsvorm bezit, zijn echt allen kleine boeren; vier van de vijf beneden 5 ha, de vijfde daar iets boven.

Bij vergelijking van de leeftijden van de bestuursleden valt het op, dat die van de werktuigencoöperaties gemiddeld aanzienlijk jonger zijn dan die van de andere verenigingen. Bij de buurtvereniging en de dorsverenigingen zijn de bestuursleden t.o.v. het totaal aantal geënquêteerden wel iets aan de oude kant, maar van een vergaande veroudering van de besturen is zeker niet te spreken.

	werkt. coöp. (in abs. cijfers)	buurtver. (in abs. cijfers) „De Heide“	dorsveren. (in abs. cijfers)	totaal geënuë- teerden (in (percenten)
geboren 1919	2		1	3.-
1910t/m1919	4		2	17.3
1900t/m1909	8	1	3	29.7
1890t/m1899	1	2	3	26.3
1880t/m1889	2	2	3	14.1
vóór 1880			1	4.7
leeftijd onb.	1		1	4.9
Totaal	18	5	14	100.-

TABEL 55
Leeftijd der bestuursleden

Hier vertoont het beeld een vrij grote overeenkomst met de besturen van de zuivelfabriek en de aankoopcoöperatie. Bij de werktuigen-coöperaties schijnen de jongeren een grotere rol te spelen dan uit de gegevens aangaande de gewone leden blijkt. Door het kleine aantal is een zekere conclusie echter bezwaarlijk te geven.

De bestuursleden zijn weinig actief in andere leidende functies van het landbouwverenigingsleven. Onder de bestuursleden van de dorsverenigingen zijn één bestuurslid en één commissaris van de zuivelfabriek en een bestuurslid van de afdeling Zelhem van de C.B.T.B. Van de werktuigencoöperatie is één bestuurslid van de afdeling Zelhem van de G.M.V.L., terwijl een bestuurslid van de hardeland-coöperatie tevens bestuurslid is van de VEWO. Van de bestuursleden van de "buurtvereniging „De Heide" heeft niemand een andere functie in een standsorganisatie of een coöperatie. Evenmin als bij de reeds besproken verenigingen bevinden zich hier dus veel functies in één hand.

§ 4. DE ENQUÊTE-RESULTATEN

Bij de vraag aan niet-leden van een dorsvereniging of men het op prijs zou stellen van een dergelijke vereniging hd te worden, bleek ons, dat dit over het algemeen niet het geval is. Van de 286 geënuëteerden, waarvan op deze vraag een antwoord bekend is, maakten 257 of 89,9% gebruik van loondorsers, één was zelf loondorser. Over het werk was men allen tevreden, hoewel er "drie wel hd wilden worden van een vereniging, zij het dan zonder grote geestdrift. Vaak vindt men het een voordeel, dat men bij loondorsers veel minder sterk aan een beurt gebonden is dan bij verenigingen, terwijl de prijs niet hoger is. Verder werkten er 18 of 6% met een eigen machine, dit een enkele maal in combinatie met een buurman. Deze groep bestaat geheel uit boeren met meer dan 10 ha, hetgeen begrijpelijk is, als men denkt aan de hoge aanschafkosten, zelfs van een kleine machine, en aan de betrekkelijk korte tijd, dat er mee gedorst wordt. Zoals reeds werd opgemerkt, verklaart dit *ten dele* ook het lage percentage grote boeren, dat lid is van

een dorsvereniging. Zes bleken in het geheel niets te dorsen te hebben, terwijl er vier gebruik maakten van de machines van een buurman. Voor de niet-leden van een werktuigencombinatie hebben we de antwoorden op een soortgelijke vraag - waarbij in dit geval ook naar de opinie over het belang van werktuigencoöperaties voor de streek als geheel werd geïnformeerd - verwerkt in Tabel 56.

	Aantal antwoorden	percentage van het aantal geënquêteerde niet-leden (299)
1. geen oordeel	23	7.7
2. vóór werktuigencoöperaties	65	21.7
3. vóór samenwerking, doch uitdrukkelijk in klein verband	15	5.-
4. vóór samenwerking, doch tegen klein verband	1	0.3
5. tegen werktuigencoöperaties	45	15.1
6. geen behoefte aan, geen belang bij, niet zo hard voor enz.	59	19.7
7. vindt loonwerk en burenhulp voldoende	128	42.8
8. verwacht moeilijkheden en ruzie van samenwerking	6	2.-
9. bang voor moeilijkheden bij, wachten op beurt	17	5.7
10. verwacht slechte zorg voor het materiaal	15	5.-
11. vreest financiële bezwaren in het algemeen	4	1.3
12. acht samenwerking op zichzelf financieel ongunstig	4	1.3
13. acht werktuigencoöperaties vooral iets voor <i>grote</i> boeren	10	3.3
14. acht werktuigencoöperaties vooral iets voor <i>kleine</i> boeren	15	5.~
15. acht werktuigencoöperaties goed voor boeren <i>zonder</i> paard	1	0.3
16. acht werktuigencoöperaties goed voor boeren <i>met</i> paard	14	4.7

TABEL 56

Het standpunt van niet-leden t.a.v. werktuigencoöperaties {Volgens 299 geënquêteerden waarvan velen een tweevoudig antwoord gaven}

Het onderscheid tussen het algemeen en het persoonlijk belang kwam bij de beantwoording onvoldoende tot uiting, zodat het in de tabel niet duidelijk kon worden weergegeven.

De veel grotere afwisseling in de antwoorden wijst er als zodanig al op, dat de samenwerking op het gebied van landbouwwerktuigen een onderwerp is, waarover men veel meer nadenkt dan over de dorsverenigingen; zij zijn nog niet als iets vanzelfsprekends aanvaard. 65 of 21,7% van de niet-gezamenlijke gebruikers van werktuigen, die zich uitlieten over de wenselijkheid van werktuigencoöperaties, waren

er voor; 42 zonder en 23 met een toevoeging of een voorbehoud. Van deze 23 vonden er 8 loonwerkers en burenhulp overigens wel voldoende en 7 vonden deze coöperaties vooral iets voor de kleine boeren. Hier-tegenover stonden er 2, die ze integendeel juist voor grote boeren geschikt achtten en 2, die het bezit van een paard noodzakelijk vonden om er aan mee te doen.

In totaal waren er 15, die werktuigencoöperaties geschikt vonden voor kleine boeren, 10 die juist grote bedrijven het meest geschikt achtten om er aan mee te doen. Veertien vonden het bezit van een paard tenminste gewenst, terwijl één de coöperatie juist voor boeren zonder paard zeer geschikt achtte. Onder geen van deze geënquêteerden bevonden er zich echter, die uitgesproken tegenstanders van samenwerking waren. Andere boeren hadden er echter bezwaren tegen, terwijl dertien coöpereren op dit gebied om de een of andere reden niet nodig vonden.

Naast de 65 voorstanders zijn er ook nog vijftien, die samenwerking weliswaar gewenst vonden, maar die uitdrukkelijke een kleine groep van samenwerkenden verlangden. Hier tegenover staat slechts één, die juist een groter verband wenste. Volgens hem zou dit minder moeilijkheden veroorzaken.

Uitgesproken tegenstanders waren er 45 of 15,1 %; 59 of 19,7% gaven als antwoord: „Geen behoefte aan“, „geen belang bij“ of iets van die aard, terwijl 128 of 42,8 % loonwerkers en burenhulp voldoende achtte.

Naast deze antwoorden zijn er nog enkele, die, alleen of met andere gecombineerd, verschillende, van coöperaties verwachte, nadelen tot uiting brengen. Zes verwachten ruzie en moeilijkheden in het algemeen, zeventien in het bijzonder over de regeling van de volgorde bij het werk, vijftien over de slechte zorg voor het materiaal, vier verwachten financiële moeilijkheden voor de coöperaties en vier, bij aansluiting, voor zichzelf.

Wat opvalt is, dat bij de groepen, die geen behoefte voelen aan een werktuigencoöperatie of die loonwerkers en burenhulp voldoende vinden, er maar drie, respectievelijk achttien geënquêteerden zich uitdrukkelijk er tegen verklaarden. Van de laatste groep waren er bovendien dertien uitdrukkelijke voorstanders. Onze indruk was, dat de meeste anderen van deze twee groepen er geen behoefte aan gevoelen, maar ook niet tot de overtuigde tegenstanders behoren. De tegen-gestelde gezichtspunten ten aanzien van de geschiktheid voor grote en kleine bedrijven en voor bedrijven met en zonder paard zijn beide tot op zekere hoogte gerechtvaardigd. Als men de nadruk legt op de geschiktheid van grote bedrijven en bedrijven met een paard doelt men op de feitelijke toestand, bij het tegengestelde standpunt op de toestand zoals die behoorde te zijn, als de bedoeling van deze coöperaties ook geheel in praktijk was gebracht. Zoals we in het voorgaande reeds zagen, blijkt dit echter niet het geval te zijn. De werktuigencoöperaties waren bij de opzet sterk gericht op bedrijven met eigen trekkracht,

dus op de grotere, en zijn dat overwegend gebleven. Toch is er de laatste tijd een verandering in de goede richting te bespeuren. De werktuigencoöperatie „Halle” heeft serieuze plannen om een tractor aan te kopen, terwijl VEWO een mestverspreider voor mechanische trekkracht bezit. De bedoeling is, dat kleine boeren, d.w.z. zij met één of geen paard, van dit werktuig, d.m.v. loonwerkers gebruik maken, hetgeen, zoals ons bij informatie bleek, ook inderdaad gebeurt. Hier blijkt, dat de werktuigencoöperaties hun uiteindelijke vorm ook nog niet gevonden hebben. Ze worden nog verbeterd - volgens de wensen van bepaalde leden - door aankoop van nieuwe machines, die, in dit geval tenminste, geschikt zijn voor een groep, die er tot nu toe weinig aan heeft gehad, maar die ze zo zeer behoeft. Als laatste punt bij de bespreking van werktuigencoöperaties en dorsverenigingen willen we hier een overzicht geven van de mate van tevredenheid van hun leden.

Van de 119 leden van een dorsvereniging waren er 76 (d.i. 64%) tevreden, van 33 werd geen oordeel of antwoord verkregen. Van de resterende 10 waren er nog 5, die over het algemeen wel tevreden waren, doch in bepaalde opzichten bezwaren koesterden. Drie van hen vonden de prijs, in vergelijking tot de loondorsers, nogal hoog; één noemde een financiële onregelmatigheid bij de administratie en de laatste voelde als bezwaar dat hij als protestant niets te zeggen had in de katholieke vereniging waarvan hij lid was. De vijf leden tenslotte met ernstiger bezwaren klaagden in de eerste plaats over de zorg voor het materiaal of de te geringe ijver van het personeel. Eén maakte bezwaar tegen het feit dat de voorzitter van zijn vereniging f50.- per jaar verdiende, wat door hem werd uitgelegd als een bewijs van een te geringe geestdrift..

Onder de tevredenen waren er nog enkelen die nog een reden hiervoor opgaven. Men zag in de vereniging een prijsregulator voor de loondorsers, sommigen vonden het tarief lager, één was in het bijzonder dankbaar voor de aanwijzing van de volgorde, die hij bij de vereniging eerlijker vond toegaan dan bij de loondorser.

Ook bij de werktuigenvereniging is de tevredenheid groot. Van de 43 leden zijn 34 (d.i. 79%) tevreden, van 7 is geen antwoord of oordeel bekend, terwijl twee bezwaren hebben. Eén van deze klaagt over het ontbreken van een tijdige aanwijzing van de volgorde en de ander vindt dat door de geringe omvang van de vereniging deze onvoldoende functioneert.

Bij de tevredenen zijn ook wel enkele klachten; zo vindt er-één zijn coöperatie te groot en een ander vindt de omgang met het materiaal te ruw. Eén lid wil nog meer machines aanschaffen, terwijl ook de wens naar voren kwam een tractor aan te schaffen, speciaal ten gunne van de kleine boeren. Verschillende, in het verband van deze vraag genoemde oordelen over de werktuigencoöperaties, kwamen er allen op neer, dat het door de coöperaties mogelijk was geworden werk-

tuigen te gebruiken, die anders niet rendabel zijn, soms door de korte tijd, dat ze gebruikt worden, maar meestal door een te geringe bedrijfs-grootte. De leden van een buurtvereniging waren overwegend ook tevreden, maar sterker dan bij de vorige categorie kwam hier de wens tot uiting het machinepark van de vereniging uit te breiden. Zoals we zagen is dat, in vergelijking tot de coöperatie, inderdaad klein. Van de 23 leden waren er 21 tevreden, waarvan zeven nog voor uitbreiding voelden. Toch zien sommigen wel bezwaren, zelfs diegenen, die voor uitbreiding zijn. Eén hiervan wijst o.a. op de moeilijkheden bij het onderhoud en de vaststelling van de beurt. Niettegenstaande dat ziet hij als ideaal een tractor, waardoor de kleine boeren beter bediend kunnen worden. De overige voor- en nadelen van de buurtvereniging zijn dezelfde als die, genoemd bij de coöperaties. Als typerend voor de geest van een gedeelte van de leden willen we echter niet nalaten de volgende twee genoemde voordelen van deze vorm van samenwerking te vermelden. Een lid - overigens tegen de coöperatie - zag als groot voordeel van de verenigingen, dat ook de smid er aan verdiende. Een ander vond uitbreiding nuttig, maar vooral als zijn zoon er een baantje door zou kunnen krijgen.

De boeren, die gezamenlijk, zonder verenigingsverband, werken, lieten zich slechts sporadisch over hun tevredenheid uit. Er blijkt echter nergens, dat men niet tevreden is, zodat, mede naar aanleiding van de antwoorden, de indruk werd verkregen, dat men tevredenheid hier als iets vanzelfsprekends beschouwde. Er is hier echter ook weinig aanleiding tot ontevredenheid. Uit de aard der zaak werkt men slechts samen met mensen, waarmee men goed overweg kan, terwijl over alles steeds persoonlijk overleg mogelijk is.

Wel werd door deze groep vaak ingegaan op het wel of niet gewenst zijn van samenwerking in groter verband. Opvallend hierbij is, dat de geënquêteerden in het Oostelijk deel van de gemeente, dus in de buurt van de drie algemene werktuigencoöperaties (VeWo., „Halle" en „De Meuhoek"), over het geheel genomen veel sterker geporteerd zijn voor een groter verband dan de individueel samenwerkenden in het Westelijk deel. Resp. 16 van de 28 en 2 van de 15 zijn in beide delen van de gemeente voor samenwerking in groter verband. Van de twee laatstgenoemden is er één nog slechts dan voor groter verband als het gaat om kleine boeren. Het komt ons voor, dat in deze cijfers een aanwijzing moet worden gezien voor het goede werk van de bestaande coöperaties, die daardoor ook grote boeren, die aan individuele samenwerking genoeg dachten te hebben, van hun nut konden overtuigen. In totaal waren 13 geënquêteerden tegen een groter verband één had geen oordeel, één zei alleen, tevreden te zijn, terwijl van tien geen antwoord bekend is.

Alvorens dit hoofdstuk te beëindigen, willen we nog in het kort onze, daarin bereikte conclusies weergeven:

1. Ondanks een ogenschijnlijk te verwachten overeenkomst tussen werktuigen- en dorsverenigingen, blijken er in Zelhem toch zeer grote verschillen te gestaan.
2. Er bestaat geen reden de bloei van de coöperatie op vele van onze zandgronden te zien als een direct gevolg van de van oudsher daar aanwezige groepsbindingen. Wel was hierdoor een gunstig klimaat aanwezig, wanneer men, de economische wenselijkheid van de moderne vormen van samenwerking inziende, tot coöpereren overging.
3. De uitkomsten van het onderzoek naar de werktuigencombinaties wijzen er op, dat de coöperatie in Zelhem vooral wordt gedragen door een groep van relatief grote boeren, met een hoger sociaal prestige,
4. Onder de concrete bezwaren, zowel bij de werktuigencoöperaties als bij de dorsverenigingen, traden die tegen een slecht onderhoud van, en een ruwe omgang met het materiaal en de moeilijkheden bij de vaststelling van de beurt op de voorgrond. Deze uitlatingen zijn overwegend van niet-leden, doch werden ook bij enkele leden vernomen.

HOOFDSTUK IX

DE TOPCOÖPERATIES

De laatste vraag van onze enquête betrof de topcoöperaties. Een oordeel werd gevraagd over hun verhouding tot de verschillende plaatselijke coöperaties en over de invloed, die de gewone leden, via de plaatselijke coöperaties, er op kunnen uitoefenen. De indruk werd verkregen, dat de topcoöperaties in de gedachtengang van de Zelhemse boerenstand een zeer geringe plaats innemen. Er was zelfs een geënquêteerde, die er nog nooit van gehoord had, ook niet toen de enquêteur er enkele met name noemde. Het verwonderde ons dan ook niet, dat bij de uitwerking van de enquête bleek, dat van de 468 geënquêteerden er 244 geen oordeel konden geven, terwijl er bovendien van 147 geen antwoord bekend is. Tot onze spijt was het niet met zekerheid uit te maken in hoeverre het in het laatste geval om personen gaat, die geen oordeel konden geven, maar uit onze ervaringen bij het enquête-werk mag wel worden opgemaakt, dat het hier zeer waarschijnlijk grotendeels zulke gevallen betreft.

Van de 244, waarvan vermeld is, dat zij geen oordeel konden geven zijn er nog 55, die hun houding nader toelichtten. Deze gaven vrijwel steeds als reden op, dat men er als gewone boer veel te weinig van af weet om een oordeel te geven. Eén vond, dat de concentratie wel nodig zou zijn, maar wist verder ook niets te zeggen. Uitlatingen als „Hier hebben gewone boeren geen verstand van” en „Dit gaat boven mijn pet”, kwamen ook nogal eens voor. Uit al deze antwoorden blijkt duidelijk, dat de topcoöperaties in Zelhem weinig in de belangstelling staan, dat men er weinig of niets van weet en dat men niet in staat is er een behoorlijk oordeel over te vormen. Sommigen blijken dit echter geen bezwaar te vinden. Vermoedelijk is er tussen degenen zonder oordeel en de 49 geënquêteerden die wel tevreden waren, weinig verschil. Want bij deze 49 is van een enigszins gefundeerd oordeel meestal geen sprake. Alleen is hier het bewuste aanvaarden van de onmogelijkheid tot een goede beoordeling nog sterker; vaak blijkt men, ondanks het feit, dat men er weinig of niets van af weet, toch tevreden over de topcoöperaties. Het gaat hier om antwoorden als „Wel goed zo, maar ik weet er niet veel van”, „C.B. koopt goedkoper in en hun controle is goed”, „We kunnen toch niet allemaal baas zijn”, „We kunnen ze gerust vertrouwen”, „Op C.B. is voldoende

controle, o.a. door Grashuis", „Men moet vertrouwen hebben", „Voor zover dat mogelijk is wordt contact onderhouden. Meer contact is niet mogelijk", „Daar weet ik verder weinig van af. Men hoort er niet van op de vergaderingen en dat hoeft ook niet".

Ook bij de geënquêteerden zonder oordeel werd Dr Grashuis ^x een keer genoemd; „Daarover kunnen wij niet oordelen. Moet Dr Grashuis maar uitmaken." Ook hier blijkt een zekere neiging om de verantwoordelijkheid af te schuiven op vertrouwde leiders, die ook duidelijk tot uiting komt in antwoorden als: „Boer moet eigenlijk voldoende gekend zijn in de gang van zaken bij de coöperaties; dit is echter bij de topcoöperaties niet meer mogelijk. Ik heb er echter vrede mee als de leiding in handen is van personen met uitstekende capaciteiten" en „Mits de leiding goed is, heb ik geen bezwaren tegen de topcoöperaties". Hoe men uitmaakt of de leiding goed is, wordt niet uiteengezet, maar dit schijnt vooral een kwestie te zijn van een min of meer onberedeneerd gevoel, van vertrouwen in personen en instellingen, want het aantal tevreden, zij het niet altijd helemaal zonder voorbehoud, bedraagt 49, terwijl er van de 468 geënquêteerden maar 26 zijn met bezwaren van meer overwegende aard. Deze bezwaren richten zich vooral op het bureaucratische karakter van de topcoöperaties en op de weinige invloed, die daarop door de plaatselijke coöperaties kan worden uitgeoefend. Het laatste wordt weliswaar ook vaak geweten aan de onkunde van de plaatselijke besturen en leden, maar men heeft daar, in tegenstelling tot de vorige groep, geen vrede mee. Ook zijn er enkele antwoorden, die een zekere typering vormen van de gedachtengang van iemand, die van iets meer feiten op de hoogte is. Deze antwoorden zijn van leden, tevens goede afnemers van de aankoopcoöperatie, die zich ook in de leiding van deze of andere landbouwororganisaties bevinden: „De feestavond van het C.B. is te duur geweest; schandalig. Er zit weinig fatsoen in bestuursleden, die zoiets doen, als er van tevoren geen overleg met de leden is gepleegd. Ze stoten deze zo voor het hoofd. De bestuursleden, die het feest georganiseerd hebben moesten er eigenlijk uit. Zo'n geval moest gepubliceerd worden! De leden hebben veel te weinig invloed op de topcoöperatie." Uit zo'n antwoord spreekt wel een diepe verontwaardiging. Minder fel, maar toch eveneens neerkomend op het bezwaar van goedgeefsheid, ten koste van de leden, is het volgende: „De plaatselijke coöperaties hebben niet genoeg bekwame en deskundige bestuursleden. Het is onjuist, dat de bezoekers van het C.B., de HAKA, e.d. uitgebreide diners worden aangeboden. Dit is een dergelijk cadeaustelsel, als men bij het particuliere bedrijf juist afkeurt en het moet uit de winst betaald worden."

¹ Dr Grashuis, die vroeger dierenarts was in Zelhem en die zich daar een vrijwel onbeperkt vertrouwen van de boeren wist te verwerven, speelt momenteel een zeer belangrijke rol bij de C.L.O.-controle.

Van hen, die de invloed van de leden te gering vinden (door 21 is dat uitdrukkelijk genoemd) zijn er ook enkele, die middelen tot verbetering aangeven. Een antwoord luidde: „De plaatselijke coöperaties worden te veel van bovenaf geleid. Gewone leden kunnen geen voldoende invloed uitoefenen, wat wel nodig is. De oorzaak hiervan is, dat het voor velen te ingewikkeld is en dat men er te weinig van af weet. Te verbeteren door betere en volledige inlichtingen aan de gewone leden. Topcoöperaties moeten hun plannen aan de plaatselijke coöperaties en die moeten ze weer aan de ledenvergadering voorleggen, voordat er beslissingen genomen worden. De leden moeten niet voor voldongen feiten worden geplaatst". Ook deze zegsman is bestuurslid van een landbouworganisatie. Anderen, zij het met minder gedetailleerde verbeteringsplannen, wijzen ook op het nut van een betere voorlichting. Eén wijst op de wenselijkheid om het krantje van de zuivelfabriek, dat door vrijwel iedereen gelezen wordt, daarvoor te gebruiken, een ander wijst er op, dat de zaken aangaande de topcoöperaties op de vergaderingen van de aangesloten plaatselijke coöperaties, met uitleg, zouden moeten worden bekend gemaakt en weer een ander wijst op de rol, die landbouwonderwijs en -voorzichting hier zouden kunnen spelen. De meesten zien de beperkte zeggenschap van de leden echter als iets onvermijdelijks, voortkomend uit de grote feitelijke macht van de leiding der topcoöperaties en de ingewikkeldheid van de materie. Een ondervraagde, een goede klant van de aankoopcoöperatie, merkt het volgende hierover op: „De bureaucratie is te groot *opgezet*; de boeren moeten het uiteindelijk betalen. We hebben in het C.B. niets te vertellen. De mensen hebben daar ongeveer vrij mandaat. Als alles goedgevonden wordt, dan wordt men op het laatst aardig vrij. De leden kunnen de feiten niet beoordelen, dat kan zelfs geen coöperatie-directeur van hier. Hoeveel mensen zijn er niet, die doel en werkwijze van de plaatselijke coöperatie niet eens kennen?" Ook anderen, hoewel minder beredeneerd, kwamen met uitlatingen in deze geest.

Twee van de geënquêteerden, hoewel zij ook de macht van de topcoöperaties te groot vonden, merkten op, dat de invloed van de gewone leden in georganiseerd verband, wel tot uiting zou komen. In het licht van het voorgaande lijkt dit echter wel erg formeel gezien. Natuurlijk zou hieraan door voorlichting en grotere bekendheid veel verbeterd kunnen worden, maar het valt nog te bezien of dit de grote groepen leden, die voor de plaatselijke coöperatie al niet zoveel belangstelling hebben, voldoende zou activeren. Men zal in ieder geval eerst de belangstelling voor de plaatselijke coöperaties moeten vergroten, want slechts via deze zal de invloed van de individuele boeren tot de toporganisaties kunnen doordringen.

Dit blijkt ook wel uit het feit, dat de enkele vrij uitvoerige antwoorden overwegend afkomstig zijn van leidende figuren uit het landbouwverenigingsleven of van leden, tevens goede afnemers, van de aan-

koopcoöperatie, dus van mensen, die nog het meest met de problemen der toporganisaties in aanraking komen.

We menen te mogen eindigen met op te merken, dat, in het geval van de topcoöperaties, het gaat om Hchamen, die zo ver van de Zelhense bevolking afstaan, dat men zich hun betekenis in het algemeen niet bewust bleek te zijn.

COÖPERATIE IN HET ALGEMEEN

Aan het eind van de toch al uitvoerige vragenlijst werden nog enige vragen gesteld die niet op afzonderlijke coöperaties betrekking hadden, doch bedoeld waren de houding ten opzichte van coöperatie in het algemeen te peilen. Zo werd de geënquêteerden gevraagd in welke mate de coöperatie het economisch leven moest trachten te beheersen: wilde men op alle terreinen 100% coöperatie dan wel op een of enkele; wilde men op alle terreinen dan wel op een of enkele de coöperatie zien verdwijnen; en waarom men dat dan wel wenste. Ook werd gevraagd naar het oordeel over organisatie en werkwijze en naar de geschiktheid van de bestuursleden van coöperaties over het algemeen genomen.

Met deze vragen hadden wij echter te hoog gegrepen. Wie enigermate aan abstract denken is gewend, kan in al die verschillende vormen van coöperatie wel het gemeenschappelijke vinden, maar de Zelhemse boer heeft, wanneer hij over *de* coöperatie praat, de aankoopcoöperatie voor ogen. Hij denkt dus aan de coöperatie die in zijn bestaan de belangrijkste en meest omstreden plaats inneemt en komt moeilijk tot een meer algemeen begrip coöperatie. In het feit echter dat de antwoorden op de algemeen bedoelde vragen zozeer betrekking hadden op de aankoopcoöperatie mag men zeer zeker een bevestiging zien van de vanzelfsprekendheid en de probleemloze aanwezigheid van boerenleenbank en zuivelfabriek, terwijl de coöperatieve vee-afzet en andere vormen van coöperaties nog te weinig opgang hebben gemaakt om geassocieerd te worden met coöperatie in het algemeen.

Keren wij thans tot de antwoorden, waarvan wij in dit hoofdstuk enige zullen aanhalen. Zij zijn rijk geschakeerd, maar schaars zijn die waarin aan de een of andere coöperatie een monopolie-positie wordt toegedacht. Toch mag men aannemen, dat er aan een particuliere zuivelfabriek naast de coöperatieve geen behoefte bestaat: nog niet 1 % van de geënquêteerden spreekt de wens daarnaar uit. Welzijn er ook maar weinigen die antwoorden dat op het gebied van de zuivel de coöperatie het economisch leven volledig mag beheersen, maar de bestaande toestand geniet stellig de algemene instemming. Hetzelfde is het geval met de boerenleenbank.

Anders staan de zaken met de aankoopcoöperatie. Er zijn maar zeer

weinig felle voorstanders van coöperatie in Zelhem en schaars zijn ook de grote tegenstanders. Wie al overhelt naar de ene of naar de andere zijde, is nog bevreesd voor een volledige beheersing door coöperatie of particuliere handel. Zoals te verwachten komen de tegenstanders van coöperatie vooral voor onder de boeren die wij in Ac-groep I plaatsten, de voorstanders in groep VI. Maar in alle groepen die wij in verband met de relatie tot de aankoopcoöperatie onderscheidde is minstens de helft van de geënquêteerden voor een half-om-half verdeling van het economisch leven tussen coöperatie en middenstand zonder zich als voorstander van een van beide richtingen uit te spreken. Ook onder diegenen echter die zich wel als voorstander van coöperatie of particuliere handel uitspreken zijn er nog velen die een gelijke verdeling het verkieslijkst achten. Het percentage geënquêteerden dat een duidelijke overheersing van óf coöperatie óf particuliere handel wenst is het grootst in de groepen I en VI, maar overschrijdt ook daar niet of nauwelijks de 15 %. In groep I zou 11 % de coöperatie graag zien verdwijnen, in groep VI spreekt maar 10% zich uit voor een coöperatieve alleenheerschappij. Van alle geënquêteerden wensen 360, d.i. bijna 80%, coöperatie en middenstand naast elkaar te zien voortbestaan; nog geen 8% zou graag één van beide geheel willen verdwijnen.

Menig lezer zal zich verbazen over de gematigdheid en verdraagzaamheid, die zich ook uit in de wens dat de coöperatie zich niet moet begeven op het terrein van de verkoop van werktuigen, brood, manufacturen, schoeisel, huishoudelijke waren, etc. Maar de Zelhemse boer heeft er zijn redenen voor. Enerzijds is hij sterk doordrongen van het „wrijving moet er wezen”. In de concurrentiestrijd tussen coöperatie en particuliere handel ziet hij een garantie voor de laagste prijs, voelt hij zich de lachende derde. Ook al betreft hij vari de handel, de invloed van de coöperatie doet zich gelden in lage prijzen en goede waar. Ook al betreft hij van de coöperatie, de aanwezigheid van de handel garandeert hem de blijvende inspanning van de coöperatie voor lage prijzen en goede kwaliteit.

Anderzijds speelt het sociale motief „de middenstand moet ook leven” een grote rol. Waar, gelijk in Zelhem, de samenleving voornamelijk is opgebouwd uit kleine boeren en middenstanders en beide groepen door banden van vriendschap en verwantschap nauw met elkaar zijn verbonden, wordt dit meeleven van de boer met de kleine bakker, winkelier en smid in hun strijd tegen de alles opslokkende coöperatie geheel begrijpelijk. Bovendien is coöperatie niet of niet meer een doel op zich zelf. Toen wantoestanden op het gebied van de handel het bestaan van de boer bedreigden, sloot men zich aaneen en werd men gegrepen door de idee van coöperatie. Thans echter zal men niet aan coöperatie beginnen, wanneer dat niet strikt noodzakelijk is; waar voldoende middenstand is, vindt men coöperatie als prijsregulator overbodig.

Terwijl volgens velen een te grote uitbreiding van de coöperatie tot

verslapping zal leiden, bespeuren we bij de echte voorstanders niets van dergelijke angsten. Ook wanneer de particuliere handel zou zijn uitgeschakeld, zou de coöperatie de voordeligste distributie betekenen. Eén merkt op dat men voor werkloosheid onder de particuliere handelaren niet bevreesd behoeft te zijn, omdat zij stellig tewerkgesteld kunnen worden bij de zich uitbreidende coöperaties. Voor zover men toch nog enige middenstand wil laten bestaan is dit niet uit vrees voor verslapping of stijging van de prijzen, maar omdat>. toch ook de middenstand moet leven.

De felle tegenstanders van coöperatie treffen we vooral onder de geënquêteerde middenstanders aan. Zij achten coöperatie volkomen overbodig en menen dat de middenstand zo sterk concurreert dat de coöperatie er niet aan te pas behoeft te komen. De gematigder tegenstanders, waaronder we ook nog wel middenstanders aantreffen, kunnen zich geen samenleving zonder middenstand denken, menen dat de coöperatie te ver gaat, maar zien anderzijds in de coöperatie een prijsregulator en waarborg voor goede kwaliteit.

Wij laten nu een aantal uitlatingen volgen, te beginnen met de tegenstanders:

- heeft liever dat de middenstand het te zeggen heeft
- niet zo'n groot voorstander, de coöperatie trekt te veel aan zich
- coöperatie heeft geen nut; middenstand concurreert onderling genoeg
- coöperatie daar waar excessen heersen; middenstand nodig voor het opvangen van het bevolkingsoverschot op het platteland
- alle mensen moeten leven; zonder middenstand is geen goede samenleving mogelijk; coöperatie moet zorgen dat middenstand redelijk blijft
- coöperatie maakt alles kapot, vele streefzame kleine mensen worden uitgeschakeld. Al die controle is helemaal fout
- zou alleen om het voordeel naar de coöperatie gaan of als ik iets elders niet zou kunnen krijgen
- coöperatie wel iets voordeliger; was zij dichterbij, dan daarheen, maar coöperatie moet zich niet met broodbakkerij, winkel en werktuigenverkoop bemoeien
- coöperatie niet nodig, kost geld, betekent risico en waarom je daar aan gewaagd, want middenstand concurreert onderling voldoende
- er mag wel van beide zijn, maar als coöperatie er niet was, was het ook goed
- niet tegen coöperatie, maar liever een sterke vrije handel; er moet een goede middenstand zijn
- coöperatie niet langer van de boeren, maar van de Heren
- beide naast elkaar, maar voorkeur voor handel; coöperatie meer voor grote boeren
- coöperatie is machtsstreven; als ze baas zijn, doen ze met de prijs wat ze willen en mikken ze de middenstand er uit -

- nogal anti: het kan misschien wel goed wezen dat er coöperatie is, maar als alles coöperatie is ben je je vrijheid kwijt
- principieel anti: 100% coöperatie leidt tot communisme, je verliest je vrijheid en ambtenaren werken niet zo goed als vrije handelaren
- coöperatie kan best verdwijnen; de vrije handel moet leven en het inschrijfgeld voor de coöperatie is te hoog
- coöperatie moet er wel wezen, maar heb zelf slechte ervaring er mee
- coöperatie heeft geen verbetering gebracht

En nu een aantal voorstanders:

- coöperatie kan grote rol spelen om kleine boer bestaansrecht te verschaffen. Middenstand meer voor de grote boeren; middenstand ook geen vrij bedrijf meer, sluit zich ook aan
- als alles coöperatie is, is er geen gepingel meer en gaat alles eerlijker
- voelt wel voor uitbreiding van coöperatie, maar bij uitbreiding van werktuigenverkoop ook een smid in dienst nemen
- liever coöperatie dan particuliere handel. Zou wel 100 % willen proberen, maar ja, de middenstand moet er ook wel wezen, al ben ik er tegen en de smid kun je ook niet gemakkelijk passeren
- 100% coöperatie zou niet gek wezen, maar middenstand moet ook leven en een beetje concurrentie kan geen kwaad
- voorstander, maar door concurrentie met de handel moet het onderste uit de kan worden gehaald
- coöperatie nodig tegen geknoei en uitzuigerij; door ontbreken van eigenbelang werkt coöp. echter niet zo goed, en bij alleenheerschappij bestaat gevaar van inslapen
- voorstander van zo ver mogelijk doorgevoerde coöperatie, maar een beetje concurrentie moet er wezen
- coöperatie moet de handel er onder zien te krijgen
- coöperatie moet zich nog maar een beetje uitbreiden hier in de streek
- sterk voor coöp., maar geen 100%, want wie de macht heeft doet verkeerdt
- voorstander, want boerenorganisatie die ook bij 100% coöp. eerlijk zal blijven; gunt toch de middenstand een bestaan
- voorstander, maar coöp. en handel moeten elkaar stimuleren

Gevraagd naar hun oordeel over organisatie en werkwijze van coöperaties en de geschiktheid van de bestuursleden, bleven de meeste geënquêteerden een antwoord schuldig of verklaarden zich tevreden en wanneer er opmerkingen werden gemaakt, hadden deze meestal weer betrekking op de aankoopcoöperatie. Over organisatie en werkwijze hadden 97 geënquêteerden kritiek, d.w.z. 23 % van de leden van een aankoopcoöperatie en 17% van de niet-leden. Meer dan de helft klaagde over de geringe invloed van de leden en over de hun te geringe activiteit. Een tiental klaagt over de sleur in de vereniging en over het feit

dat de leden zoveel vertrouwen in bestuur en leiding hebben en alles maar slikken. Voorts vernamen we nogal eens dat de leden de zaken te weinig zouden kunnen overzien en dat de directeuren en zaakvoerders een te machtige positie innamen. Maar, zeiden sommigen, op kritieke momenten komen de leden wel degelijk in actie.

Over de geschiktheid van de bestuursleden maakten 84 geënquêteerden een opmerking, d.w.z. 18 % van de leden van een aankoopcoöperatie en eveneens 18 % van de niet-leden van een aankoopcoöperatie. Een dertigtal is van mening dat er te weinig Ideine boeren in de besturen zitting hebben en sommigen maken opmerkingen over een te grote macht van de grote boeren. Een kleine twintig merken op dat er wel anderen te vinden waren die ook geschikt zouden zijn. De overige opmerkingen hadden betrekking op het geringe aantal jongeren onder de bestuursleden, over nepotisme en vriendjespolitiek, en over een te geringe kennis van zaken bij de bestuursleden.

Hoewel deze antwoorden op zichzelf interessant waren en belangrijke aanwijzingen over de huidige toestand inhouden, konden wij toch geen duidelijke correlaties vinden tussen deze algemene kritiek en andere verschijnselen. Uit de gemaakte opmerkingen mag men echter afleiden dat bij een aantal boeren - en uit coöperatief oogpunt gezien zeker niet de slechtsten - de vrees leeft, dat de huidige coöperatie als beweging wordt bedreigd door sleur en verstarring. Wij komen hierop in de nabeschuiving terug.

SAMENVATTING EN NABESCHOUWING

Wie het voorgaande verslag van ons onderzoek in de gemeente Zelhem heeft gelezen zal tot de conclusie zijn gekomen dat de voorstelling die men zo vaak van coöperatie heeft als een beweging waar de leden zich vol overtuiging en enthousiasme achter scharen, slechts in beperkte mate van toepassing is op Zelhem anno 1951. Ongetwijfeld vertoonden in hun eerste ontwikkeling vele coöperaties het beeld van een „beweging” in de sociologische zin des woords. Een - sociale - beweging kan men definiëren als „een gezamenlijke actie of agitatie, met een zekere mate van continuïteit, van een groep, die, meer of minder sterk georganiseerd, wordt verenigd door een min of meer duidelijk doel, een bepaald programma volgt en is gericht op een verandering van het patroon en de instellingen van een bestaande samenleving.”^x In het begin van haar ontwikkeling voldeed de coöperatie ongetwijfeld aan deze definitie. Er was inderdaad sprake van een gezamenlijke actie, waaraan men bewust deelnam en men had het duidelijke doel om verandering te brengen in het systeem van bewerking en distributie van agrarische producten en bedrijfsbehoeften, zoals dat tot dat ogenblik bestond. Verandering teweegbrengen door gezamenlijke actie was wat de eerste coöperatoren voor ogen stond. Is deze omschrijving thans echter nog van toepassing op het wezen en het doen en laten van vele coöperaties? Wanneer wij nog eens onze bevindingen ten aanzien van de coöperatieve zuivelfabriek en de boerenleenbank overzien, kan men dit moeilijk volhouden.

In Zelhem hebben de coöperatieve zuivelfabrieken het rijk alleen. 90% van de geënquêteerden is lid van de fabriek in Zelhem, de rest is aangesloten bij een fabriek in een aangrenzende gemeente of heeft geen melkvee. Een Zelhemse boer beschouwt de coöperatieve zuivelfabriek als een vanzelfsprekend iets, als een ding dat bij zijn bestaan behoort. Maar betekent dit ook dat de fabriek een belangrijke plaats inneemt in zijn bewustzijn, dat hij zich in gedachten er mee bezig houdt, dat hij er voor voelt, dat hij er trots op is, dat hij er zich van bewust is dat deze fabriek is: product van gezamenlijke activiteit van hem en zijn collega's? Integendeel! De belangstelling voor de gang

¹ Fairchild, Dictionary of sociology, p. 286.

van zaken is uitermate gering. Van de ruim 1.000 leden bezoeken in de regel niet meer dan 60 de vergaderingen. De bezoekers zijn veelal de ouderen, die in feite als bedrijfshoofd al door hun zoons zijn opgevolgd, die daardoor weinig te doen hebben, maar die het lidmaatschap van de fabriek nog op hun naam hebben staan. De gulden presentiegeld en de gratis consumptie schijnen voor deze groep een welkome attractie te vormen.

Kritiek op de zuivelfabriek is er weinig, maar positief medeleven evenmin; men gelooft het wel. Sommigen hebben enige kritiek op de melkprijzen, die maar in betrekkelijke mate een kritiek is op de zuivelfabriek als zodanig; enkelen hebben enige kritiek op het bestuur. Anderen vinden de invloed van de kleine boeren op de gang van zaken te gering, maar in het algemeen maakt men zich om de zuivelfabriek niet druk en aanvaardt men deze als iets dat er is en altijd zal zijn.

Met de boerenleenbanken in en om Zelhem is het al niet anders gesteld. De positie van de boerenleenbank in de Zelhemse dorpsgemeenschap is weinig minder omstreden dan die van de zuivelfabriek. Vrijwel alle boeren maken op de een of andere wijze van de bank gebruik en hoewel Zelhem niet ver van Doetinchem, waar verschillende particuliere banken zijn gevestigd, is gelegen, bleek dat vrijwel geen enkele boer met andere banken zaken deed. Maar van enig gevoel voor de boerenleenbank, als iets van de boeren zelf, is zo mogelijk nog minder sprake dan van een overeenkomstig gevoel t.a.v. de zuivelfabriek. Positieve belangstelling in de gang van zaken is er feitelijk niet. Het bezoek aan de vergaderingen is minimaal, ondanks presentiegeld. Ook hier zijn het voornamelijk de ouderen die deze vergaderingen bezoeken. Bezwaren heeft men niet of nauwelijks, al was er een aantal dat klaagde over een te stroeve crediet-politiek. Men beschouwt de boerenleenbank als een nuttige instelling, waarvan men de onmisbaarheid voor de boerenstand aanneemt, maar waarover men zich toch niet druk maakt. Opmerkelijk is in dit verband de motivering, die door de boeren die geen lid waren van de boerenleenbank, voor hun niet-lidmaatschap werd *gegeven*. Niet minder dan 81 van de 86 niet-leden deelden op de desbetreffende vraag mee, dat het niet nodig was lid te zijn, omdat ze alleen maar spaarder waren. Ze beschouwden dit antwoord als vanzelfsprekend en zien blijkbaar de boerenleenbank als elke andere willekeurige maatschappelijke instelling; als men ze nodig heeft, maakt men er gebruik van zonder dat dit met enige pro- of contra-gevoelens gepaard gaat en zonder dat bij hen het bewustzijn leeft dat het om hun eigen boeren-zaak gaat.

Het gaat stellig niet meer aan om over de Zelhemse zuivelfabriek en boerenleenbank te spreken van een „sociale beweging”. Veel beter voldoen zij aan de definitie van een andere ontwikkelingsvorm van maatschappelijke activiteit, n.l. die welke men in de Amerikaanse sociologie pleegt aan te duiden met de term „institution”, bij gebrek aan beter te vertalen door „institutie”. Men kan hieronder verstaan:

„een vorm van maatschappelijke activiteit, die wordt gekenmerkt door een hoge graad van organisatie, zodanig vastgelegd in regels, gewoonten, ritueel of wetten, dat deze de neiging heeft voort te bestaan min of meer onafhankelijk van de individuele leden".¹ Men kan het ook anders zeggen: „een institutie is een organisatie van een openbaar of semi-openbaar karakter, omvattende een leidinggevend lichaam en gewoonlijk een gebouw of een materiële uitrusting, en bestemd om een of ander, door de maatschappij erkend doel te bevorderen",² In verschillende opzichten staat de institutie diametraal tegenover de beweging. De beweging kenmerkt zich door verandering en vernieuwing, de institutie door consolidatie en vaste vormen. Aan de beweging nemen de deelhebbers actief en bewust deel en worden hierdoor veelal zelfs meegesleept, de institutie heeft zich een zelfstandig bestaan verworven en is niet meer afhankelijk van de bewuste, actieve medewerking van de deelhebbers. Voor de deelhebbers wordt de institutie een min of meer buiten henzelf staande macht, die ze, wanneer de zaken goed gaan, accepteren, maar waar tegenover ze zichzelf min of meer onmachtig voelen. Voor een institutie is men niet meer positief en daadwerkelijk vóór; men accepteert haar als het goed gaat als nuttig, noodzakelijk en normaal, maar men maakt er zich niet druk om. In de regel maken de deelhebbers in een institutie zich alleen druk als er iets mis loopt. De activiteit neemt dan vrijwel steeds de vorm aan van een beweging tegen de institutie als zodanig, of tegen haar leidend orgaan. Positieve acties vóór ontstaan in de regel alleen, wanneer de institutie van buiten af wordt bedreigd.

Dit verschijnsel van institutionalisering bedreigt in feite alle maatschappelijke activiteiten, die in meer of mindere mate succes hebben. Wanneer een politieke beweging slaagt en zich als politieke partij consolideert, wanneer een vakbeweging een vakverbond tot stand weet te brengen, wanneer een nationale beweging er in slaagt een nationale staat te stichten, is hiermee in feite de beweging dood, of althans bezig te sterven. In een sterk geïnstitutionaliseerde maatschappij, zoals onze huidige samenleving, ontstaat zelfs een situatie, waarin een beweging nauwelijks nog enige kans heeft en nieuwe maatschappelijke activiteiten niet uit dergelijke bewegingen voortkomen, doch worden georganiseerd door bestaande maatschappelijke instituten en daardoor reeds zijn geïnstitutionaliseerd vóór ze nog tot leven zijn gekomen. Het laatste verschijnsel, het ontwikkelen van nieuwe vormen van activiteit door de instituties, zonder dat hier sprake is van positieve en actieve deelneming van de bij de instituties betrokkenen, ziet men op kleinere schaal ook bij onze dorpscoöperaties. Dit komt, om tot orize Zelhense zuivelfabriek terug te keren, o.a. tot uiting bij de stichting van een poederfabriek door deze coöperatie.

¹ Gardner Murphy, *Personality*, p. 989

² Fairchild, *Dictionary of sociology*, p. 157.

Hoewel natuurlijk de stichting van deze fabriek op een meerderheidsbesluit berustte, kregen wij bij onze enquête sterk de indruk, dat er hier sprake was van een activiteit van bestuur en directie, waar de leden weinig positief tegenover stonden. Een vrij groot aantal geënquêteerden was van mening dat het bestuur deze stichting had doorgedreven en zij hadden hiertegen bezwaren, in de eerste plaats vanwege de kosten en verder, omdat zij vreesden dat hierdoor de voorziening van hun bedrijven met ondermelk gevaar zou lopen. Blijkbaar was het gevoel van bedreiging dat bij sommigen door de voorgenomen bouw van de poederfabriek ontstond, niet sterk genoeg en het vertrouwen in het bestuur wel groot genoeg om een anti-beweging te voorkomen, maar van een bewust en positief dragen van deze plannen voor een nieuwe poederfabriek door de Zelhemse boerengemeenschap kon blijkbaar niet worden gesproken.

De andere coöperaties welke wij in Zelhem aantreffen zijn zeker niet in die mate tot instituties geworden als de boerenleenbank en de zuivelfabriek. Er is op de andere terreinen een reële keuzemogelijkheid tussen coöperatie enerzijds en particuliere handel anderzijds. Voor deze coöperaties geldt dus in veel mindere mate dat zij een min of meer zelfstandig bestaan voeren; zij zijn immers voortdurend afhankelijk van de houding der leden, die bij gebleken ontevredenheid elders terecht kunnen. De strijd met de particuliere handelaren brengt mee, dat van die kant voortdurend twijfel wordt gewekt aan het erkende bestaansrecht van de coöperatie. Aan de andere kant roept deze zelfde strijd bij de voorstanders van coöperatie voortdurend een gevoel op van buiten af aangevallen te worden, wat een zekere beweging ten gunste van de coöperatie voortdurend gaande houdt. De coöperatieve aankoopvereniging in Zelhem vindt een zeer actieve middenstand tegenover zich, zodat de aankoopcoöperatie in feite voortdurend tegen de particuliere handel in het krijt moet treden. Is practisch iedere boer lid van de zuivelfabriek en staan ze ook vrijwel allen in relatie tot de boerenleenbank, van de aankoopcoöperatie is 63 % van de boeren lid, terwijl daarnaast nog 9% van de niet-leden wel of wel eens van de coöperatie koopt. 7% van de leden echter onderhoudt in het geheel geen relatie tot de aankoop-coöperatie.

Had het voor de zuivelfabriek en de boerenleenbank geen of weinig zin na te gaan in welke mate men van deze instellingen gebruik maakte, voor de aankoopcoöperatie was dit, zoals uit het voorgaande *volgt*, wel zinvol en de geënquêteerden zijn daarom gesplitst in zes groepen, welke aangeven of een boer lid is of niet en in welke mate hij van de coöperatie gebruik maakt. (Zie Tabel 25). Deze indeling bleek van belang te zijn om een vraag die in verband met de institutionalisering van de coöperaties onmiddellijk rijst, n.l. die naar de coöperatieve gezindheid in het algemeen, te beantwoorden. Het bleek dat de coöperatieve gezindheid, of beter, de coöperativiteit - een term waarmee wij de mate van contact met de diverse coöperaties willen aanduiden -

toeneemt, naarmate het contact met de aankoopcoöperatie nauwer wordt. (Zie de Tabellen 26 en 27). Slechts met de relatie tot de dorsverenigingen en, begrijpelijk, de boerenleenbank bleek geen correlatie te bestaan, terwijl de zuivelfabriek niet in beschouwing werd genomen, omdat hiervan practisch alle boeren lid zijn. In alle andere gevallen was er een duidelijke positieve correlatie tussen de mate van contact met de aankoopcoöperatie en die met andere coöperaties. Om de meer en de minder coöperatieve boeren enigermate te kunnen typeren is nagegaan in welke mate de onderscheiden groepen deelnemen in standsorganisaties, onderwijs genoten hebben, landbouwbladen lezen en functies bekleden. Inderdaad bleek er een duidelijke samenhang te bestaan tussen deze activiteiten en de coöperativiteit. De meer coöperatieve boeren zijn meer lid van standsorganisaties, lezen meer, hebben meer onderwijs genoten en bekleden meer functies. (Zie de Tabellen 28 en 30). Nu is het echter bekend dat de kleine boeren in het algemeen minder onderwijs hebben genoten en minder lezen dan de grotere boeren. Men zou dus kunnen veronderstellen dat de hier gevonden correlatie slechts een andere vorm was, waarin zich een mogelijk correlatie tussen bedrijfsgrootte en coöperativiteit voordoet. In Tabel 33 is daarom de samenhang tussen bedrijfsgrootte en relatie tot de aankoopcoöperatie nagegaan en in Tabel 32 tot verschillende andere verschijnselen. De bedrijven van 1 - 5 ha blijven duidelijk in alle opzichten achter, maar wanneer men, zoals in Tabel 34 gebeurde, binnen iedere bedrijfsgroottesklasse de samenhang tussen coöperativiteit en andere activiteiten nagaat, blijken inderdaad de meer coöperatieve boeren zich door grotere activiteit te onderscheiden.

Ook is gezocht naar een samenhang tussen coöperativiteit en godsdienst, politieke gezindheid en leeftijd, maar van een duidelijke invloed viel weinig te bespeuren. Interessant echter waren de uitkomsten van het onderzoek naar de invloed van het nevenberoep van landbouwers op hun geneigdheid om betrekkingen met de aankoopcoöperatie aan te knopen. Op het eerste oog leek het alsof het uitoefenen van een nevenberoep een ongunstige invloed had, op de geneigdheid deel te nemen in coöperatieve activiteit. Bij nader onderzoek bleek echter dat een geringe geneigdheid hiertoe in hoofdzaak viel te constateren bij diegenen, wier nevenberoep lag op een terrein, dat zich moeilijk met coöperatie Het verenigen, n.l. op dat van de handel. Indien men alleen de nevenberoepen onderzoekt, waarvan niet van te voren gezegd kan worden dat ze waarschijnlijk een anti-coöperatieve houding teweeg zullen brengen, blijkt, dat de boeren met een nevenberoep niet minder bereid zijn coöperatief te werken dan degenen die zonder nevenberoep zijn.

Eveneens werd nagegaan de invloed op de coöperativiteit, die uitgaat van de afstand die de boer moet afleggen naar het punt, waar hij zijn behoeftigheden betreft, hetzij een particulier bedrijf, hetzij de coöperatie. In enkele cartogrammen werden de relaties van de boeren in de

verschillende delen van de gemeente met de coöperatie vastgelegd. Hieruit bleek, dat de invloed van de coöperatie afneemt, naarmate de afstand tot het vestigingspunt groter wordt, terwijl anderzijds een duidelijke concentratie van niet-klanten van de coöperatie valt te onderkennen in de buurt van de particuliere handelaars in veevoeder e.d. De afnemers van de coöperatie in Zelhem concentreren zich om de hoofdplaats zelf en verder ook bij Halle, waar een filiaal is gevestigd. Duidelijk blijkt, dat geenszins alleen de coöperatieve gezindheid, maar ook het gemak bij de mate van deelneming in de coöperatie een grote rol speelt.

Als grove maatstaf voor de mate van institutionalisering zou men het vergaderingsbezoek kunnen nemen. Hoewel nog niet bijzonder hoog en blijkbaar ook de prikkel van het presentiegeld behoevende, is toch het vergaderingsbezoek bij dé aankoopcoöperatie hoger dan bij zuivelfabriek en boerenleenbank. Ook de motieven, die naar aanleiding van de desbetreffende vraag werden opgegeven voor het lid en klant zijn van de aankoopcoöperatie, wijzen er, ondanks hetgeen zojuist werd opgemerkt, op, dat hier veelal van een bewuste deeming sprake is. De motivering voor het al of niet lid en klant zijn levert trouwens in het algemeen een interessante kijk op de houding van beide groepen. Uit de Tabellen 40 en 41 treedt naar voren dat volgens de mening van hun afnemers de coöperatie en de particuliere handel hun aantrekkingskracht in geheel verschillende richting hebben liggen. De coöperatie moet het hebben van haar betrouwbaarheid, lage prijzen en van een principieel coöperatieve gezindheid, de particuliere handel ten dele ook van een min of meer principieële stellingname van het particuliere bedrijf, maar vooral van allerlei vormen van gemak en hulp die hij de kopers verschaft. Nabijheid, service, crediet, zijn alle onder dit hoofd te rangschikken, terwijl ook de onder „persoonlijke situatie” samengevatte motieven voor een groot deel betrekking hebben op de door de particuliere handelaar aan de boer verstrekte hulp.

Is dus de aankoopcoöperatie in veel mindere mate geïnstitutionaliseerd dan zuivelfabriek en boerenleenbank, dit betekent niet dat dit verschijnsel zich ten aanzien van deze coöperatievorm niet zou voordoen. Uit tal van uitlatingen blijkt, dat de boeren ook deze coöperatie toch veelal zien als een macht, die buiten hen zelf staat en waarop zij weinig invloed meer kunnen uitoefenen, terwijl er zeker niet kan worden gesproken van intens medeleven en intense belangstelling. Het is waarschijnlijk niet toevallig dat de meest essentiële Machten, n.l. over de geringe invloed en activiteit van de leden, over de sleur in de organisatie en de machtige positie van zaakvoerders en directeuren, in het bijzonder komen van de kant van de beste coöperatoren. Men mag immers aannemen, dat men juist onder deze groep degenen zal vinden bij wie het coöperatief besef het sterkst leeft en zij zullen zich dus het sterkst verzetten tegen een toenemende institutionalisering van de coöperatie. Tegelijkertijd betekent dit dat men deze

'klachten niet kan afdoen met de bewering, dat er altijd wel klagers zullen blijven.

Een merkwaardig geval is het met de coöperatieve aankoop van huishoudelijke artikelen. De verbruikscoöperatie vormt een onderdeel van de aankoopcoöperatie, doch dit betekent allermintst dat zij zich in eenzelfde belangstelling mag verheugen als de coöperatieve aankoop van bedrijfsbenodigdheden. Slechts 123 van de 462 geënquêteerden betrekken voor een belangrijk gedeelte hun winkelwaren van de verbruiksafdeling. Meer dan de helft van de boeren koopt er in het geheel niet of maar uiterst zelden. Een overzicht van het percentage goede klanten van de verbruiksafdeling in de reeds eerder genoemde zes groepen geeft Tabel 46. Zelfs van de goede leden van de aankoopcoöperatie (groep VI) blijkt niet veel meer dan de helft goede klant van de verbruikscoöperatie te zijn. Vraagt men zich af welke de redenen zijn, dat de verbruikscoöperatie duidelijk minder sympathie heeft dan de aankoopcoöperatie, dan moet men het antwoord wel in de eerste plaats zoeken in de richting, dat voor het gevoel van vele boeren de coöperatie met de verbruikscoöperatie te ver gaat. Sterk leeft nog onder de boeren het gevoel van leven en laten leven. Men gunt de middenstand, waaraan men bovendien vaak door familiebanden is verbonden, ook zijn kans en men vindt dat er onder de winkeliers al concurrentie genoeg is.

Betrekkelijk weinig populair is de coöperatieve afzet van eieren. Deze beperkt zich vrijwel tot de groep van leden, goede klanten van de aankoopcoöperatie; 82 van de 92 eierleveranciers behoren tot deze groep. In het algemeen bleek men van oordeel te zijn dat de prijzen welke de particuliere handelaar betaalde, even hoog of hoger waren dan de prijzen van de coöperatie, terwijl verder als belangrijk motief voor het leveren aan de handelaar gold, dat dit gemakkelijker was, o.m. omdat veel inzamelaars de eieren van huis haalden.

Van 462 geënquêteerden was 17% lid van een coöperatieve afzetorganisatie voor vee, terwijl eveneens 17%, zonder lid te zijn, toch van de coöperatieve afzet gebruik maakte of gebruik gemaakt had. De meerderheid van de leden en gebruikers behoort weer tot groep VI, dus tot de goede leden van de aankoopcoöperatie. Opvallend is echter dat het vooral de grote boeren zijn die tot de leden behoren. Als voornaamste motieven van de coöperatoren gelden de betrouwbaarheid van de coöperatieve afzet en het feit, dat ze principieel voorstander van de coöperatie zijn. Als motieven voor de niet-coöperatoren gelden de van oudsher bestaande relatie met de particuliere handelaar en verder vooral ook de gedachte dat het tot de taak van de boeren zelf behoort om te handelen. Dit geldt in het bijzonder ten aanzien van de handel in rundvee, omdat in de handel in varkens weinig „muziek" meer zit. Opvallend is in dit verband, dat men voor afwijkend vee, waar men zelf geen raad mee weet, spoediger geneigd is de hulp van de coöperatie in te roepen.

Tenslotte nog enkele opmerkingen over de /werktuigencoöperatie, waarvan na de oorlog verschillende zijn opgericht in de gemeente Zelhem. Voor een gedeelte zijn ze ontstaan uit buurtverenigingen, die, opgericht als f eestverenigingen, uit de dagen van de bevrijding stammen. Ook hier zien we, zij het niet in zo sterke mate, dat tot de leden in de eerste plaats de grotere boeren behoren, die ook op ander terrein coöperatief werkzaam zijn. De werktuigverenigingen zijn nog jong en in volle ontwikkeling en in verband daarmee kan men verwachten dat ze *nog* weinig zullen zijn geïnstitutionaliseerd. Een aanwijzing hiervoor vormt o.a. het grote bezoek aan de ledenvergaderingen, dat meestal de 50% ver te boven gaat.

Wat de topcoöperaties betreft, moet men constateren dat deze in de gedachtengang van de Zelhemse boer maar een zeer geringe rol spelen. Van 468 geënquêteerden waren er ongeveer 400 die er in het geheel geen oordeel over hadden. „Daar hebben gewone boeren geen verstand van" en „dat gaat boven mijn pet" waren veel gehoorde antwoorden en degenen die wel een oordeel gaven, velden dit vrijwel nimmer op grond van een behoorlijke kennis. De beste coöperatoren spraken wel verschillende malen de wens uit naar een betere voorlichting over dit onderwerp.

De antwoorden naar de coöperatie in het algemeen bevestigen duidelijk, dat de boeren maar in beperkte mate de coöperatie als een eigen zaak zien. Men beschouwt grotendeels de coöperaties als uitermate nuttig en belangrijk voor de boer, maar men vereenzelvt zich er niet mee. Als de belangrijkste taak van de coöperatie beschouwt men de concurrentie met de vrije handel, waardoor voor de boer het meest gunstige resultaat wordt bereikt. Slechts zeer weinigen zouden de particuliere handel willen missen, want dezelfde taak als de coöperatie heeft ten aanzien van de particuliere handel heeft voor hun gevoel de particuliere handel ten aanzien van de coöperatie. „Wrieving mot d'r bliev'n" is de klassieke slagzin, waarmee de boer de verhouding, zoals die naar zijn gevoel tussen coöperatie en particuliere handel moet zijn, karakteriseert. Men voelt niet voor een algemeen overheersen van de coöperatie. Daarbij komt de reeds genoemde sterke invloed van het „leven en laten leven". Men vindt dat er een middenstand in het dorp behoort te zijn en dat deze ook zijn kans moet hebben.

Na deze samenvatting willen wij nog enkele conclusies duidelijker in het licht stellen. Van zeer veel betekenis is het verschijnsel dat er een onmiskenbaar verband bestaat tussen het lidmaatschap van de coöperaties onderling. Blijkbaar steunen de coöperaties elkaar in hoge mate, waarbij dan in Zelhem de centrale plaats schijnt te worden ingenomen, niet door de allesomvattende, doch sterk geïnstitutionaliseerde zuivel-fabriek en boerenleenbank, maar door de aankoopcoöperatie. Verbruikcoöperatie, coöperatieve afzet van vee en eieren, werktuigverenigingen zijn voor hun bestaan in zeer sterke mate afhankelijk van een zeker coöperatief gevoel, dat in de eerste plaats door de aankoop-

coöperatie is opgebouwd. Vooral van de verbruikcoöperatie mag, dunkt ons, wel worden gezegd, dat deze zonder het bestaan van de aankoopcoöperatie volkomen kansloos zou zijn geweest.

Interessant is ook dat er blijkbaar een duidelijk verband bestaat tussen de ontwikkeling van de boerenstand en de geneigdheid om van coöperatie gebruik te maken. Het in Tabel 40 gegeven lijstje van motieven voor het kopen bij coöperatie of particuliere handel wijst in de richting, dat degenen die bij de coöperatie kopen, zich meer laten leiden door rationele overwegingen, terwijl de kopers bij de particuliere handel meer vast zitten aan traditie en sleur. De veronderstelling dat dit verschil, althans ten dele, mag worden toegeschreven aan de betere ontwikkeling van de coöperatoren, lijkt niet al te gewaagd.

In verband met de geringe deelneming van de kleine boeren aan coöperatie willen wij opmerken, dat de ideële waarde van coöperatie vooral ook hierin schuilt, dat zij voor de kleine boer de mogelijkheid wil scheppen om, op dezelfde voorwaarden als zijn grote collega, te kopen, te verkopen en crediet op te nemen. Hoe nu te verklaren dat in Zelfhem de coöperatie op de kleine boer zoveel minder vat heeft dan op de grote boeren? Uit andere onderzoeken bleek ons dat in het algemeen de kleine boer veel minder sterk is georganiseerd en deze geringere neiging zich te laten organiseren blijkt kennelijk ook te bestaan t.a.v. de coöperaties. Naast gebrek aan inzicht in de betekenis van het organisatieleven speelt bij de kleine boer vaak een zeker minderwaardigheidsgevoel tegenover de groep der grotere boeren een rol; hij voelt zich er niet bij thuis. Deze innerlijke weerstand tegen het deelnemen in dezelfde organisaties als de grote boeren versterkt zich zelf. Doordat slechts relatief weinig van hen deelnemen krijgen vele organisaties in de ogen van de kleine boer nog meer het karakter van een elite-beweging en de neiging om ze te mijden wordt hierdoor nog groter. Waarschijnlijk speelt dit proces ook in de houding van de kleine boer t.o.v. de coöperatie een rol.

Dan nog enige opmerkingen over de consequenties van een voortschrijdende institutionalisering. Men zou zich kunnen afvragen wat het er eigenlijk toe doet, dat coöperaties meer en meer tot instituties worden, indien zij maar goed werken en de boeren de best mogelijke diensten tegen de laagste kosten bewijzen. Maar zo redenerend zou men de betekenis van een levendige belangstelling als stimulans voor degenen, die de coöperaties leiden en van de controle, die er van kan uitgaan, onderschatten. Bovendien roept de institutionalisering verschijnselen op, die op den duur de coöperaties in hun wezen kunnen aantasten. Institutionalisering vindt in de regel haar eerste aanleiding in de zich bij de deelhebbers ontwikkelende gedachte, dat alles goed gaat, dat er geen moeilijkheden zijn en dat het bestuur te vertrouwen is. Gemakkelijk gaat dan de belangstelling verloren, gelooft men het verder wel. Op deze wijze dringt men als het ware bestuur en leiding een grote macht en zeggenschap op en dezen zouden geen mens zijn,

als zij zich van de gevaren, die daarin schuilen steeds voldoende bewust zouden zijn. De deelhebber komt echter langzamerhand geestelijk lostestaan van de organisatie en kent deze en haar ontwikkeling niet meer. Wanneer zich moeilijkheden voordoen, mist hij de zekerheid om in georganiseerd verband, dus op een vergadering, zijn mening tegenover het machtige bestuur te uiten en voelt hij zich machteloos tegenover zijn eigen organisatie. Er groeit bij hem dan een zeker ressentiment waaraan hij buiten het georganiseerd verband lucht zal geven. Wanneer het conflict hoog loopt, kan men plotseling voor de situatie komen te staan, dat zich een collectief verzet ontwikkelt, niet in de organisatie, maar er buiten, met alle gevaarlijke gevolgen van dien.

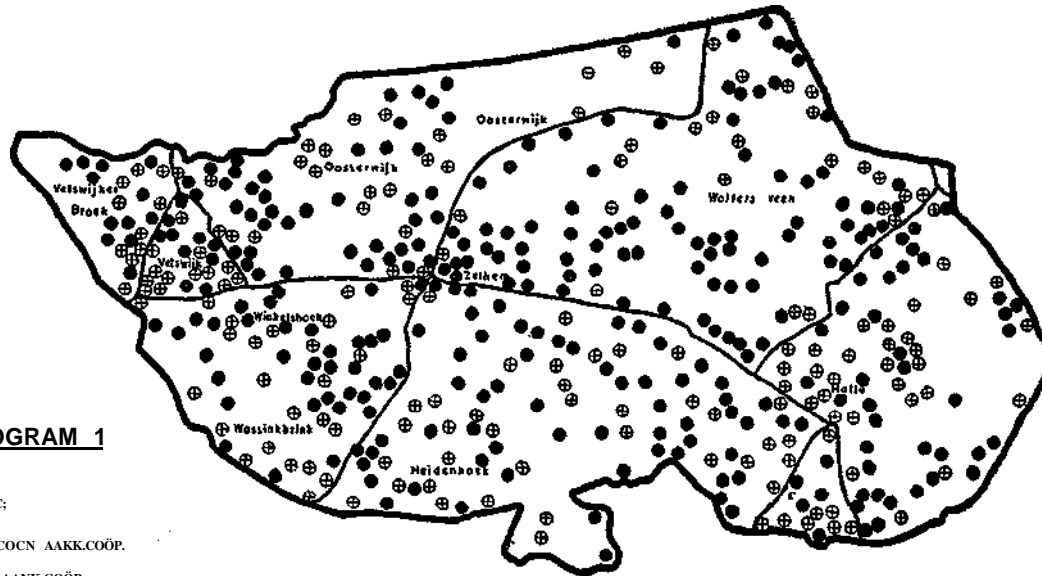
Men moet erkennen dat voor een goed functioneren van de coöperaties maatregelen noodzakelijk zijn, die de institutionalisering bevorderen, zoals een zekere leiding en controle van de zijde van de topcoöperaties. Wanneer men echter niet de middelen weet te vinden om zich desondanks te verzekeren van de levendige en blijvende belangstelling van de zijde der deelhebbers, wordt de kans op conflicten voortdurend vergroot. Het zou overdreven zijn te beweren dat de coöperaties in Nederland thans door dergelijke conflictsituaties ernstig worden bedreigd, maar het onderzoek in Zelhem heeft ons wel laten zien dat in individuele gevallen ressentimenten tegen de coöperatie wel degelijk bestaan.

Voorbeelden, elders in Nederland, van ernstige moeilijkheden, die in het uiteengroeien van leiding en leden, althans mede, hun oorsprong vinden, zijn er verschillende aan te wijzen.

Tenslotte en misschien wel bovenal, mag men niet vergeten dat een boer, die coöpereert, in zekere zin een deel van zijn verantwoordelijkheid als zelfstandig bedrijfshoofd aan de coöperatie overdraagt. Ook de boeren in Zelhem voelen dit wel, getuige de uitlating van één hunner die zei: „Je moet wel niks geen boer wezen, als je naar de GOS gaat”. Als de boer voor het stukje verantwoordelijkheid, dat hij op deze wijze kwijt raakt, niet weer een nieuwe verantwoordelijkheid terug vindt in de vorm van het mede-verantwoordelijk zijn voor de gang van zaken bij zijn coöperatie, betekent het coöpereren het verlies van een deel van de persoonlijke bestaansverantwoordelijkheid en daarmee van een stukje van de zin van zijn leven.

Er is geen reden om de bestaande ontwikkeling te dramatiseren, evenmin echter om de betekenis van de mogelijke gevaren, die ze inhoudt, te bagatelliseren. Waakzaamheid is voor de leiding van coöperaties zeker geboden.

GEMEENTE ZELHEM

CARTOGRAM 1

VCRLAUHC;

© NIET.LCOCN AAKK.COÛP.

LEDEN AANK.COÛP.

GEMEENTE ZELHEM

CARTOGRAM 2

VERKLARING:

NIET_LEDEN AANK.COOP

0 GEEN KLANT

⊙ KLANT

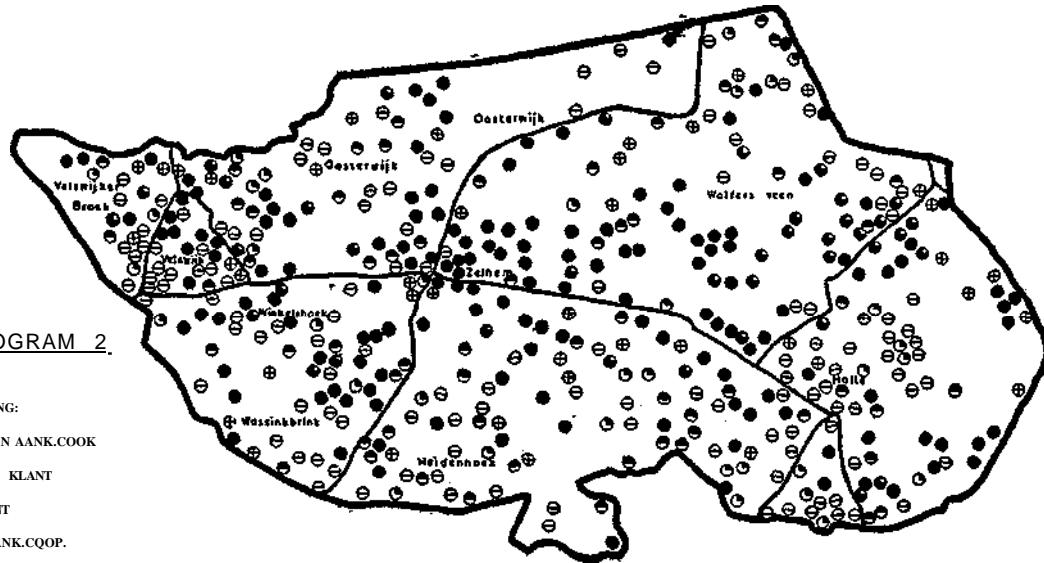
LÉCCN AANK.COOP.

○ GEEN KLANT

○ MATIGE KLANT

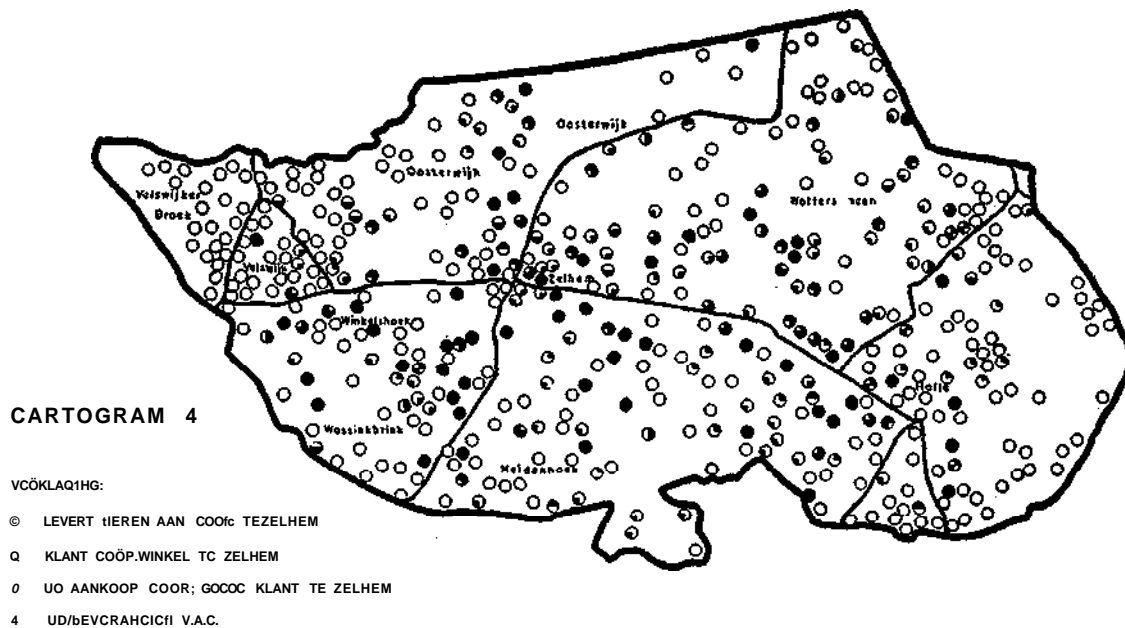
• VRIJ COÛPE KLANT

• Goeoe KLANT

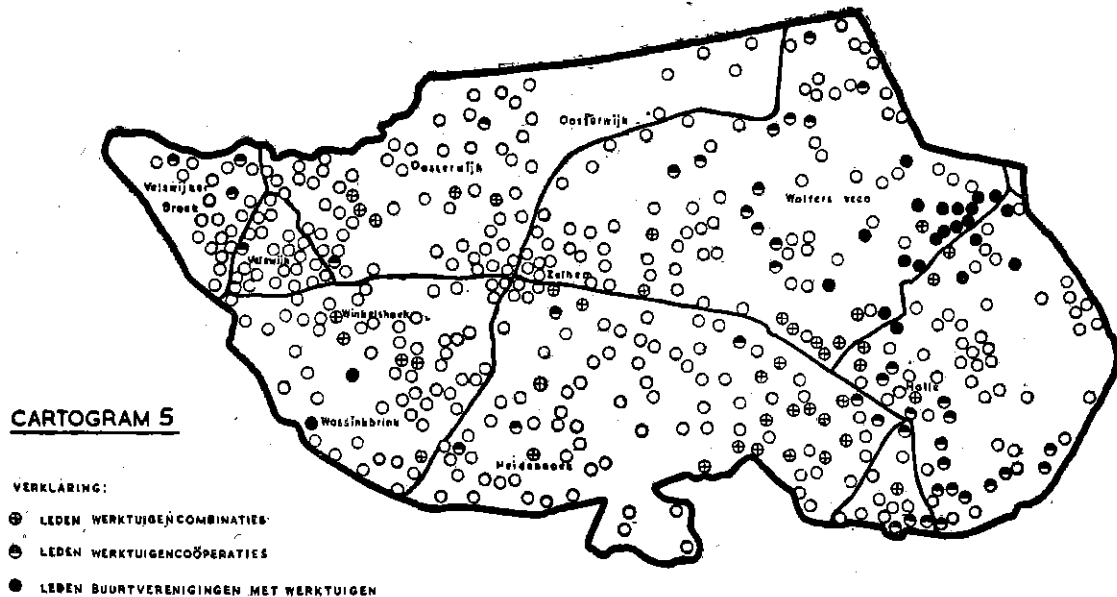
CARTOGRAM 2 De mate waarin leden en niet-leden van de aankoopcoöperatie betrekken.

GEMEENTE ZELHEM

CARTOGRAM 4 Relaties van de individuele boer tot verschillende coöperaties.

GEMEENTE ZELHEM

CARTOGRAM 5 Het gezamenlijk gebruik van werktuigen.

	grasland			bouwland		
	aant. bedr.	tot. opp.	gem. opp.	aant. bedr.	tot. opp.	gem. opp.
1 - 5 ha	508	838.18	1.6	503	662.57	1.3
5 - 10 ha	290	1217.67	4.2	289	836.20	2.9
10 - 15 ha	89	674.71	7.6	89	390.65	4.4
15 - 20 ha	41	451.62	11.-	40	266.25	6.7
20 - 30 ha	29	432.96	14.9	29	249.26	8.6
30 - 50 ha	7	158.60	22.7	7	76.25	10.9
Totaal	964	3773.74	3.9	957	2481.18	2.6

BIJLAGE I

Verhouding bouwland - grasland volgens de landbouwtelling 1950

	rundvee			varkens			landb. paarden			schapen			hoenders			eenden		
	aant. bedr.	tot.	gem.	aant. bedr.	tot.	gem.	aant. bedr.	tot.	gem.	aant. bedr.	tot.	gem.	aant. bedr.	tot.	gem.	aant. bedr.	tot.	gem.
1 - 5 ha	496	2020	4.1	481	3789	7.9	138	142	1.-	11	24	2.2	499	105340	21.1	6	58	9.7
5 - 10 ha	289	3076	10.6	286	4133	14.5	273	310	1.1	19	60	3.2	288	70617	24.5	7	45	6.4
10 - 15 ha	88	1621	18.4	87	1788	20.6	87	131	1.5	22	99	4.5	89	19109	21.5	5	29	5.8
15 - 20 ha	41	1019	24.9	41	935	22.8	41	103	2.5	5	22	4.4	40	8472	21.2	1	4	4.-
20 - 30 ha	29	945	32.6	29	577	19.9	29	87	3.-	6	43	7.2	29	4186	14.4	3	13	4.3
30 - 50 ha	7	323	46.1	7	284	40.6	7	28	4.-	4	32	8.-	7	1768	25.3			
Totaal:	950	9004	9.5	931	11506	12.4	575	801	1.4	67	280	4.2	952	209492	22.-	22	149	6.8

BIJLAGE II

Veebezetting in deverschillende grootteklassen (volgens de landbouwtelling 1950)

		tot. gel-dige stem-men	AR		CH		RKSP KVP		SDAP PvdA.		VB W D		VDB		NSB		SGP		OVERIGE		SDAP VDB		VB + VDB		PROT. CHR. Part.	
			aan-tal	%	aan-tal	%	aan-tal	%	aan-tal	%	aan-tal	%	aan-tal	%	aan-tal	%	aan-tal	%	aan-tal	%	aan-tal	%	aan-tal	%	aan-tal	%
1931	PS	2503	1038	41.5	245	9.8	286	11.4	96	3.8	257	10.3	478	19.1			46	1.8	57	2.3						
	GR	2518	755	30.-	277	11.-	149	5.9			261	10.4					184	7.3	328	13.-	564	22.4				
1935	PS	2814	968	34.3	303	10.8	296	10.5	117	4.2	61	2.2	385	13.7	470	16.7	109	3.9	105	3.7			537	19.3		
	GR	2789	823	29.4	685	24.5	286	10.3	356	12.8							102	3.7								
1937	TK	2941	1013	34.4	439	14.9	301	10.2	196	6.7	64	2.2	331	11.3	321	10.9	148	5.-	128	4.4						
1946	TK	3427	1226	35.8	481	14.-	387	11.3	955	27.9	262	7.6					86	2.5	30	0.9						
	PS	3402	1370	40.3	564	16.6	427	12.6	685	20.1	241	7.1					86	2.5	29	0.9						
	GR	3386					367	10.8	1148	33.9	323	9.5													1548	45.7
1948	TK	3644	1042	28.6	709	19.5	403	11.1	932	25.6	318	8.7					149	4.1	91	2.5						
1949	GR	3549	887	25.-	740	20.9	364	10.3	1002	28.2	377	10.6					179	5.-								
1950	PS	3402	941	27.7	783	23.-	395	11.6	790	23.2	331	9.7					136	4.-	26	0.8						

BIJLAGE III

Verkiezingsuitslagen voor de gemeente Zelhem, 1931-1950

Activa:	
Tegoed in lopende rekening in Utrecht	/ 3.515.809,88
Aan hypotheken	/ 757.750,—
Crediet onder borgstelling	/ 39.650,—
Rekeninghouders	/ 224.636,41
Kas	/ 40.719,48
Effecten	<i>f</i> 336.952,50
Postchèque- en Girodienst	<i>f</i> 565,18
Aandelen Centrale Bank	<i>f</i> 14.500,—
Aandelen Coöp. grondkapitaalbank	/ 100,—
Kantoor	/ 1,—
Meubilair	/ 1,—
Andere activa	/ 21.777,61
	<hr/>
	/ 4.952.463,06
Passiva:	
Verschuldigd aan de spaarbank	/ 4.680.527,21
Rekeninghouders	/ 55.549,66
Reservefonds	/ 190.258,43
Belastingreserve	/ 3.667,—
Andere passiva	<i>f</i> 11.331,46
Saldo winst	<i>f</i> 11.129,30
	<hr/>
	<i>f</i> 4.952.463,06
	<hr/>

BIJLAGE IV

Balans Boerenleenbank Zelhem per 31 December 1950

grootte van het gespaarde bedrag in guldens	aantal spaarders .	totaal bedrag
/ 1.—— <i>f</i> 2.500.—	3150	<i>f</i> 1.825.212,22
„ 2.500.——„ 5.000.—	328	<i>f</i> 1.135.538,—
„ 5.000.——„ 10.000.—	116	/ 831.901,55
meer dan „ 10.000.—	57	/ 887.875,44
	3651	<i>f</i> 4.680.527,21

BIJLAGE V

Overzicht der spaargelden naar de grootte van het saldo op 31 December 1950

TOEGEPAST SOCIAAL ONDERZOEK,
TEVENS VOORTZETTING VAN DE SERIE PRACTISCHE
ONDERZOEKINGEN OP SOCIAAL-ECONOMISCH EN
PLANOLOGISCH GEBIED

Onder redactie van

PROF. DR. S.J. GROENMAN, PROF. DR. E. W. HOFSTEE EN PROF. R. HORNSTRA,
Hoogleraren respectievelijk te Utrecht|Leiden, Wageningen en Utrecht-

* * *

A, *Sociaal-economische onderzoeken van de Noordelyke Economisch-Technologische Organisatie*

- i. *Prof. Dr. E. W. Hofstee*
Sociaal-economische problemen der Groninger Veenkoloniën.
2. *Prof. Dr. E. W. Hofstee*
Beschouwingen over de economische structuur van de stad Groningen en haar toekomstige industriële ontwikkeling.
3. *W. O. F. Wittebol*
Onderzoek naar de toekomstige mogelijkheden van de Gemeente Winschoten.
4. *P. A. Wolters, econ. drs.*
De sociaal-economische structuur van de gemeente Nieuwe Pekela.

B. *Sociaal-economische onderzoeken van het Economisch-Technologisch Instituut Overijssel*

Prof. Dr. S.J. Groenman
De bestaansbronnen der Gemeente Renkum.

C. *Onderzoeken van het Landbouw-Economisch Instituut te 's-Gravenhage*

1. *Dr. E. van de Wielen W. Le Mair, ec. drs.*
De Practijk van de nieuwe landbouwpolitiek.
2. Het Kleine-boeren vraagstuk op de zandgronden
Een economisch-sociografisch onderzoek o.l.v. Dr. Ir. A. Maris, C. D. Scheer,
ec. drs. en Dr. M. A. J. Visser.

D. *Publicaties van de Afdeling Sociologie en Sociografie van de Landbouwhogeschool te Wageningen*

1. *Dr. Ir. C. Rietsema*
Agrarische Bedrijfsvormen in Hollands Noorderkwartier, met een voorwoord
van Prof. Dr. E. W. Hofstee.
2. *J. H. Athmer*
Het Drostambt Elten
Resultaten van een onderzoek ingesteld op verzoek van de Landdrost Dr. A.
Blaauboer, met een voorwoord van Prof. Dr. E. W. Hofstee.

3. *Dr.Ir.J.Doorenbos*
Opheusden als boomteeltcentrum.
 4. *Ir.A.J.Louwes*
Het tuinbouwcentrum Huissen en zijn toekomstige ontplooiing.
 5. *G.A.Kooy,soc.drs.**
De Zelf kazerij van Midden-Nederland, met een woord vooraf van Prof. Dr.
E. W. Hofstee.
 6. *E. Abma, D. H. Franssensen Prof. Dr. E. W. Hofstee **
Boer en Coöperatie in Zelhem.
- E. *Publicaties van de Provinciale Planologische Dienst voor Zeeland.*
1. Streekplan Walcheren 19J1
Sociaal-economisch vooronderzoek.
Rapporteur: CM van Paassen, *soc. geogr. drs.*
- F. *Publicaties van diverse commissies*
1. Verkeersverbindingen Groningen-Drenthe-Twente (Tekst en Tekeningen).
- G. *Publicaties van het Economisch-Technohgisch Instituut voor Friesland*
1. Heerenveen in ontwikkeling.
Samenstellers: Drs. A. Kooiker en T. Marseille.
- H. *Publicaties van de Stichting voor Maatschappelijk werk te Utrecht*
- x. *Drs. J.S. van Hessen**
„Jeugdbeweging in vijfvoud“.
- I. *Publicaties van de Stichting Friesland voor Maatschappelijk werk*
1. *Drs. M. W. Heslinga**
„Friese Fabrieksarbeiders“.
- Z. *Publicaties van Instellingen van uiteenlopende aard*
1. *Dr. f. Linthorst Homan*
Europese Landbouwpolitiek
Rapport ingediend bij de Europese Beweging.

Op boekformaat.